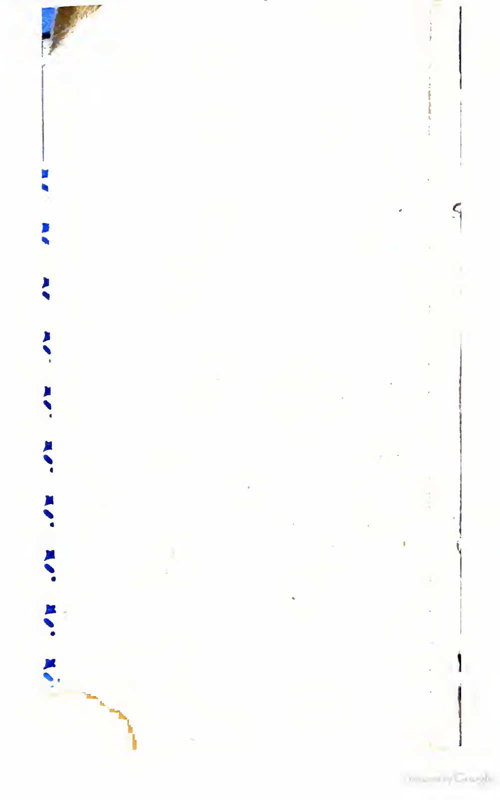

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIA

Ex emendatione

OSEPHI SCALIGERI.

Cum duplici Geographia, ac Notabilium Indice.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER I.

GALLIA est omnis divisa in partes tres. quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu atque humanitate provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important. proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septentriones & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine

A 2 ad

ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum Solis & Septemtriones. Apud Helvetios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messala & M. Pisone COSS. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent. perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id quod facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit: altera ex parte, monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios; tertia, lacu Lemanno & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur: qui in longitudine millia passuum CCXL., in latitudinem CLXXX. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, jumentorum, & carrorum quammaximum numerum coëmere, sementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare: ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci,

cui

qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset. non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant, &, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coëgerunt. damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta caussæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt. frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent, persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Bojosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in a-

grum Noricum transierant, Noricamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Juram, & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus Geneva. ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet: Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in pupulum R. viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio, Coss. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quammaximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit. provinciæ toti quammaximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una, pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis: cujus legationis Numejus & Verdoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum & sub jugum missum, concedendum non putabat. neque homines inimico animo, data facul-

ista noi davatica fava da inno

cultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria & maleficio existimabat. tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; & legati ad eum reverterunt; negat se more & exemplo populi Rom. posse iter ulli per provinciam dare, &, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis alii; alii, vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. iis quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus novis rebus studebat, & quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine malefi-

cio

ordina una ... di soldatti

cio & injuria transeant. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt. quæ civitas est in provincia. id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquilejam hiemabant, ex hibernis educit; &, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines; ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui quum se, suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium. ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non exspectandum si-

bi ftatuit, dum omnibus fortunis fociorum confumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen eft Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non poffit. id Helvetii ratibus ac lintribus junctis tranfibant. Vbi per exploratores Cæfar certior factus eft, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxiffe, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam effe; de tertia vigilia cum legionibus tribus è caftris profectus ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen tranfierat. eos impeditos, & inopinantes aggreffus, magnam partem eorum concidit: reliqui fefe fugæ mandarunt, atque in proximas filvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divifa eft. hic pagus unus, quum domo exiffet, patrum noftrorum memoria L. Caffium confulem interfecerat, & ejus exercitum fub jugum miferat. ita, five cafu, five confilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ infignem calamitatem pop. R. intulerat, ea princeps pœnas perfolvit. qua in re Cæfar non folum publicas, fed etiam privatas injurias ultus eft, quod ejus foceri L. Pifonis avum L. Pifonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Caffium, interfecerant. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut confequi poffet, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum tranfducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipfi diebus xx. ægerrime confecerant, ut flumen tranfirent, illum uno die feciffe intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Caffiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Cæfare egit: fi pacem populus Rom. cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæfar conftituiffet, atque effe voluiffet. fin bello perfequi perfeveraret; reminifceretur & veteris incom-

modi populi Rom. & pristinæ virtutis Helvetiorum, quod improviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita à patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. & internecione exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret: atque eo gravius ferre, quo minus merito pop. Rom. accidissent. qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere. sed eo deceptum, quod neque eo commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine caussa timendum putaret. quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet; num etiam recentium injuriarum, quod eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur; quodque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco movent. idem Cæsar facit; equitatumque omnem, ad nu-

Vio Pompe...

numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant, qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt: quo prœlio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt: Cæsar suos à prœlio continebat; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus; populationibusque prohibere: Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset: Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub Septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant; sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat; propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse, dicere: Ubi se diutius duci intellexit, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem), graviter eos accusat; quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus ora-

Dein

tione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coërceri non posse. quin etiam, quod necessario rem Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eã caussam, quã diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadem secreto ab aliis reperit esse vera. ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere: propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo. his rebus & suam rem familiare auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere. neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse. atque hujus potentiæ caussa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre & propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. favere, & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; quod eorum adventu potentia ejus demi-

minuta, & Devitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus; si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quod prœlium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige, atque ejus equitibus factum esse: (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset; quod obsides inter eos dandos curasset: quod ea omnia non modo injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod à magistratu Æduorum accusaretur; satis esse caussæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Rom. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quam se, doloris capere: pro-

pte-

pterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset. quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoveri. quod si quid ei à Cæsare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se averterentur. Hæc quum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteram prehendit consolatus rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipubl. injuriam, & suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsis castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse. de tertia vigilia T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut

ipsius

ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prœlioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit; & montem à suis teneri; & hostes castra movisse, & Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. eo die, quo consuerat intervallo, hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie ejus diei; quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret; & quod à Bibracte oppido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat: rei frumentariæ prospiciendum existimavit; & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis, equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animadvertit, copias suas Cesar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia, collocaret, ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum lo-

locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium (è conspectu) remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prœlium commisit. milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disjecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt, Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant, multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quod mons suberat circiter octo passuum, eo se recipere cœperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boii, & Tulingi, qui hominum millibus circiter xv. agmen hostium claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire, & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prœlium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima, ac secunda acies, ut victis, ac submotis, resisteret; tertia, ut venientes exciperet. ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. nam hoc toto prœlio, quum ab hora septima, ad vesperam, pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & non-

nulli inter carros rotasque, mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. ex eo prœlio circiter millia hominum CXXX. superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV. pervenerunt, quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas, nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios habiturum. ipse, triduo intermisso; cum omnibus copiis eos sequi cœpit. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa circiter hominum millia VI. ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine deditiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; prima noctis vigilia, ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum, contenderunt. quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit, reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; &, quod omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobro-

gi-

gibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida vicosque quos incenderant, restituere jussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent; & finitimi Galliæ provinciæ, Allobrogibusque essent. Bojos, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIV. Rauracorum XXIII. Bojorum XXXII. ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omniũ fuerant ad millia CCCLXIIX. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C., & X. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis, populus Rom. ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi Rom. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quas-

quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & jurejurando, ne quis enunciaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secreto, de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam, uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos: alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis, Sequanisque Germani mercede accerserentur. horum primo circiter millia xv. Rhenum transisse: postea quam agros, & cultum & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c. & xx. millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes semel, atque iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse: quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo Rom. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. unum se esse, ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum,

quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet; propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum xxiv. ad eum venissent; quibus locus ac sedes pararentur. futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoque Rom. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. hæc si enunciata Arovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat; Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Rom. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere. Hac oratione à Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri, ejus rei

quæ

quæ caussa esset, miratus, ex ipsis quæsivit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit; hoc esse miseriorem, graviorem que fortunam Sequanorum, quam reliquorum; quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret: imprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi & Reipubl. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuéscere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: præsertim quum Sequanos à provincia nostra Rhodanus divideret. quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur. Quamobrem

pla-

Placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de Republ. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neq; exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Rom. negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique Rom beneficio affectus, quum in consulatu suo rex atque amicus à senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Rom. gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuria lacessere: neve his sociisve eorum bellum inferret. si id fecisset, sibi, populoque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messalla, M. Pisone, Coss. Senatus censuisset, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque amicos populi Rom. defenderet, se Æduorum injurias non neglecturum. Ad hæc Ariovistus respondit: Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: idem populum Rom. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare con-

suef-

fuefse. fi ipfe populo Rom. non præfcriberet, quemadmodum fuo jure uteretur; non oportere fe à populo Rom. in fuo jure impediri. Æduos fibi, quoniam belli fortunam tentafsent, & armis congreffi, ac fuperati efsent, ftipendiarios efse factos. magnam Cæfarem injuriam facere, qui fuo adventu vectigalia fibi deteriora faceret. Æduis fe obfides redditurum non efse; neque iis, neque eorum fociis, injuria bellum illaturum, fi in eo manerent, quod convenifset, ftipendiumque quotannis penderent: fi id non fecifsent, longe ab his fraternum nomen populi Rom. abfuturum: quod fibi Cæfar denunciaret, fe Æduorum injurias non neglecturum; neminem fecum fine fua pernicie contendifse, quum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatiffimi in armis, qui intra annos XIV. tectum non fubifsent, virtute pofsent. Hæc eodem tempore Cæfari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant. Ædui, queftum, quod Harudes, qui nuper in Galliam tranfportati efsent, fines eorum popularentur: fefe ne obfidibus quidem datis pacem Ariovifti redimere potuifse. Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni confedifse; qui Rhenum tranfire conarentur: iis præefse Nafuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæfar vehementer commotus, maturandum fibi exiftimavit, ne fi nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovifti fefe conjunxifset, minus facile refifti pofset. Itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Arioviftum contendit. quum tridui viam proceffifset, nunciatum eft ei, Arioviftum cum fuis omnibus copiis ad occupandum Vefontionem, quod eft oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam à fuis finibus proceffifse. id ne accideret, magnopere præcavendum fibi Cæfar exiftimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum ufui erant, fumma erat in eo oppido facultas:

id-

idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Aldualdubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC., qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatusque caussa, moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum iis congressos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuisse; tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret: hic primum ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant. quorum alius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur; aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. vulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus, ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itine-

nectis, & magnitudinem silvarum, quæ inter eos, atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moveri, ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc quum animadvertisset Cæsar, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent: Ariovistum, se consule, cupidissime populi Rom. amicitiam appetisse. cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi Rom. gratiam repudiaturum. quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia, servili tumultu, quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiù inermes sine caussa timuissent, hos postea armatos, ac victores superasſent: denique hos esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superasſent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum prælium, & fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fe-

esset, desperantes jam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur. hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam Prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit; inde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent; se neque umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta,

pta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias à nostris militibus passuum xv. & xx. abesse. Cognito Cæsaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimaret. non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique Rom. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita caussa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere; ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus

cc. ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis, sua Senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset à Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam, quam veteres, quamque justæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent: quæ Senatus consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. populi Rom. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse. quod vero ad amicitiam populi Rom. attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit; transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis; non sine magna spe, magnisque præmiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consueverint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse; ac contra se castra habuisse: eas omnes copias uno abs se prœlio fu-

fas

ſas ac ſuperatas eſse. ſi iterum experiri velint, paratum ſe decertare. ſin pace uti malint, iniquum eſse de ſtipendio recuſare; quod ſua voluntate ad id tempus pependerint. amicitiam populi Rom. ſibi ornamento, & præſidio, non detrimento, eſse oportere: idque ſe ea ſpe petiſse. ſi per populum Rom. ſtipendium remittatur, & dedititii ſubtrahantur; non minus libenter ſeſe recuſaturum populi Rom. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam tranſducat, id ſe ſui muniendi, non Galliæ impugnandæ, cauſſa facere; ejus rei teſtimonium eſse, quod, niſi rogatus, non venerit, & quod bellum non intulerit, ſed defenderit. ſe prius in Galliam veniſse, quam populum Rom. nunquam ante hoc tempus exercitum populi Rom. Galliæ provinciæ fines egreſsum: quid ſibi vellet, cur in ſuas poſseſſiones veniret? provinciam ſuam eſse hanc Galliam, ſicuti illam noſtram. ut ſibi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret; ſic iterum, nos eſse iniquos, quod in ſuo jure ſe interpellaremus, quod ex SC. Æduos appellatos amicos diceret; non ſe tam barbarum, neque tam imperitum eſse rerum, ut non ſciret, neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tuliſse; neque ipſos in his contentionibus, quas Ædui ſecum, & cum Sequanis habuiſsent, auxilio populi Rom. uſos eſse. debere ſe ſuſpicari, ſimulata Cæſarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, ſui opprimendi cauſsa habere. quod niſi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturum: quod ſi eum interfecerit, multis ſeſe nobilibus, principibuſque populi Romani gratum eſse facturum. id ſe ab ipſis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere poſset. quod ſi diſceſſiſset, ac liberam ſibi poſseſſionem Galliæ tradidiſset, magno ſe illum præmio remuneraturum, & quæcunque

bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neque suam, neque populi Rom. consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi Rom. Bello superatos esse Arvernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus Rom. ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Rom. justissimum esse in Gallia imperium. si judicium Senatus servari oporteret; liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, & nostros adequitare, lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas studiumq; pugnandi majus exercitui injectum est. Biduo post Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. legatum ex suis sese magno cum periculo, ad eum missurum, & hominibus feris

obje-

objecturum existimabat. commodissimum visum est, C. Valerium Procillum C. Valerii Caburi filium, summa virtute & humanitate adolescentem (cujus pater à C.Valerio Flacco civitate donatus erat,) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur, &, quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere; & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. his mandavit: ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, clamavit: Quid ad se venirent? an speculandi caussa? conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit. Eodem die castra promovit, & millibus passuum VI. à Cæsaris castris sub monte consedit. postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II. ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos V. Cæsar, pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant, Equitum millia erant VI., totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis caussa, delegerant. cum his in prœliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati cursum adæquarent. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consede-

 rant,

rant, circiter passus DC. ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit: primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numerum XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare: tertiā opus perficere jussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisq; copias suas eduxit: paullulumque à majoribus progressus aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus partim suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus & vaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prœlio contendissent. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, ut ad speciem alariis uteretur. ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque interva llis Harudes, Mar-

comanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt, quæ in prœlium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente celeriterque procurrerunt; ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci, aut viribus confisi tranatare contenderunt; aut lintribus inventis, salutem sibi petierunt. in his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica; regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, à fratre missam. utraque in ea fuga periit. duæ filiæ harum, altera occisa, altera

tera capta est. C. Valerius Procillus, quum à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat: neque ejus calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur. sortium beneficio se esse incolumem. item M. Mettius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

LIBER II.

QUum esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Rom. conjurare, obsidesque inter se dare. conjurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim

qui

qui Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita populi Rom. exercitum hiemare, atque inveterascere in Gallia moleste ferebant: partim qui mobilitate & levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis literisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, & inita æstate in interiorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiorem faciant. hi constanter omnes nunciaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos duodecimo die proficisceretur. re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter XV. ad fines Belgarum pervenit. eò quum de improviso, celeriusque omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos civitatis suæ miserunt: qui dicerent, se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Rom. permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Rom. omnino conjurasse; paratosque esse & obsides dare, & imperata facere; & oppidis recipere, & frumento, ceterisque rebus juvare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Quum ab his quæreret, quæ ci-

civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat, plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse. solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutones, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint, qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. plurimum inter eos Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX.; totiusque belli imperium sibi postulare. Suessones suos esse finitimos; latissimos, ferocissimosque agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum totius Galliæ potentissimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII. polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV. millia Atrebates; Ambianos X. millia: Morinos XXV. millia: Menapios IX. millia: Caletes X. millia: Velocasses & Veromanduos totidem: Aduaticos XXIX. millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL. millia. Cæsar Rhenos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit, quæ omnia ab his diligenter ad diem fa-

facta sunt. ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint: & eorum agros populari cœperint. his mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactus ad se venire, neque jam longe abesse, ab his quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. quæ res, & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, & post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit. & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI. cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum XII. vallo fossaque duodeviginti pedum munire jubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum IIX. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi, ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt; murumque subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. eo die media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii

cii ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit; & hostibus eadem de caussa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus II. castra posuerunt. quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII. in latitudinem patebant. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit. quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat, & in fronte leviter fastigiatus paullatim ad planiciem redibat; ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD. & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. hoc facto; duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis

mis erant. interim prœlio equestri inter duas acies contendebant. ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: sin minus, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant; commeatusque nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti; & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decertarent: & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. ad eam sententiam, cum reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. his persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, cum sibi quisque pri-

mum

mum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus; quod, qua de caussa discederent, nondum perspexerat; exercitum, equitatumque castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit; eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. hi novissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt: quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent; fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent. Priores, quod abesse à periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt, seque in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossę murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessonum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; & , peten-

tentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido transditis, in deditionem Suessones accepit; exercitumque in Bellovacos duxit. qui quum se', suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v. abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere: item quum ad oppidum accessisset; castraque ibi poneret; pueri, mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba. Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civitatis Æduæ fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent Æduos à Cæsare in servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, & ab Æduis defecisse, & populo Rom. bellum intulisse. qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Cæsar honoris Divitiaci, atque Æduorum caussa, sese eos in fidem recepturum, & conservaturum, dixit: &, quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC. obsides poposcit. his traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quære-

re-

reret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent. esse homines feros, magnæque virtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Rom. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x. abesse. trans id flumen omnes Nervios consedisse; adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his demonstrarunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis,) quo facilius fini-

ni-

nitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis [enatis] & rubis sentibusque interjectis effecerant, ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent: quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, & contrarius, passus circiter cc. infimus apertus, ab superiore parte silvestris; ut non facile introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. post eas totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus, sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu prœlium committunt. quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus è silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat, ita ut intra silvam aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confir-

maverant; subito omnibus copiis provolave-runt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pene uno tempore & ad silvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi caussa, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & successus & incursus hostium impediebat. iis difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri, poterant. & quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit, milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent. &, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset; prœlii committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit.

rit.

sit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit: ne, in quærendo suos, pugnandi tempus dimitteret: instructo exercitu, magis, ut loci natura, dejectusque collis, & necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset, provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima, & octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At totis fere à fronte, & à sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram; quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & ca-

lo-

lones, qui Decumana porta, à summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causa,egressi,quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent,præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii caussa à civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosque,castris, impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus; ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso,reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, Primopilo P.Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à novissimis desertos prœlio excedere, ac tela vitare,hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset; scuto ab novissimis uni militi detracto(quod ipse eo sine scuto venerat), in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in

con-

conſpectu imperatoris etiam in extremis ſuis rebus operam navare cuperet, paullum hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar quum ſeptimam legionem, quæ juxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte vidiſſet, Trib. mil. monuit, ut paullatim ſeſe legiones conjungerent, & converſa ſigna in hoſtes inferrent. quo facto, quum aliis alii ſubſidium ferrent, neque timerent, ne averſi ab hoſte circumvenirentur, audacius reſiſtere, ac fortius pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in noviſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prœlio nunciato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur. & T. Labienus, caſtris hoſtium potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. qui, quum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantoque in periculo & caſtra, & legiones, & imperator verſaretur, cognoviſſent, nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. horum adventu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerent. equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo ſe legionariis militibus præferrent. at hoſtes, etiam in extrema ſpe ſalutis tantam virtutem præſtiterunt, ut, quum primi eorum cecidiſſent, proximi jacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conjicerent, pilaque intercepta remitterent; ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficilimis animi magnitudo redegerat. hoc prœlio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nervio-

rum

rum redacto, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate ex DC. ad III. senatores; ex hominum millibus LX. vix ad D. qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti jussit, & finitimis imperavit, ut ab injuria & maleficio se suosque prohiberent. Atuatici, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC. pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis; custodiæ ex suis ac præsidio VI. millia hominum una reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque prœliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII. in circuitu XV. millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. ubi, vineis actis, agger exstructo...

extructo, turrim constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerisque hominibus Gallis, pro magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemptui est,) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? ubi vero moveri, & appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt; qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare possent: se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt: unum petere, ac deprecari; si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo Rom. pati, quam ab his per cruciatum interfici; inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit: Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi Rom. injuriam inferrent. Re nunciata ad suos illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea perspectum est) celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos, crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia vigilia, quâ minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV. reliqui in oppidum rejecti sunt. postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Rom. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesse-

gat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob eas res, ex literis Cæsaris, dies xv. supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

QUum in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad ummas Alpes pertinent. caussa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hiemandi caussa, collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram vacuam ab illis relictam cohortibus ad hiemandum attribuit. eum locum vallo fossaque munivit. quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset; subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. id aliquot de cauſ-

sis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque opprimendæ consilium caperent. primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus singillatim, qui, commeatus petendi caussa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu satis esset provisum; quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat; concilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, possent; prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, & castra defendere. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides, gesaque in vallum conjicere. nostri, primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere; ut quæque pars castrorum

rum

rum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed, hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. cum jam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus; & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent; si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent. post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. quod jussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius XXX. quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat,

aliis occurrisse rebus videbat, maxime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibēte, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Cęsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat; subitum bellum in Gallia coortum est. ejus belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione VII. proximus mare Oceanum Andibus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt; & scientia atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt; & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia)eadem de caussa Trebium Terrasidiumqne retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasque civitates solicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum

rum

rum servitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus; quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. his rebus celeriter administratis, ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se, & in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum sciebant. neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant. ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neq; ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant. naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quamplurima possunt, cogunt: socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra

ostendimus. sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. itaque quum intelligeret omnes fere Gallos novis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & conditionem servitutis odisse; prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit. itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mandat; Rhemos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XIII. & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III. in Unellos, Curiosolitas, Lexobiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præfecit; & quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. ipse eo pedestribus copiis contendit. erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque neq; pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII. spatio; neque navibus, quod, rursus minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis,

tis, suis fortunis desperare cœperant; magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; seque in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant, hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portubus, difficultas navigandi. namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada, ac decessum æstus excipere possent. proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatiumque accommodatæ. naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam. transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum præstarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adjiciebatur, & eadem de caussa minus incommode scopulis continebantur. accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent. quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi. Compluri-

bus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter ccxx. naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ nostris adversæ constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, & missa à Gallis gravius acciderent. una erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. his quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessario concidebant; ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in virtute; qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disjectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ aut ternæ naves circumsisterent, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt, ac, jam con-
ver-

versis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere IV. usque ad Solis occasum, pugnaretur. quo prœlio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant. quibus amissis, reliqui neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia Cæsari dediderunt. in quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. his præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. atque his paucis diebus Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum hostibus in contem-

 ptio-

ptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii caussa secum habebat. huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit. quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi caussa, proficiscatur. quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quod fere libenter homines, id quod volunt, credunt. iis rebus adducti non prius Viridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. qua re concessa, læti, velut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis; circiter passus CIC. huc magno cursu contenderunt, ut quamminimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri ju-

jubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos, equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus; sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda, quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, & Narbone, quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatium fines exercitum introduxit. cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre prœlium commiserunt. deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. hi, nostros disjectos adorti, prœlium renovaverunt. pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem,

quid

quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit: illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longæ peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ structuræ sunt; ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidis Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi Soldurios appellant; quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur; quorum se amicitiæ dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret. cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset; repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit. Armis, obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium & Tarusatium profectus est. tum vero barbari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque accersuntur. quorum adventu magna cum auctorita-

ta-

tate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ii consuetudine populi Rom. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum, commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebat. hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostres milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus capientibus, ad hostium castra contendit. ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis conjectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent;

quum

quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt; atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. hostes undique circumveniri, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L. numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesque; paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere instituе-

tue-

fuerunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prœlio contendisſent, pulſas, ſuperataſque eſse; continenteſque ſilvas ac paludes habebant; eo ſe, ſuaque omnia contulerunt. ad quarum initium ſilvarum quum perveniſset Cæſar, caſtraque munire inſtituiſset; neque hoſtis interim viſus eſset; diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſilvæ evolaverunt, & in noſtros impetum fecerunt. noſtri celeriter arma ceperunt, eoſque in ſilvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deperdiderunt. reliquis deinceps diebus Cæſar ſilvas cædere inſtituit; &, ne quis inermibus imprudentibuſque militibus ab latere impetus fieri poſset; omnem eam materiam, quæ erat cæſa, converſam ad hoſtem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exſtruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſilvas peterent; ejuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſsario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſsent. itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis ædificiiſque incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexoviiſque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER IV.

EA, quæ ſecuta eſt, hieme, qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Craſso, coss. Uſipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum tran-

transierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. caussa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi caussa, suis ex finibus educunt. reliqui domi manent: pro se atque illis colunt. hi rursus invicem anno post in armis sunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed privati, ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi caussa, licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus. quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod à pueris nullo officio aut disciplina asuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: & laventur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus, eo magis, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur, equosque eodem remanere vestigio asuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire au-

audeant. vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem; quam latissime à suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatium suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte à Suevis circiter millia passuum DC. agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, & paullò, qui sunt ejusdem generis, etiam ceteris humaniores: propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque reddiderunt. In eadem caussa fuerunt Usipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus; qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt. ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant: sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt: & cis Rhenum dispositis præsidiis Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt. & tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte, equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis, navibusque eorum

rum

rum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt;atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis; ut, & viatores etiam invitos consistere cogant; &, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant; & mercatores in oppidis vulgus circumsistat; quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronunciare cogant. his rumoribus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exercitum proficiscitur. eo quum venisset, ea, quæ fieri suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque,quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar, ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. à quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt. quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo Rom. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum

um consuetudo hæc sit à majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere; quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque illos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint. sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & à se auxilium petant. hoc se ab Ubiis impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt; &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandique caussa ad Ambivaritos trans Mosam missum, hos expectari equites, atque ejus rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vahalis, insulam efficit Batavorum. neque longius ab eo millibus passuum LXXX. in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorum citatus fertur: & ubi Oceano appropinquavit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris barbarisque nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui pisci-

bus,

bus, atque ovis avium vivere existimantur; multisque capitibus in Oceanum influit. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum XII. millibus abesset, ut erat constitutum; ad eum legati revertuntur. qui in itinere congressi magnopere, ne longius progrederetur, orabant. quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet; sibique uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen sese non longius millibus passuum IV. aquationis caussa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prœlio lacesserent; &, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V. millium numerus, quum ipsi non amplius DCCC. equites haberent, quod ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt; rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt, suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio ex equitibus nostris interficiuntur IV. & LXX. in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate

sua

regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. hic, quum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum periculo eripuit, ipſe, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidiſſet; atque id frater, qui jam prœlio exceſſerat, procul animadvertiſſet, incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt. Hoc facto prœlio, Cæſar neque jam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque inſidias, petita pace, ultro bellum intuliſsent. expectare vero dum hoſtium copiæ augerentur, equitatuſque reverteretur, ſummæ dementiæ eſſe judicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos, hoſtes uno prœlio auctoritatis eſsent conſecuti, ſentiebat: quibus ad conſilia capienda nihil ſpatii dandum exiſtimabat. his conſtitutis rebus, & conſilio cum legatis & quæſtore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret; opportuniſſima res accidit, quod poſtridie ejus diei mane eadem & perfidia, & ſimulatione uſi [Germani] frequentes, omnibus principibus, majoribuſque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, ut dicebatur, ſui purgandi cauſſa, quod contra, atque eſſet dictum, & ipſi petiſsent, prœlium pridie commiſiſsent: ſimul, ut, ſi quid poſsent, de induciis fallendo impetrarent. quos ſibi Cæſar oblatos gaviſus retineri juſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit; equitatum, quod recenti prœlio perterritum eſse exiſtimabat, agmen ſubſequi juſſit. acie triplici inſtituta, & celeriter IIX. millium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra pervenit, quam, quid ageretur, Germani ſentire poſsent. qui, omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate adventus noſtri, & diſceſsu ſuorum, neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato, perturbantur, copiaſne adverſus hoſtem educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere, præſtaret.

quo-

quorum timor quum fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque prœlium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit, ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque, militaribus relictis se ex castris ejecerunt; & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX. millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quod quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent, & posse, & audere populi Rom. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoravi, prædandi frumentandique caussa Mosam transisse, neque prœlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: populi Rom. impe-

pe-

perium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipub. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum. tantum esse nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, & hoc novissimo prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, & amicitia populi Rom. tuti esse possint: navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Rom. dignitatis esse statuebat. itaque etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. hæc cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam

D par-

partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur. hæc directa materia injecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque consternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur; quæ, pro pariete subjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: & alia item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis caussa, essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x. quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvas deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum

cau-

caussa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XIIX. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores illò adiit quisquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes, incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus reperire poterat. ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam transjectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, &, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui pollicentur, obsides dare, atque imperio populi Rom. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque

ut in ea ſententia permanerent, eos domum remiſit. & cum his una Comium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cujus & virtutem, & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujuſque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas poſſit, adeat civitates; horteturque, ut populi Rom. fidem ſequantur; ſeque celeriter eo venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac ſe barbaris committere non auderet, v. die ad Cæſarem revertitur: quæque ibi perſpexiſset, renunciat. Dum in his locis Cæſar navium parandarum cauſsa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent; quod homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo Rom. feciſsent, ſeque ea, quæ imperaſset, facturos pollicerentur. hoc ſibi ſatis opportune Cæſar accidiſse arbitratus, quod neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obſidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, navibus circiter lxxx. onerariis coactis, contractiſque, quod ſatis eſse ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectiſque diſtribuit. huc accedebant xiix. onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus paſsuum iix. vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire poſſent. has equitibus diſtribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculejo Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præſidio, quod ſatis eſſe arbitrabatur, portum tenere juſſit. His con-

constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, jussit: ab quibus quum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV. cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cujus loci hac erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in litus telum adjici posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX. in anchoris expectavit. interim legatis, tribunisque militum convocatis, & quæ ex Voluseno cognovisset; & quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimæ postularent (ut quæ celerem, atque instabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. his dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum IIX. ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit. at barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedariis, quo plerumque genere in prœliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecutis, nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has caussas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum pressis, simul & navibus desiliendum, & fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, & equos insuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem a-

lacritate, ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prœliis conſueverant, utebantur. quod ubi Cæſar animadvertit, naves longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui, atque inde fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli, ac ſubmoveri juſſit: quæ res magno uſui noſtris fuit. nam & navium figura, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum permoti barbari, conſtiterunt: ac paullum modo pedem retulerunt. at, noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui x. legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: Deſilite, inquit, milites, niſi vultis aquilam hoſtibus prodere. ego certe meum Reipub. atque imperatori officium præſtitero. hoc quum magna voce dixiſſet, ſe ex navi projecit, atque in hoſtes aquilam ferre cœpit. tum noſtri cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur, univerſi ex navi deſilierunt. hos item alii ex proximis navibus quum conſpexiſſent, ſubſecuti, hoſtibus appropinquarunt. pugnatum eſt ab utriſque acriter. noſtri tamen, quod neque ordines ſervare, neque firmiter inſiſtere, neque ſigna ſubſequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuſcumque ſignis occurrerat, ſe aggregabat; magnopere perturbabantur. hoſtes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos ſingulares ex navi egredientes conſpexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. plures paucos circumſiſtebant; alii ab latere aperto in univerſos tela conjiciebant. quod quum animadvertiſſet Cæſar, ſcaphas longarum navium, item ſpeculatoria navigia militibus compleri juſſit: &, quos laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſubmittebat. noſtri, ſimul atque in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atque eos in fugam de-

de-

derunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è navi egressum, quum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto prœlio, remiserunt; & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, &, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros jusserunt: principesque undique convenere, & se, civitatesque suas Cæsari commendarunt. his rebus pace firmata, post diem IV. quam est in Britanniam ventum, naves XIIX. de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. quæ quum appropinquarent Britanniæ, & ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset: sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur. quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur, necessario, adversa nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena, quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat in-

cognitum . ita uno tempore & longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas affligebat. neque ulla nostris facultas ut administranda, aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt, &, quod omnibus constabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocuti, quum equites, & naves, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque nostros prohibere, & rem in hiemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus conjuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen & ex eventu navium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ gravissime afflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. itaque quum id summo studio

à mi-

à militibus administraretur, XII. navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII. neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret; pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilli, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, jussit, quum paullo longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus prœliantur. aurigæ interim paullum è prœlio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prœliis præstant: ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo insistere, & inde se in currus citissime recipere con-

fueverint. quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad lacessendum hostem, & committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & , brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui discesserunt. secutæ sunt continuos dies complures tempestates; quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt; & , quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prœlio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci jussit; quod propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit. quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. ex his onerariæ II.

cos-

eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter CCC., atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI. convenerunt. qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis fortissime IV. pugnaverunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Cæsar, postero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis; quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.

LIBER V.

Lucio Domitio, Ap. Claudio, Coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas possent, hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum, formamque demonstrat. ad celeritatem onerandi subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes æstuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem jumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adjuvat. ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastari audiebat. eo quum venisset, civitatibus milites imperat: certumque in locum convenire jubet. qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet. nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad

exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC. ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, & longas XXIIX. invenit constructas, neque multum abesse [ab eo] quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX. à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit. ipse cum legionibus expeditis IV., & equitibus DCCC. in fines Trevirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos solicitare dicebantur. hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Rom. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere: iisque qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem venerunt, & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese id circo à suis discedere, atque ad eum venire noluisse,

quo

quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, civitatisque fortunas ejus fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum CC. obsidibus venire jussit. His adductis, & in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum; hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit. quod quum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: &, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. ibi cognoscit XL. naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV. principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat: quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis,

go-

cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsare regnum civitatis deferri: quod dictum Ædui graviter ferebant: neque recusandi, neque deprecandi caussa legatos ad Cæsarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim quod religionibus sese diceret impediri. postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ solicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine caussa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coërcendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reipubl. nocere posset. itaque dies circiter xxv. in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re nunciata, Cæsar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim

faciat, neque pareat, interfici jubet. nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, Liberum se, liberæque civitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt. at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum III. legionibus, & equitum millibus II. relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet; ipse cum legionibus V., & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit: & leni Africo profectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus æstus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore. neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius DCCC. una erant visæ, timore à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus x. ad mare relictis, & equitibus ccc., qui præsidio navibus essent, de III. vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto,

to, deligatas ad anchoras relinquebat. & præſidio navibus Q. Atrium præfecit. ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter XII. hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi equitatu, atque eſſedis ad flumen progreſſi ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prœlium committere cœperunt. repulſi ab equitatu ſe in ſilvas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura, & opere munitum; quem, domeſtici belli, ut videbatur, cauſſa, jam ante præparaverant. nam crebris arboribus ſuccifis omnes introitus erant præcluſi. ipſi ex ſilvis rari propugnabant, noſtroſque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VII. teſtudine facta, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eoſque ex ſilvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. ſed eos fugientes longius Cæſar perſequi vetuit,& quod loci naturam ignorabat,& quod, magna parte diei conſumpta, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat. Poſtridie ejus diei, mane, tripartito milites equiteſque in expeditionem miſit, ut eos, qui fugerant, perſequerentur. iis aliquantum itineris progreſſis, quum jam extremi eſſent in proſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nunciarent, ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate, prope omnes naves afflictas, atque in litore ejectas eſſe; quod neque anchoræ, funeſque ſubſiſterent, neque nautæ, gubernatoreſque vim tempeſtatis pati poſſent: itaque ex eo concurſu navium magnum eſſe incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæſar legiones, equitatumque revocari, atque itinere deſiſtere jubet: ipſe ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nunciis literiſque cognoverat coram perſpicit, ſic, ut, amiſſis circiter XL. navibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accerſiri jubet; Labieno ſcribit, ut, quamplurimas poſſet, iis legionibus, quæ ſunt apud eum, naves inſtituat. ipſe, etſi res erat multæ

ope-

operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, & cum castris una munitione conjungi. in his rebus circiter dies x. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus relinquit. ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo quum venisset, majoresque undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant. summa imperii bellique administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellauno, cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant. sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi caussa, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia fere Gallicis consimilia; pecoris magnus numerus. utuntur aut æreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed ejus exigua est copia. ære utuntur importato. materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum atque abietem. Leporem & gallinam, & anserem gustare, fas non putant. hæc tamen alunt, animi voluptatisque caussa. loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam: hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appellun-

tur,

tur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem. qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. complures præterea minores objectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx. sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus: hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC. millium passuum. tertium est contra Septemtrionem. cui parti nulla est objecta terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. huic millia passuum DCC. in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte & carne vivunt: pellibusque sunt vestiti: omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem. atque hoc horribiliore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. uxores habent deni duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint; atque eos in silvas collesque compulerint. sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, impru-

prudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ quum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; &, quum paullulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prœlio contenderent. equestris autem prœlii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut, numquam conferti, sed rari, magnisque intervallis prœliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & lentius, quam pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. sed meridie, quum Cæsar pabulandi caussa III. legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. nostri acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt; magnoque eorum nume-

me-

mero interfecto. neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discessserunt; neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesim, in fines Cassivellauni exercitum duxit. quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre transiri potest. eo quum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita: ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis à captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter IV. essedariorum retentis, itinera nostra servabat; paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis, atque silvestribus sese occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in silvas compellebat: &, quum equitatus noster liberius, vastandi prædandique caussa, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat; &, magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsa-

fatis fidem fecutus, ad eum in continente [Galliam] venerat, cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Caffivellauno, ipfe fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæfarem mittunt: pollicenturque fefe ei dedituros, & imperata facturos petunt, ut Mandubratium ab injuria Caffivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præfit, imperiumque obtineat. his Cæfar imperat obfides XL., frumentumque exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obfides ad numerum, frumentumque miferunt. Trinobantibus defenfis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caffi, legationibus miffis fefe Cæfari dederunt. ab his cognofcit non longe ex loco opidum Caffivellauni abefse, filvis, paludibufque munitum, quo fatis magnus hominum pecorifque numerus convenerit. opidum autem Britanni vocant, quum filvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo, incurfionis hoftium vitandæ cauffa, convenire confueverunt. eo proficifcitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoftes paullifper morati militum noftrorum impetum non tulerunt; fefeque ex alia parte opidi ejecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga funt comprehenfi, atque interfecti. Dum hæc in his locis gerūtur, Caffivellaunus ad Cantium, quod effe ad mare fupra demonftravimus, quibus regionibus IV. reges præerant Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, caftra navalia de improvifo adoriantur, atque oppugnent. hi quum ad caftra veniffent, noftri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, fuos incolumes reduxerunt. Caffivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis

is acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: &, quid in annos singulos vectigalis populo Rom. Britannia penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. his deductis, quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX., perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur. quas quum aliquandiu Cæfar frustra expectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita quum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni: tertiam in Essuos L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Trevirorum, hiemare jussit.
tres

tres in Belgio collocavit. his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes v. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cativulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Auruncalejum Cottam, legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c. continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro ejus virtute, atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille, veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet; ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum. Diebus circiter xv., quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt; subito-

que

que oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque ascendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi caussa C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii, & Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius, & fratris filius, ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute & catenis tenuissent. neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit; id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Rom. se superare posse confidat, sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii: pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat. magnam ma-

rum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L. alter paullo amplius absit. illud se polliceri, & jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum. quod cum faciat, & civitati sese consulere, quod hibernis levetur, & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. C. Arpinius, & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati, etsi ab hoste dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Rom. bellum facere ausam vix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt. magnaque inter eos exiftit controversia. L. Aurunculejus, compluresque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant; quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant. rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint. re frumentaria non premi. interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conventura subsidia. postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat, quum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemtione nostri ad castra venturos esse. non ho-

hostem auctorem, sed rem, spectare. subesse Rhenum. magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias. ardere Galliam tot contumeliis acceptis sui populi Rom. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, quum à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus; & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret, neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, & si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant: nec rejecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex consilio. comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus. superat sententia Sabini. pronunciatur, prima luce ituros. consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, &

languore militum, & vigiliis periculum augeatur prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter II. Romanorum adventum expectabant: &, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt: novissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt. tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare & concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. atque Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, &, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris, &, in pugna, militis officia præstabat. quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit. nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit.

fuit. nam duces eorum tota acie pronunciar jusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent. proinde omnia in victoria posita existimarent. erant & virtute, & numero pugnando pares nostri: tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animadversa, Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur. quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, & ab iis, qui cesserant; & ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magna parte diei consumpta, quum à prima luce ad horam IIX., pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompejum ad eum mittit, rogatum, ut si-

bi, militibusque parcat. ille, appellatus respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur. sperare se ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: & quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit: suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumventus, interficitur. tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alii ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prœlio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. re demonstrata, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnam-

gnamque partem exercitus interiisse demonstrat: nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adjutorem. facile hac oratione Nerviis persuadet. itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; & de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his circumventis, magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportaverant, turres cxx. excitantur incredibili celeritate. quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die multo majoribus copiis coactis castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instruitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut

ultro militum concursu ac vocibus, sibi parere cogeretur. Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ caussa. errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Rom. animo, ut nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quascumque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi Rom. ullam accipere ab hoste armato conditionem. si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI., & fossa pedum XV., hiberna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcidere, manibus, sagulisque terram exhaurire cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis tribus, millium passuum XV. in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes, fundis, & fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. hæ celeriter ignem compre-

prehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. at tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit. Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones; &, quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in ho-

hostes mittit; atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulsioni, & verutum in balteo defigitur. avertit hic casus vaginam, & gladium educere conanti dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit. ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo convertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Ille vero occursat ocius gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque uno interfecto reliquos paullum propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulsio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamen utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat; tanto crebriores literæ nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum [militum] cum cruciatu necabatur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut literas ad Cæsarem deferat. has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit. Cæsar, acceptis literis circiter hora XI. diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab

eo

eo millia passuum xxv. jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. exiit cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si Reipubl. commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter CD. ex proximis hibernis cogit. hora circiter III. ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum xx. progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, literas publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis caussa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Cæsari dimittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus, equitatusque copias Trevirorum III. millia passuum longe ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione III. legionum dejectus, ad II. redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis, magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam literis mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, mo-

net, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abjiciat. in literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa. tertio die à quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur. quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse. quibus literis circiter media nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima movet castra; & circiter millia passuum IV. progressus trans vallem magnam, & rivum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit, & quam æquissimo loco potest, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII., præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quammaxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset. eo die parvulis equestribus prœ-

prœlliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent, Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, ut pro castris prœlio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere, seque in castra recipere jubet; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in iis administrandis rebus quammaxime concursari, & cum simulatione agi timoris jubet. quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circummissis, pronunciari jubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. tunc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam. sic, ut omnino pugnandi caussa resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit. longius prosequi veritus, quod silvæ, paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. legione producta, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. ex his omnibus judicat rebus, quan-

quanto cum periculo, & quanta virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque mil. appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. de casu Sabini & Cottæ certius ex captivis cognoscit. postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum; hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L. abesset, eoque post horam IX. diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hæc fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna. ipse cum III. legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; & , quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; & , quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuncium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII. præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum,

tum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa, convenisse. neque longius millia passuum IIX. ab hibernis suis absuisse: sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est civitas inprimis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt; & , missa ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Rom. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis. idque adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi Rom. imperia perferrent, gravissime dolebant. Treviri vero, atque Indutiomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates solicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenchitherorum

tran-

transitu, non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque è Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent. ubi intellexit ultro ad se veniri; altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari; altera Nervios Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem judicandum curat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri, velit, præcipit. Labienus, quum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat. iis certam diem conveniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut terrendi caussa. equites ple-

plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat. quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. nullo à nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam conjectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

MUltis de cauffis Cæfar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Antiftium Rheginum, T. Sextium, legatos, delectum habere inftituit: fimul ab Cn. Pompejo proconfule petit, quoniam ipfe ad urbem cum imperio Reipubl. cauffa maneret, quos ex Cifalpina Gallia confulis facramento rogaviffet, ad figna convenire, & ad fe proficifci juberet: magni intereffe etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, exiftimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, fi quid effet in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore farciri, fed etiam majoribus adaugeri copiis poffet. quod quum Pompejus & Reipubl. & amicitiæ tribuiffet; celeriter confecto per fuos delectu, tribus ante exactam hiemem & conftitutis & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiferat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi Rom. difciplina, atque opes poffent. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. illi finitimos Germanos folicitare, & pecuniam polliceri, non defiftunt. quum ab proximis impetrare non poffent, ulteriores tentant: inventis nonnullis, civitates jurejurando inter fe confirmant, obfidibufque de pecunia cavent: Ambiorigem fibi focietate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæfar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cifrhenanis omnibus Germanis, effe in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimifque civitatibus confilia communicare, à Trevi-

ris

ris Germanos crebris legationibus solicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit. itaque, nondum hieme confecta, proximis IV. legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit; &, prius, quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut instituere, indicto, quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem conveni-re: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi caussa ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civita-

tis

tis motus existat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v. in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ caussa, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse, in Treviros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis castris à millibus passuum xv., auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v. cohortium præsidio impedimentis relicto, cum

xxv.

xxv. cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; &, cc. passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, & postero die prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisque ordinibus convocatis, quid sui consilii sit, proponit; &, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu & tumultu, quam populi Rom. fert consuetudo, castra moveri jubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur. vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum præsertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. quæ fore suspicatur Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet: &, paucis turmis præsidio ad im-

impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recipit. nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus, atque imperium est traditum. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur: firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam. petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita Cæsar caussa, reperit, ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Suevos perquirit. Interim, paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatu-

atus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant; suaque omnia ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis, referunt, Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, & pro nativo muro objectam, Cheruscos à Suevis, Suevosque à Cheruscis, injuriis, incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Svevos adventum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In GALLIA non solum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibusque, sed pene etiam in singulis domibus, factiones sunt: earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur: quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque ejus rei caussa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes civitates in duas partes divisæ sunt. quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. ii quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque co-

eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariovistum, sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis, pollicitationibusque perduxerant. prœliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi caussa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione, atque imperio æquiore se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos, quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur. ita & novam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. nam plebs pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio, plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac pri-

va-

vata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussa concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia pœnasque constituunt: si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. hæc pœna apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt, in loco consecrato. huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi caussa, proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conveniunt, & à propinquis parentibusque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea literis mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, [Græcis] literis utantur. id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quod

neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, literis confisos, minus memoriæ studere. quod fere plerisque accidit, ut præsidio literarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere: Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, & juventuti transdunt. Alterum genus est equitum. ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent), omnes in bello versantur; atque eorum, ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. hanc unam gratiam potentiamque noverunt. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. deûm maxime Mercurium colunt. hujus sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc viarum atque itinerum du-

cem; hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. de his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium cœlestium tenere; Martem, bella regere. huic, quum prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerumque devovent. quæ superaverint, animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet. neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur, in reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt. viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem; & quum paterfamilias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt.

ciunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac, paullo supra hanc memoriam, servi, & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, una cremabantur. quæ civitates commodius suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. de Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druidet habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt, vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiei student, qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant: intra annum vero xx. feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. cujus rei nulla est occultatio; quod, & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut parvis renonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt. ejus rei multas afferunt

caus-

caussas; ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, dissensionesque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace, nullus communis est magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt. atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ caussa fieri prædicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, ut qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui & caussam, & hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant: qui, quaque de caussa, ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctusque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur. ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni & quibusdam

Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ & bellicæ laudis opinionem. nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. paulatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo IX. dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX. processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab ceteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cervi figura: cujus à media fronte inter aures unum cornu exsistit excelsius, magisque directum his, quæ nota sunt, cornibus. ab ejus summo sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. eadem est feminæ marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. harum est consimilis capris figura, & varietas pellium, sed magnitudine paullo antecedunt: mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis articulisque habent, neq; quietis caussa procumbunt: neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut sublevare, possunt. his sunt arbores pro cubilibus. ad eas se applicant, atque ita paullum modo reclinatæ quie-

quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quo se recipere consueverint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc quum se ex consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. ii sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, & colore, & figura tauri. magna vis est eorum, & magna velocitas. neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. hos studiose foveis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines & mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt: atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Cęsar, postquam per Ubios exploratores comperit Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus; quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC. rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV. constituit, præsidiumque cohortium XII. pontis tuendi caussa ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco, præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius

D. in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua ejus adventus procul significatio fiat. sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret: priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere [mortem.] sed hoc eo factum est, quod, ædificio circumdato silva (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus caussa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates), comites familiaresque ejus angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prœlio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus egressi se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confe-

ctus,

ctus, quam laborem aut belli aut fugę ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit. Segni, Condrusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, caussam esse unam judicaret: nihil se de bello cogitasse; nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. tum copiis in tres partes distributis impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. id castelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculejus, hiemandi caussa consederant. hunc quum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret; præsidio impedimentis legionem XIV. reliquit, unam ex iis III., quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III. ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit; ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens post diem VII. sese reversurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in pręsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato con-

filio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. hæc loca vicinitatibus erant nota, magnaque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat, universis perterritis ac dispersis, periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat; ac silvæ incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio & consuetudo exercitus Romani postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit. omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitaretur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter convenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque appetebat VII. quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstra-

ſtravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris cauſſam afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. cogunt equitum II. millia Sigambri, qui ſunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Uſipetes, ſupra docuimus: tranſeuntes Rhenum navibus, ratibuſque, XXX. millibus paſſuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præſidiumque ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga diſperſos excipiunt: magno pecoris numero, cujus ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. invitati præda longius procedunt. non hos palus in bello latrociniiſque natos, non ſilvæ morantur: quibus in locis ſit Cæſar, ex captivis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt. atque unus ex captivis, Quid vos, inquit, hanc miſeram, ac tenuem ſectamini prædam, quibus jam licet eſſe fortunatiſſimis? III. horis Atuatucam venire poteſtis: huc omnes ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit. præſidii tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat. Oblata ſpe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipſi Atuatucam contendunt, uſi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes ſuperiores dies præceptis Cæſaris ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, VIII die diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſervaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; ſimul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pene obſeſſionem appellabant; ſiquidem ex caſtris egredi non liceret; nullum hujuſmodi caſum exſpectans, quo, IX. oppoſitis legionibus, maximoque equitatu, diſperſis ac pene deletis hoſtibus; in millibus paſſuum III offendi poſſet; V. cohortes

frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerunt, circiter ccc. sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore & casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, respiciendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re nova perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. ægre nostri portas tuentur. reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quærit: neque, quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt: Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium, perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus prœliis fecimus; ad diem jam v. cibo caruerat. hic, diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones ejus co-

cohortis, quæ in ſtatione erat. paullisper prœlium una ſuſtinent. relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus. ægre per manus tractus, ſervatur. hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant, tantum ut in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciemque defenſorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites; quanto res ſit in periculo, cognoſcunt. hîc vero nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat. modo conſcripti, atque uſus militaris imperiti, ad tribunum mil. centurioneſque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, exſpectant. nemo eſt tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, ſigna procul conſpicati, ab oppugnatione deſiſtunt, rediſſe primo legiones credunt, quas longius diſceſſiſſe, ex captivis cognoverant. poſtea, deſpecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter dejecti ſe in ſigna manipuloſque conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, cenſent; quoniam tam propinqua ſint caſtra: etſi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos ſervari poſſe confidunt: alii, ut in jugo conſiſtant, atque eundem omnes ferant caſum. hoc veteres non probant milites, quos ſub vexillo una profectos docuimus: itaque, inter ſe cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpoſitus, per medios hoſtes perrumpunt, incolumeſque ad unum in caſtra perveniunt omnes. hos ſubſecuti calones, equiteſque, eodem impetu, militum virtute ſervantur. at ii, qui in jugo conſtiterant, nullo etiam nunc uſu rei militaris [percepto] neque in eo, quod probaverant, conſilio permanere, ut ſe ſolo ſuperiore defenderent; neque eam, quam profuiſſe aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; ſed ſe in caſtra recipere conati, iniquum in locum demiſerunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus or-

ordinibus reliquarum legionum, caussa virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante-partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit; pars à barbaris circumventa, periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pene alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. quem timorem, Cæsaris adventus sustulit. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse judicavit: multo etiam amplius, quod pene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis,

de-

deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pene naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam IV., quibus solis vitam suam committere audebat. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumpsit. nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixisset, II. legiones ad fines Trevirorum, II. in Lingonibus, VI. reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

Quieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. ubi cognoscit de P. Clodii cæde; de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum tota provincia habere instituit. eæ res in

in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. addunt ipsi & affigunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui jam ante se populi Rom. imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit: postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam à majoribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis caussa recusare; principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; &, quoniam in præsentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cerimoniæ continentur, ne facto initio belli à reliquis deserantur. tũc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt; civesq; Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ, jussu Cæsaris, præerat, interficiunt; bonaque eorum diripiunt. celeriter

ad

ad omnes Galliæ civitates fama perfertur. nam, ubi major atq; illuſtrior incidit res, clamore per agros regioneſque ſignificant. hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nam, quæ Genabi oriente Sole geſta eſſent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita ſunt: quod ſpatium eſt millium paſſuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, ſummæ potentiæ adoleſcens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam cauſſam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis ſuis clientibus, facile eos incendit. cognito ejus conſilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo ſuo, reliquiſque principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant, expellitur ex oppido Gergovia. non tamen deſiſtit; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu, quoſcumque adit ex civitate, in ſuam ſententiam perducit. hortatur, ut, communis libertatis cauſſa, arma capiant: magniſque coactis copiis, adverſarios ſuos, à quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab ſuis appellatur. dimittit quoquo verſus legationes. obteſtatur, ut in fide maneant. celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquoſque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. omnium conſenſu ad eum defertur imperium. qua oblata poteſtate, omnibus iis civitatibus obſides imperat, certum numerum militum celeriter ad ſe adduci jubet. armorum quantum quæq; civitas domi; quodque ante tempus efficiat, conſtituit. in primis equitatui ſtudet: ſummę diligentię ſummam imperii ſeveritatem addit: magnitudine ſupplicii dubitãtes cogit. nam, majore commiſſo delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviore de cauſſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit;

ut

ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum summa hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit. ipse in Bituriges proficiscitur. ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neq; flumen transire ausi, domum revertunt: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse: quibus id consilii fuisse cognoverint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. id eane de caussa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. nam, si legiones in provinciam accerseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus eam civitatem Arvernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; &, magna coacta manu, in provinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. eo quum venisset, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis, Provincia-

ialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. his rebus comparatis, represso jam Lucterio & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat: tamen discussa nive VI. in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Cebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per caussam supplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit; ubi II. legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate

præ-

præcurreret. eo quum perveniſſet, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernis nunciari poſſet. hac re cognita, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus [Gergoviam] Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæſar collocaverat, Æduiſque attribuerat, oppugnare inſtituit. magnam hæc res Cæſari difficultatem ad conſilium capiendum afferebat, ſi reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, ſtipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præſidium videretur poſitum eſſe; ſin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubvectionibus laboraret. præſtare viſum eſt tamen omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium ſuorum voluntates alienare. itaque cohortatus Æduos de ſupportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de ſuo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hoſtium impetum magno animo ſuſtineant. duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiſcitur. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum veniſſet, ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare inſtituit. idque biduo circumvallavit. tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC. obſides dari jubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipſe, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur: qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri exiſtimarēt, præſidium Genabi tuendi cauſſa, quod eo mitterent, comparabant. huc biduo Cæſar pervenit; &, caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus, in poſterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem uſui ſint militibus imperat; &, quod

łod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris
ɔntinebat; veritus, ne noctu ex oppido profu-
erent, x i. legiones in armis excubare jubet.
;enabenses paullo ante mediam noctem silen-
.o ex oppido egressi flumen transire cœperunt.
ua re per exploratores nunciata, Cæsar legio-
es, quas expeditas esse jusserat, portis incensis,
ɒtromittit; atque oppido potitur, perpaucis ex
ostium numero desideratis, quin cuncti cape-
entur, quod pontis atque itinerum angustiæ
ıultitudinis fugam intercluserant. Oppidum
iripit, atque incendit, prædam militibus do-
at: exercitum Ligerim transducit, atque in Bi-
urigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de
;æsaris adventu cognovit, oppugnatione desi-
tit, atque obviam Cæsari proficiscitur. ille
ɔppidum Biturigum positum in via Noviodu-
ıum oppugnare instituerat. quo ex oppido
ɿuum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi
gnosceret, suæque vitæ consuleret; ut celeri-
;ate reliquas res conficeret, qua pleraque erat
;onsecutus, arma proferri, equos produci, ob-
sides dari jubet. parte jam obsidum transdita,
ɿuum reliqua administrarentur, centurionibus
& paucis militibus intromissis, qui arma ju-
mentaque conquirerent, equitatus hostium pro-
cul visus est, qui agmen Vercingetorigis ante-
cesserat: quem simulatque oppidani conspexe-
runt, atque in spem auxilii venerunt, clamore
sublato, arma capere, portas claudere, murum
complere cœperunt. Centuriones in oppido,
quum ex significatione Gallorum novi aliquid
ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis distri-
ctis portas occupaverunt, suosque omnes inco-
lumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum
educi jubet, prœliumque equestre committit:
laborantibus jam suis Germanos equites circi-
ter CD. submittit, quos ab initio secum habere
instituerat. eorum impetum Galli sustinere non
potuerunt, atque in fugam conjecti, multis a-
missis, sese ad agmen receperunt: quibus profli-
ga-

gatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur. id esse facile, quod equitatu ipsi abundent; & quod anni tempore subleventur. pabulum secari non posse. necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda. vicos atque ædificia incendi oportere, hoc est, spatio [à Boia] quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse vide videantur. harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros, neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis bellum geri non possit; præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura, ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. hæc si gravia, aut acerba videantur, multo illa gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius æstimari debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx. urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omni-

ibus partibus incendia conspiciuntur: quæ si magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum: datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diversisque itineribus iretur. castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Boios, atque Æduos, adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque

eo,

eo, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore, è longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi Rom. majestate & superioribus victoriis indigna. quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Rom. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Quum jam muro appropinquassent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites prœliari consuessent, insidiarum caussa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua, in artiores silvas abdiderunt, copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci viderent, [illegible] Mar-

te ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, & signum prœlii exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus eodem die reducit in castra; reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, quum ad suos rediisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate & celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi ac omnibus

Gallis explorata : quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. quod ut intelligatis, inquit, sincere à me pronunciari, audite Romanos milites. producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame vinculisque excruciaverat. ii jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt; fame & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire posent: simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse. itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cujus opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pene consumptum videtis: quem turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, à me provisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum administrari posse. statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant,

Desunt,

Singulari militum nostrorum virtuti consil cujusquemodi Gallorum occurrebant, ut e summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtra-

trahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; & apertos cuniculos præusta & præacuta materia, & pice fervefacta, & maximi ponderis *saxis* morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est: Trabes directæ perpetuæ *in* longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. hæ revinciuntur introrsus; & multo aggere vestiuntur. ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem, & defensionem urbium, summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab arie-
e materia defendit, quæ, perpetuis trabibus
edes quadragenos plerumque introrsus revin-
a, neque perrumpi, neque distrahi potest. iis
t rebus impedita oppugnatione, milites quum
to tempore luto, frigore, & assiduis imbribus
rdarentur, tamen continenri labore omnia
c superaverunt, & diebus xxv. aggerem la-
n pedes cccxxx., altum pedes lxxx exstruxe-
t. quum is murum hostium pene continge-
& Cæsar ad opus consuetudine excubaret,

militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III. vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus; quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat. postero die, consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. id silentio noctis conati non

ma-

magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent: quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, directisque operibus, quæ facere instituerat: magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat: suo'que languidius in opere versari jussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt. hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt; parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi preme-

prædæ studeret. sic, & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL. millium, vix DCCC. qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu & misericordia vulgi seditio oriretur) ut procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque civitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat. postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis: cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum eventus exspectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. nam, quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adjuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope jam effectum habere. interea æquum esse, ab iis communis salutis caussa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere & præsentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hu-

hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus: primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat: quorum quisque & oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti, iubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Theutomatus Olloviconis filius rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostem proficisci constituisset; sive eum ex paludibus silvisq; elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod, cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annuam obtinere con-

ma familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis: divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas. quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, & tam conjuncta populo Rom. civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma,descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit: &, quod, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuisse videretur,ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. quum prope omnis civitas eo convenisset, doceturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coëgit; Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit. hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque omnibus omissis rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, expectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x. sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ caussa disponeret; exercitum in duas partes divisit. xv. legiones in Senones Parisiosque

que Labieno ducendas dedit: VI. ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit, quum uterque utriq; esset exercitus in conspectu, fereque è regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri soleat. itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vergingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II. legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, demptis [quartis] quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. iis quam longissime possent progredi jussis, quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestrique prœlio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad con-

filium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri prœlio interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, prius quam subsidium ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem, duodenum pedum à majoribus castris ad minora perduxit: ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, solicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum iis præmium communicat, hortaturque eos, ut se liberos, & imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; ejus auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum; sic tamen, ut justissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Ædui de suo jure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quam Romani ad Æduos, veniant? celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, ut Litavicus de-

decem illis millibus, quæ Cęsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt: Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx. ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans: Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit; principes civitatis Eporedorix & Virdumarus, insimulati proditionis ab Romanis, indicta caussa, interfecti sunt. hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cęde fugerunt. nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. conclamant Ædui, & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit cives Rom. qui ejus præsidii fiducia una erant. continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum, & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & una Virdumarus, pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem

perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur, civitatem pravis adolescentium consiliis, ab amicitia populi Rom. deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset. magna affectus solicitudine hoc nuncio, Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV. equitatumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II. castris præsidio relinquit. fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites ne necessario tempore itineris labore permoveantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV., agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Emporedorigem, & Viridumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, jubet. iis cognitis, & Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, & deditionem significare, & projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit. Cæsar nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribusque horis noctis exercitui ad quietem dat s, castra ad Gergoviam movit. medio fere itine-

re, equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: quum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit. *Dum* hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spacium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt; in servitutem abstrahunt. adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cabillono educunt. idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exsuunt; repugnantes diem noctemque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum suorum caussa: sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam

clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere. ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis similis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam quum minora in castra, operis perspiciendi caussa, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis caussam: quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed silvestre, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere; nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pene circumvallati, atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam

tinam eodem jugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio. atque omnes illo munitionum copiæ transducuntur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur. quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit. hoc una celeritate posse vitari. occasionis esse rem, non prœlii. his rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit. Oppidi murus ab planitie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, ∞ cc. passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI. pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur: ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit: legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriæ, & hostium

stium fuga, superiorumque temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisq; appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus, orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. matresfamilias de muro vestem argentumque jactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis IIX., quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatis, murum adscendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis caussa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum quum magna multitudo convenisset, matresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, &, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnæ defatigati non facile recentes atque integros sustinebant. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo

ſimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: ut, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat, eventum pugnæ exſpectabat. quum acerrime cominus pugnaretur; hoſtes loco, & numero; noſtri virtute confiderent: ſubito ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextra parte alio adſcenſu, manus diſtinendæ cauſſa miſerat. ii ſimilitudine armorum vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueverat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adſcenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petrejus ejuſdem legionis cēturio, quum portas exſcindere conatus eſſet, à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiſcum ſervare non poſſum, veſtræ quidem certe ſaluti proſpiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis conſulite. ſimul irrupit in medios hoſtes; duobuſque interfectis, reliquos à porta paullum ſubmovit. conantibus auxiliari ſuis, Fruſtra, inquit, meæ vitæ ſubvenire conamini, quem jam ſanguis vireſque deficiunt. proinde hinc abite, dum eſt facultas, voſque ad legionem recipite. ita pugnans poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit. noſtri, quum undique premerentur, XLVI. centurionibus amiſſis dejecti ſunt loco. ſed intolerantius Gallos inſequentes legio X. tardavit, quæ pro ſubſidio paullo æquiore loco conſtiterat. hanc rurſus XIII. legionis cohortes exceperunt; quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab

ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paullo minus DCC. desiderati. Postero die Cæsar, concione advocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis militum legatisque retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc caussam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco constituit. quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi facto equestri prœlio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. ne tum quidem insecutis hostibus III. die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit. ibi à Viridumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Liravicum ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse & ipsos præcedere ad confirmandam civitatem. etsi mul-

tis

ris jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit, quos & quam humiles accepisset. compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum nnmerum equorum hujus belli caussa in Italia atque Hispania coëmptorum miserat. eo quum Eporedorix Virdumarusque venissent, & de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice missos; non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris caussa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injicien-

ciendi timoris caussa, ostentare cœperunt; si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere possent. quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur. quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam ut commutato consilio iter in provinciam converteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat, quum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate, opportuno; ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV. legionibus Lutetiam proficiscitur, id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque transitu prohibere instituit.

tuit. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio è castris III. vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Metiosedum pervenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. deprehensis navibus circiter L., celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit,& secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes re cognita ab iis, qui à Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent; ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. Jam Cæsar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita,qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellovaci,quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. tum legiones à præsidio atq; impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea,

quæ

quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas è Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; &, prima confecta vigilia, IV. millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari, jubet. V. cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit. V. ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres. has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cum III. legionibus, eum locum petit, quo naves appelli jusserat. eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoq; copias in tres partes distribuerunt. nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prœlii. primo concursu, ab dextero cornu, ubi VII. legio constiterat, hoste

per-

pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro quem locum XII. legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent; tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum VII. legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes, interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prœlium commissum audisent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. legationes in omnes partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur: &, re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undique frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur. ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romaoorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno do-

dolore Ædui ferunt se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis civitatibus obsides, denique ei rei constituit diem: huc omnes equites xv. millia numero celeriter convenire jubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusq; Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, *Æduis*, Segusianisque, qui sunt finitimi provinciæ, x. millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur. ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prœlio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, &, interclusis omnibus itine-

ne-

neribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit; & levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, à tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x. ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. proinde, agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & usu rerum necessariarum & dignitate spoliatum iri. nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus ad jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. qua re

nunciata, Cæſar ſuum quoque equitatum tripartito diviſum ire contra hoſtem jubet. pugnatur una omnibus in partibus. conſiſtit agmen, impedimenta inter legiones recipiuntur. ſi qua in parte noſtri laborare, aut gravius premi videbantur, eo ſigna inferri Cæſar, aciemque converti jubebat. quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros ſpe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, ſummum jugum nacti, hoſtes loco depellunt: fugientes uſque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat, perſequuntur, compluresque interficiunt. qua re animadverſa, reliqui, ne circumvenirentur veriti, ſe fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobiliſſimi Ædui capti ad Cæſarem perducuntur, Cotus præfectus equitum, qui controverſiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui poſt defectionem Litavici pedeſtribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæſaris Ædui cum Sequanis bel[illegible] contenderunt. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris collocaverat, reduxit, protinuſque Aleſiam, quod eſt oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex caſtris educi, & ſe ſubſequi juſſit. Cæſar, impedimentis in proximum collem deductis, duabuſque legionibus præſidio relictis, ſequutus, quantum diei tempus eſt paſſum, circiter III. millibus hoſtium ex noviſſimo agmine interfectis, altero die ad Aleſiam caſtra fecit. perſpecto urbis ſitu, perterritiſque hoſtibus, quod equitatu qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulſi; adhortatus ad laborem milites, Aleſiam circumvallare inſtituit. ipſum erat oppidum in colle ſummo, admodum edito loco, ut niſi obſidione expugnari non poſſe videretur. cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. ante oppidum planities circiter millia paſſuum III. in longitudinem patebat, reliquis ex omnibus partibus colles,

les, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque, & materiam sex in altitudinem pedum prædu-xerant. ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI. ∞ passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII. facta, in quibus interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidiis tenebantur. opere instituto, fit equestre prœlium in ea planitie, quam intermissam collibus III. millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus, summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis [relictis] coartantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. fit magna cædes. nonnulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere conantur. paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. non minus, qui intra munitiones erant; Galli perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant, neu de se communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant;

qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX. delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX. habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. his datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parce, & paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum XX. directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD. reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, XV. pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine derivata, complevit. post eas aggerem, & vallum XII. pedum exstruxit. huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX. inter se distarent. erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo mi-

minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis, atque praeacutis cacuminibus, perpetuae fossae quinos pedes altae, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo praeacuti & praeusti, demittebantur; ita ut non amplius IV. digitis ex terra eminerent. simul confirmandi & stabiliendi caussa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris Lilium appellabant. ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spaciis, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit, aequissimas pro loci natura, XIV. millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum praesidia circumfundi possent. neu cum periculo ex castris egredi cogerentur; dierum XXX. pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt; sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habe-

re possent,imperant Æduis,atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Brannoviis] millia xxxv. parem numerus Arvernis,adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus xii.millia; Bellovacis x.totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Suessionibus; Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus iv. millia; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis, & Boiis xxx. universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt,quæque eorum consuetudine Armoricę appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismii, [Lemovices,] Veneti, Unelli, sena. ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio ii. millia miserunt. hujus opera Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat: atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiæ memoria moverentur; omnesque & animo, & opibus in id bellum incumberent: coactis equitum iix. millibus, & peditum circiter ccxl, hæc in Æduorum finibus recensebantur;numerusque inibatur: præfecti constituebantur: Comio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobrino Vercingetorigis summa imperii transditur. iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum admi-

miniſtratur. omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Aleſiam proficiſcuntur. nec erat omnium quiſquam, qui adſpectum modo tantæ multitudinis ſuſtineri poſse arbitraretur, præſertim ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatuſque cernerentur. at ii, qui Aleſiæ obſidebantur, præterita die, qua ſuorum auxilia exſpectaverant, conſumpto omni frumento, inſcii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant ac variis dictis ſententiis, quarum pars deditionem; pars, dum vires ſuppeterent, eruptionem cenſebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus ſingularem ac nefariam crudelitatem. hic ſummo in Arvernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimam ſervitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad conſilium adhibendos cenſeo. cum iis mihi res ſit, qui eruptionem probant: quorum in conſilio omnium veſtrum conſenſu priſtinæ reſidere virtutis memoria videtur. animi eſt iſta mollities, non virtus, inopiam paulliſper ferre non poſse. qui ſe ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc ſententiam probarem, nam apud me multum dignitas poteſt; ſi nullam, præterquam vitæ noſtræ, jacturam fieri viderem. ſed in conſilio capiendo omnem Galliam reſpiciamus, quam ad noſtrum auxilium concitavimus. quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis conſanguineiſque noſtris, animi fore exiſtimatis, ſi pene in ipſis cadaveribus prœlio decertare cogentur? nolite hos veſtro auxilio ſpoliare, qui veſtræ ſalutis cauſsa ſuum periculum neglexerint, nec ſtultitia ac temeritate veſtra, aut imbecillitate animi omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ ſervituti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide

lo custodiis, recipi prohibebat. Interea Comius, & reliqui duces, quibus summa imperii permissa erar, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, & colle exteriore occupato, non longius D. passibus à nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III. millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alesia despectus in campum. concurritur, his auxiliis visis, fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. itaque, productis copiis, ante oppidum considunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniar, suum quisque locum teneat, & noverit; equitatum ex castris educi, & prœlium committi jubet. erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur; & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. quum à meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. quibus in fugam conjectis, ...

sagittarii circumventi, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates pojicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur; aut ex vallo, & turribus transjecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux appeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in iis rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re in-

fe-

fecta in oppidum reverterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant, consulunt. locorum peritos adhibent. ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. erat à Septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant; nostri necessario pene iniquo loco; & leniter declivi, castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati cum II. legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV. millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt: adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV. ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit: quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere; & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur, * è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: quæ minime visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus destinetur, nec facile pluribus locis occurrit: multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere: omnia enim plerumque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit. utrisque ad animum occurrit, u-

num illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis invicem integri succedunt. agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, & quæ in terram occultaverant Romani, contegit. nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI. subsidio laborantibus mittit. imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret. id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam, rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI., post cum aliis VII. Fabium legatum. postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prœlio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. cohortes IV. ex proximo castello educit. equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, ut prœlio intersit, ejus adventu ex colore vestitus cogni-

gnito, quo insigni in prœliis uti consueverat; turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia & devexa cernebantur, hostes committunt prœlium. utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant. hostes terga vertunt. fugientibus equites occurrunt. fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemovicum occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. signa militaria LXXIV. ad Cæsarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido cædem & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa demonstrat; &, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. jubet arma transdi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit. eo duces producuntur. Vercingetorix deditur. arma projiciuntur. reservatis Æduis, atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit. his rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum. legiones in hiberna mittit.

tit. captivorum circiter xx. millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum cum II. legionibus & equitatu in Sequanos proficisci jubet. huic M. Sempronium Rutilium attribuit. C. Fabium, & L. Minucium Basilum cum II. legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem & P. Sulpicium Cabiloni & Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa, collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris literis cognitis, Romæ dierum xx. supplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore

A. HIRTIO PANSA.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere; difficillimam rem suscepi: Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris: quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me medius interposuerim Cæsaris scri-

scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio. ceteri enim quam bene atque emendate; nos etiam quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem: quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMni Gallia devicta, Cæsar quum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. cujus rei verisimilis caussa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem, quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse,

ipse, equitatus præsidio, pridie Kal. Januarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XII., quam non longe à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI. quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent. repentino adventu Cæsaris, accidit, quod imparatis disjectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica, salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II. millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL. Bibracte. ibi quum jus diceret, Bi-

Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, quum non amplius x. & IIX. dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV. & VI. ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore Commentario demonstratum est. ita cum II. legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta, partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. equites tamen, & auxiliarios pedites, in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II. legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque in civitates, duce Correo Bellovaco, & Comio Atreba-

bate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de reipubl. meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus xii. literas autem ad C. *Fabium* mittit, ut in fines Suessionum legiones ii. quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat. his copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent (namque esse undique diligenter demigratum), sed qui speculandi gratia essent remissi. à quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium eorum; inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi Rom. intellexissent. paucis ante diebus ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum xii. legionibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione

cum.

cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua, tum disjecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos. quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque à temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim virtutis veteranas legiones VII. IIX. & IX. habebat, summæ spei, delectæque juventutis, XI. quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. itaque, consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. si forte hostes III. legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; ut legio VII. IIX. & IX. ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI. ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione pene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert: hæc imperat vallo pedum XII. muniri, coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam dupli-

plicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III. tabulatorum, pontibus transjectis, constratisque conjungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresque turres imposuit. hujus munitionis duplex erat consilium. namque & operum magnitudinem & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusq; hostes insequebantur, aut vicissim hostes eandem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum. atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. Cęsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci natura munitis, se tenere; neq; oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi à majore exercitu posse; literas ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII. quæ cum T.
Sex-

Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerferet; atque ita cum III. legionibus magnis itineribus ad se veniret:ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulatoribus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur (quod plerumque accidit diuturnitate), Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti à peditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflantur atq;incitantur hostium animi secundo prœlio, principe & præfecto Rhemorum interfecto, nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumq; castrorum, quæ ad vada, transitusq; fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur; quum constantius universi paludem transissent, paucisq;resistentibus interfectis, pertinacius reliquã multitudinẽ essẽt insecuti, perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur; sed etiam qui

lon-

longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent; aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset; utrum secundis nimiisque rebus insolentiores; an adversis mediocribusque timidiores essent. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones & C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent: ita quum paludem impeditam à castris castra dividere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id jugum, quod trans paludem pene ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animadverteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit; quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent. Barbari confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie per-
man-

manserunt. quorum pertinacia cognita, Cæsar xx. cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt: Fasces, ubi consederant, (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum. quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promovet; & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum, & flammam desissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant, quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi. peditum delegisse, equitesque ex omni numero cc. quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabu-

buli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmittit. huic interponit præsidia levis armaturæ:. ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus cc., silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circumdederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad prœliandum animo, atque armis parati, quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus prœliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. quum dispositis turmis invicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Correo prœliante, ex silvis. fit magna contentione diversum prælium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prœlii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & nostris, & hostibus nuncii afferuntur,

tur, imperatorem instructis copiis adesse. qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime prœliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis: atque itineribus diversis fugam quærunt. nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. victi tamen, propulsique, majore parte amissa, consternati, quo sors tulerat, confugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere prœlio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime prœliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere. Tali modo re gesta, recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cęde abesse plus minus IIX. millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, ut ea pœna sit contentus [hostium,] quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atq; humanitate, numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prœlio Bellovacorum esse: delectorum peditum

 mul-

multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellovacos, ceterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. obsides dant. imperata faciunt, excepto Comio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautionem faceret; C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. ad eam rem delectos transdidit centuriones. quum in colloquium ventum esset, &, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii non potuit. graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. quum utrimque gladii districti essent; non tam pugnandi quam di

fu-

fugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. quo facto statuisse Comius dicebatur, numquam in conspectum cujusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI. sibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV. mittit in diversissimam partem Galliæ; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas II. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII. quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum atque fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum [suæ dignitati] esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vastasset: magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum II. legionibus, in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate, non multum à Germanis differebat: neque imperata unquam,

nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, literis nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quędam civitatis ejus defecisset, ad oppidum Limonum contendit. quo quum adventaret; atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, Limonum oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum, at Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum extremum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Canino conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit: hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invadunt-

duntque Dumnaci agmen : & fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cujus præceptis, ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prœlium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi prœlii, fortissime contra pedites prœliantur: hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. quum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. itaque amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga, quum constaret Drapetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gal-

lia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat), non amplius hominum v. millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in provinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus II. ad eos persequendos contendit, ne de timore, aut detrimento provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in cliente

la fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanosque sibi conjungit, quo quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret: quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod quum animadverterent oppidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato, proxima nocte, II. millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant. nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. magna copia frumenti comparata, considunt Drapes & Luterius non longius ab oppido x. millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x. silve-

ſtribus anguſtiſque itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit. quorum ſtrepitum vigiles caſtrorum quum ſenſiſsent; exploratoreſque miſſi, quæ agerentur, renunciaſsent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia: quæ noſtri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. effugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra. re bene geſta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete eſse in caſtris millibus non amplius x. qua re ex compluribus cognita, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſse; magnæ felicitatis eſse arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſse in caſtra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. ſed, quum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanoſque pedites ſummæ velocitatis omnes ad caſtra hoſtium præmittit ipſe legionem unam in trina caſtra diſtribuit, alteram ſecum expeditam ducit. quum propius hoſtem acceſſiſset, ab exploratoribus quos præmiſerat, cognoſcit, caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſse demiſſa, at Germanos equites imprudentibus omnibus de improviſo advolaſse, & prœlium commiſiſse. qua re cognita, legionem armatam inſtructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites, ſignis legionis viſis, vehementiſſime prœliantur. confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt. omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipſe eo prœlio Drapes. Caninius, feliciſſime re geſta, ſine ullo pene militis vulnere, ad obſidendos oppidanos revertitur externoque hoſte deleto, cujus timore auge-

re

re præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv. in Bellovacis relinquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. quum in Carnutes venisset; quorum consilio in civitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti timere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorem belli Guturvatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen, celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli à Guturvato accepta referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete & Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. quum, contra exspectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset;

oppidumque operibus clausum animadverteret; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. hoc avertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eo descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat. sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum ccc. intervallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui; Cæsar unus videret, non sine magno periculo; è regione ejus vineas agere adversus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrentes sine periculo prœliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant, ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos, crates & vineas agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum LX. collocatur in eo turris x. tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat,) sed quæ superaret fontis fastigium. ex ea quum

tela

tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec fine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora, atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera provolvunt. eodem tempore acerrime prœliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma exsistit. quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. milites contra nostri, quanquam periculoso genere prœlii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque utrimque clamor oriebatur: ita quam quisque poterat, maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, &, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. quo facto perterriti oppidani, quum quid ageretur in locis reliquis, essent ignari; revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. ita nostri, sine prœlio facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. quum pertinaciter resisterent oppidani, & jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent: ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque aversæ. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. itaque necessitate coacti se transdiderunt. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videre-

tur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cępissent;exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit. vitam concessit; quo testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, sive indignatione, & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere, hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Rom. sine dubitatione ulla vinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre prœlium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II. legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum. quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit. namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV. legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio,

nio, & Q. Tullio legatis: in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: II. in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II. reliquas in Lemovicum fines non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius). his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit. hibernavitque Nemetocennæ. ibi cognoscit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. nam quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prœlia faciebat. novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque au-

silium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se à ceteris incautius permittit in præfectum. faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit; seque ibi futurum, ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud erat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit: obsides accepit.

Scio, Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo, C. Marcello, Coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, conjungendaque huic commentario statui.

Cæsar, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut caussam dare armorum. nihil enim minus volebat, quam sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. itaque, honorifice civitates ap-

pel-

pellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem. contendebat enim [gratia] quum libentes pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se & honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Coss. creatos, qui omni honore & dignitate Cæsarem exspoliarent, ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. hostiæ omnibus locis immolabantur. tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad

exer-

exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis solicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus plebis, quum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus: si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret. fore eo pacto liberam, & sui juris civitatem. neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit. quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat universi, conveniensque superiori facto. nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde SC. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pom-

Pompejo, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompejus legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum nemini dubium esset, Cn. Pompejo legionem remisit, & ex suo numero xv., quam in Gallia citeriore habuerat, ex SC. jubet transdi. in ejus locum XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv. deducebatur; ipse exercitum distribuit per hiberna, C. Trebonium cum legionibus IV. in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est: quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II. ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompejo transditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI

LIBER I.

Literis [à Fabio C.] Cæsaris consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur, ut vero ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de repub. [in civitate] L. Lentulus consul senatui reique publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum: Habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompejo esse in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompejusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus ingressus in eam orationem, non oportere ante de repub. ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio, tuto, & libere, senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompejus in suas provincias proficisceretur; ne qua esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo

II. legionibus, ne ad ejus periculum reservare & retinere eas ad urbem Pompejus videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ii omnes convitio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis à sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. si non faciat, eum adversus remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graves. ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompejo evocantur. laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat, atque incitat. multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur. multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. completur urbs ad jus comitiorum. tribunos plebis: C. Curio evocat. omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum. quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque verò libere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant: VI. dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem vetres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ.

Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partiturum cum Pompejo arbitratur; simul judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui potentium, qui in repub. judiciisque tum plurimum pollebant. ipse Pompejus ab inimicis Cæsaris incitatus, & quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. simul infamia II. legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat. His de caussis aguntur omnia raptim, atque turbate; neque docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur; nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die VII. cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis XIX. denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. decurritur ad illud extremum atque ultimum SC., quo, nisi pene in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est, Dent operam consules, prætores, tribuni plebis, quique pro consulibus sunt ad urbem, ne quid respubl. detrimenti capiat. Hæc SC. perscribuntur a. d. VIII. Id. Januarii. itaque V. primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis plebis gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem con-

onfequnt. is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompejus eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas x. præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur. de reliquis rebus ad senatum refertur tota ut Italia delectus habeatur; Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompejo detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus. Marcellus vero passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus SC. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria: L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. in reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur: Paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur; omnia divina, & humana jura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, à quibus diductum & depravatum Pompejum queritur, invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori & dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. novum in Repub. introductum exemplum queritur, ut tribunitia in-

intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompejum, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse: quotiescunque sit decretum, Darent magistratus operam, ne quid respubl. detrimenti caperet; qua voce, & quo SC. populus Rom. ad arma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in vi Tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet): quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. hortatur cujus Imperatoris ductu IX. annis remp. felicissime gesserint, plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem, dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII., quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus evocaverat: reliquæ nondum convenerant), sese paratos esse Imperatoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis evocat, & subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit: cujus pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cujus rei caussa venerat, habere se à Pompejo ad eum privati officii mandata demonstrat: velle Pompejum se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reipubl. caussa egerit, in suam contumeliam vertat. semper se reipubl. commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reipubl. dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis noce-

re

;e se speret, reipubl. noceat. pauca ejusdem generis addit cum excusatione Pompeii conjuncta. eadem fere atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibique Pompejum commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent. sibi semper reipubl. primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem; doluisse se, quod populi Rom. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset; tamen hanc honoris jacturam sui reipubl. caussa æquo animo tulisse. quum literas ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impetravisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II. quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipubl. caussa. Proficiscatur Pompejus in suas provincias; ipsi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respubl. Senatui populoque Rom. permittatur. hæc quo facilius, certisque conditionibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere. fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules, Pompejumque invenit. postulata Cæsaris renunciat. illi re deliberata respon-

spondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. quæ si fecisset, Pompejum in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ pollicerētur, non intermissuros Consules Pompejumque delectus. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum & provincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere, polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut si, peracto Cæsaris consulatu Pompejus profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v. Arretium mittit: ipse Arimini cum II. legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v. tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum III. cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII. ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis, tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent

sui

sui judicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Rep. meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque prœlio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt. atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompejo ex SC. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jamjamque adesse ejus equites falso nunciabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompejus pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi jussit: quos postea, monitus à suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ caussa, distribuit. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regio-

num præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperarit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat. mittunt. Interea legio XII. Cæsarem consequitur. cum his II. Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther X. cohortibus tenebat: qui Cæsaris adventu cognito profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompejo in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa. à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit; ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompejanis. in iis Camerino fugientem * Ulcillem Hirum, cum VI. cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, XIII. efficit. cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus II. nunciat. Domitius per se circiter XX. cohortes Alba, ex Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet. ipse, unum diem ibi, rei frumentariæ caussa, moratus, Corfinium contendit. eo quum venisset, cohortes V. præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis intercipiebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompejum in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum literis mittit;

tit;

.t; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: ;æsarem duobus exercitibus, & locorum angu- :iis facile intercludi posse, frumentoque prohi- eri. quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius rx.; magnumque numerum senatorum, atque quitum Romanorum in periculum esse ventu- ım. interim suos cohortatus, tormenta in mu- s disponit; certasque cuique partes ad custo- am urbis attribuit; militibus in concione a- os ex suis possessionibus pollicetur, quaterna singulos jugera, & pro rata parte centurio- bus evocatisque. Interim Cæsari nunciatur. lmonenses, quod oppidum à Corfinio VII. illium intervallo abest, cupere ea facere, quæ llet, sed à Q. Lucretio senatore & Attio Pe- no prohiberi, qui id oppidum VII. cohor- ım præsidio tenebant. Mittit eo M. Anto- ım cum legionis VIII. cohortibus V. Sulmo- ıses, simul atque nostra signa viderunt, por- aperuerunt, universique & oppidani & mi- :s obviam gratulantes Antonio exierunt. Lu- tius & Attius de muro se dejecerunt. Attius Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem teretur. Antonius cum cohortibus, & At- eodem die, quo profectus erat, revertitur. ar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, iumque incolumem dimisit. Cæsar tribus nis diebus castra magnis operibus munire, finitimis municipiis frumentum compor- , reliquasque copias exspectare, instituit. :iduo legio VIII. ad eum venit, cohortes- ex novis Galliæ delectibus XXII., equites- à rege Norico circiter CCC. quorum adven- tera castra ad alteram oppidi partem po- iis castris Curionem præfecit: reliquis ıs oppidum vallo, castellisque circummuni- stituit. cujus operis maxima parte effecta, n fere tempore missi ad Pompejum rever- ır. Literis perfectis Domitius dissimulans ısilio pronunciat Pompejum celeriter sub- ventururum, hortaturque eos, ne animo de-

ficiant, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa secreto, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret; res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompejus enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vespera secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se à Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant. tantaque inter eos dissensio exstitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur. post paullo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere. Quibus rebus cognitis Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut lar-

largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas, murosque asservari jubet. ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; veteremque amicitiam commemorat; Cæsarisque in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cujus orationem Cæsar interpellat: se non maleficii caussa ex provincia egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se, & populum Rom. paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret. Cu-

jus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit. quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suampse solatio. adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. facta potestate, discedit. Cæsar ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad se produci jubet. erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea Filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. hos omnes productos à contumeliis militum, conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi à parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II. viris Corfiniensibus Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompejo in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet: justumque iter conficit. VII. omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit. Pompejus, iis rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundusium. copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi ju[illegible] servos, pastores armat, atque his equos a[illegible] buit. ex iis circiter ccc. equites conficit L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI. [illegible] fugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina c[illegible] FII. quæ, procul equitatum Cæsaris consp[illegible] tæ, cui præerat Bivius Curius, relicto præ[illegible] re, signa ad Curium transferunt, atque ad eu[illegible]

tran-

transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundusium sit venturus, interesse Reipubl. & communis salutis, se cum Pompejo colloqui: neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundusium cum legionibus VI. pervenit, veteranis IV: reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompejum remanere Brundusii cum cohortibus XX. neque certum inveniri poterat, obtinendi ne caussa Brundusii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque patte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset; veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundusini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum. longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum XXX. è regione molis collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. has terra atque aggere contegebat, ne aditus, atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protege-

bat, in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet. Contra hæc Pompejus naves magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompejum cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi impetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii caussa. mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur, in primis, ut ipse cum Pompejo colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo, auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompejum proficiscitur. paullo post renunciat, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse. ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, & de bello agendum. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis ix., naves à consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundusium revertuntur. Pompejus, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: &, quo faci-

illius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa
profectione milites oppidum irrumperent, por-
tas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas
transversas viis præducit, atque ibi sudes, sti-
pitesque præacutos defigit. hæc levibus crati-
bus, terraque inæquat. aditus autem atque iti-
nera duo quæ extra murum ad portum fere-
bant, maximis defixis trabibus, atque eis præ-
acutis, præsepit. his paratis rebus, milites si-
lentio naves conscendere jubet; expeditos au-
tem ex evocatis sagittariis funditoribusque, ra-
ros in muro turribusque disponit. hos certo si-
gno revocare constituit, quum omnes milites
naves conscendissent; atque iis expedito loco a-
ctuaria navigia relinquit. Brundusini Pompe-
ianorum militum injuriis atque ipsius Pompeii
contumeliis permoti Cæsaris rebus favebant.
itaque, cognita Pompeii profectione, concur-
santibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo
ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæ-
sar scalas parari, militesque armari jubet, ne
quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pom-
pejus sub noctem naves solvit. qui erant in
muro custodiæ caussa collocati, eo si[illegible] quod
convenerat, revocantur, notisque iti[illegible] ad
naves decurrunt. Milites positis sca[illegible] muros
ascendunt. sed moniti à Brundusinis, ut vallum
cæcum fossasque caveant, subsistunt, & longo i-
tinere ab iis circumducti ad portum perve-
niunt, duasque naves cum militibus, quæ ad
moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque
deprehendunt; deprehensas excipiunt. Cæsar
etsi ad spem conficiendi negotii maxime proba-
bat coactis navibus mare transire, & Pompe-
jum sequi, prius quam ille sese transmarinis
auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram,
temporisque longinquitatem timebat: quod, o-
mnibus coactis navibus Pompejus, præsentem
facultatem insequendi sui ademerat. Relinque-
batur, ut ex longinquioribus regionibus Gal-
liæ, Picenique, & à Freto naves essent exspe-

ftandæ. sed id propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta; auxilia, equitatum parari, Galliam, Italiamque tentari se absente, nolebat. itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II. viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundusiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus III. eundem quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat; hæc magno studio agebat; in Lucanis, Brutiisque, per legatos suos civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione sese projectum ac proditum à Cn. Pompejo; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se, reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset. Hæc in concione questus, ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis, cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuam occupaverat, delectuque ha-

bi-

bito, II. legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x. Tribunis pl., contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora diem extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipo consule Pompejo: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere: injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem & insolentiam in circumscribendis Tribunis pl. conditiones à se latas & expetita colloquia, & denegata, commemorat: pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se Rempubl. administraturum. Legatos ad Pompejum de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompejus dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hæc

animi videri: se vero, ut opibus anteire studuerit, sic justitia & æquitate velle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompejus enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat; reliquasque res, quascunque agere instituerit, impediat. cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit. quò quum venisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompejo Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus actuariis VII., quas Igilii & in Cosano à privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat. præmissos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescentes; quos ab Urbe discedens Pompejus erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem portasque refecerant. Evocat ad se Cæsar Massiliensium XV. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sananda mentes pertinere

nere

nere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: Intelligere se divisum esse populum Rom. in partes duas: neque sui judicii, neque suarum esse virium discernere, utra pars justiorem habeat caussam: principes vero esse earum partium Cn. Pompejum, & C. Cæsarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Helviorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. quare paribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe, aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. ejus imperio classem quoquo versus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III. Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII. facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX., à qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III., quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium

dium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompejo missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petrejus, & Varro legati Pompeii, quorum unus III. legionibus Hispaniam citeriorem; alter à saltu Castulonensi, ad Anam, II. legionibus; tertius ab Ana, Vettonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat. officia inter se partiuntur; ut Petrejus ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitaniæ à Petrejo, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petrejus per Vettones ad Afranium pervenit. constituunt communi consilio, bellum ad Herdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III., Petreii II., præterea scutatæ citerioris provinciæ, & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter XXC., equitum utriusque provinciæ circiter V. millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI. millia auxilia peditum, equitum III. millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus, nobilissimo & fortissimo quoque evocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompejum per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. simul à tribunis mil. centurionibusque mutuas pecunias sumpsit. has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum civitatum animos literis nunciique tentabat. in Sicore flumine pon-

ontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. his pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa Pompejani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus prœliis contendebant. huc quum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus, præsidio [proprio] legiones Fabianæ II. flumen transissent; impedimentaque, & omnis equitatus sequereretur; subito, vi jumentorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudine equitum interclusa. quo cognito [à Petrejo & Afranio] ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV. equitatumque omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II. legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC., quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus, hunc noctu perfici jussit. ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI. cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo

1000

loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prœlio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD., castra facere constituit: & ; ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat. sed à fronte contra hostem pedum XV. fossam fieri jussit. prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet. reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petrejusque, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prœlio lacessunt. neque idcirco Cæsar opus intermittit confisus præsidio legionum III., & munitione fossæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. III. die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci jubet. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra Petrejus atque Afranius habebant, planicia circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerat, se interclusurum adversa-

ios confidebat; hoc sperans, legiones III. ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur prœlio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnæ assuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. hæc tamen ratio nostros perturbat insuetos hujus generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare neque ab signis discedere, neque sine gravi caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar pene omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX. subsidio ducit: hostem insolenter, atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed IX. legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt. hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros pre-

premebant. præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD. hac nostris erat receptus; quod eo incitati studio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur; ut integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. hoc quum esset modo pugnatum continenter horis v., nostrique gravius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis; reliquos sese convertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX. ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV., qui propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primipili centurio, &, præter eum, centuriones IV., milites amplius CC. sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod,

quum

quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coëgissent. nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, v. horis prœlium sustinuissent, quod montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nix proluit, ac summas ripas fluminis superavit, pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium xxx., neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. tempus autem erat anni difficillimum, quo neque fru-[illegible]enta in herbis erant, neque multum a matu-[illegible]ate aberant: ac civitates exinanitæ, quod A-[illegible]nius pene omne frumentum ante Cæsaris ad-[illegible]ntum Ilerdam convexerat: reliqui si quid [illegible]rat, Cæsar superioribus diebus consumpse-[illegible]: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ [illegible]sidium, propter bellum finitimæ civitates [illegible]gius removerant: qui erant pabulandi aut [illegible]mentandi caussa progressi, hos levis armatu-[illegible] Lusitani, peritique earum regionum cetrati ci-

citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclive tranfnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum provisum, & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & hora trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes. sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse, venerant eo sagittarii ex Ruthenis; equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI. cum servis, liberisque. sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, III que legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumque committunt. hi dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere, sed, ubi signa legionum appropin-

pin-

pinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc., equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona crevit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. jamque ad denarios L. in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat; atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat: ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis tutabatur. Hæc Afranius, Petrejusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: ut pene bellum confectum videretur. Quibus literis nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompejum proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afraninis militibus equitibusq; obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII.

militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improviso occupat. hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit. huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, & qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ subsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio naves longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI. tectæ. multa huc minora navigia addunt: ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt; atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ii manus ferreas, atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant: ita, cognito hostium adventu, suas naves ex por-

portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum utrimque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi & montani, exercitati in armis: atque ii modo digressi à Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate navium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur. factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant. atque injecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant; & magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nunciato, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent; angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias, stationesque equitum vitabant; aut, ali-

quo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant: postremo & plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. hos Terraconenses, & Jacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento juvent; pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum. perfecto ponte, magnis v. civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria; exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompejo per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx. in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petrejusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis, eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant; &

suis

suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquiri, & Octogesam adduci jubent. id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum à castris aberat xx. ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque II. flumen Sicorim transducunt; castraque muniunt vallo pedum XII. qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare; & quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum non impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero propé effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque II. auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II. legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. equites ab eo missi flumen transeunt; & quum de tertia vigilia Petrejus atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; &, magna multitudine circumclusa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: alias inferri signa, & universarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conversos insequi: totis vero castris milites circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necel-

cessatio longius duci: centuriones, tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, nec periculo parceret: paratos esse, sese posse & audere ea transire flumen, qua transductus esset equitatus. quorum studio & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen, atque experiendum judicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac sublevantur. interiit tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit, ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium VI. addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX. consequerentur. Quos ubi Afranius procul [visos] cum Petrejo conspexit, nova re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit; ne defessum prœlio objiciat. rursus conantes progredi insequitur & moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. suberant enim montes, atque à millibus passuum V. itinera difficilia atque angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris: præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent. quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugna, atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte iis, qui adaquandi caussa longius à castris processerant,

rant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petrejus cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renunciat, v. millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera & montuosa. qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio à Petrejo, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaque prœlia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri soleant. quare omni ratione esse interdiu perrumpendum. etsi aliquo accepto detrimento; tamen, summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. Hæc vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. namque itinera, quæ ad Iberum atque Octoge anpertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. ipsi erant transcendendæ valles maximæ,

ac difficillimæ : saxa multis locis prærupta, iter impediebant : ut arma per manus necessario transderentur, militesque inermes, sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, visendi caussa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. erat enim iter à proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent, multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant; ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeo tardus, ac fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur; & ante se hostem videret, collem quendam nactus,

ibi constituit. ex eo loco IV. cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. ¶ Erat occasio bene gerendæ rei. neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique mil. ne dubitaret prœlium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent; quod de colle non decederent; quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis, conferti neque ordines neque signa servarent.. quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna & sine vulnere suorum rem conficere posse; quod re frumentaria adversarios interclusisset. cur etiam secundo prœlio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio: movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; quoniam

niam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat; & paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petrejus atque Afranius, oblata facultate in castra sese referunt. Cæsar præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: quare cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum: legionariasque interjiciunt cohortes; vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem & sine timore, & sine stationibus aquari possent. id opus inter se Petrejus atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; & quem plerisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit, atque vocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii & Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi caussa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo, ut una castra jam facta ex binis viderentur. compluresque, tribu-

ni

ni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua & parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium legatum, agebat. erant plena lætitia & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse; & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus à cunctis probabatur. Quibus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petrejus vero non deserit sese; armat familiam; cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueverat, improviso ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. reliqui coëunt inter se, & repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque ita se à cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petrejus manipulos circuit; milites que appellat; neu se, neu Pompejum absentem Imperatorem suum adversariis ad supplicium transdant, obsecrat. fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque proditiuros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat. ipse idem jusjurandum adigit Afranium. subsequuntur tribuni militum, centurionesque. centuriatim producti milites idem jurant: edicunt,

penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur. productos palam in prætorio interficiunt. sed plerosque ii quos receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri & remitti jubet. sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit. centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum jussi erant efferre. Cetrati, auxiliaresque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur. Genus erat hoc pugnæ: Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant: pluriesque in locis campestribus subsistebant: si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. quum vallis, aut locus declivis suberat, neque ii, qui antecesserant, mo-

ran-

rantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in adversos tela conjiciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in valles universi demittere, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consistere. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quia ab equitatu Cæsaris exciperetur. tali dum pugnatur modo; lente, ac paullatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia enim progressi IV., vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi caussa animadvertere; sese subito proripiunt hora circiter VI. ejusdem diei; & spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. qua re animadversa, Cæsar eductis legionibus subsequitur: præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X. subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut pene terga convertant. compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminebat.

Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco castra ponunt. sed iisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit, & eo die tabernacula statui

 pas-

passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. illi animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte aquandi caussa nemo egreditur ex castris. proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. his eos supplicits male haberi Cæsar, & necessariam subire deditionem, quam prœlio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo fossaque circumvenire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur. quo necessario descensuros existimabat. ibi & inopia pabuli adducti, & quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. in his operibus, consiliisque biduum consumitur. Tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei caussa, hora circiter iix. signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prœlium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de caussis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. non enim amplius pedum millibus II. ab castris castra distabant; hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa constituerat, signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex, legio V. &

x i i. in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex:sed primam aciem quaternæ cohortes ex v.legione tenebant.has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequebantur. sagittari funditoresque media continebantur acie. equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, ut nisi coactus, prœlium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. producitur tamen res;aciesque ad solis occasum continentur.inde utrique in castra discedunt.Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere. illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animadversa Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum,frumenti inopia,colloquium petunt; &, id si fieri possit, semoto à militibus loco, ubi id à Cæsare negatum, &,palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. audiente utroque exercitu,loquitur Afranius: Non esse aut ipsi,aut militibus succensendum,quod fidem erga Imperatorem suum Cn.Pompejum conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio,satisque supplicii tulisse perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero,pene ut feminas circummunitos,prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demississime atque subjectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ,vel miserationis, minus convenisse. reliquos enim omnes suum officium præstitisse;se,qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere no-

fuerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conservarit, & texerit: illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt. sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloquii, neque induciarum jura servare; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paullo antè contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim vi legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam; neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos. nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit. omnia hęc jam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumq; dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse,

quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. si id sit factum, nociturum se nemini. hanc unam, atque extremam pacis esse conditionem. Id vero militibus fuit pergratum, & jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent. nam quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur, & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur: paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum: res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. ne quid eis noceretur, neve quis invitus sacramento dicere cogeretur à Cæsare, cavetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur. addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus solvit. quascunque postea controversias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem intus adjerunt. Petrejus atque Afranius quum stipendium ab legionibus, pene seditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, II. legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eiq; negotio Q. Fusium Kalenum legatum præfecit. hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

LIBER II.

DUm hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, qua est aditus [ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit] ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex III. oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atq; hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX. exstruit. sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullo contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi per IV. ordines cratium [in terra] defigebantur. itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebatur; atque hoc agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX. æquandi loci caussa [facta item] ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri & turribus inferebantur, quæ facile nostri repellebant milites; magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppi-

pi-

pidum rejiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompejo cum classe navium XVI. in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missis, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit, præmissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant; remigum gubernatorumque magna copia [suppetebat], piscatoriasque adjecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti; has sagittariis tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur; ut tum accidit, adventus enim L. Nasidii summa spe & voluntate civitatem compleverat. nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt; ibique naves expediunt: rursusque se ad confligendum animo confirmant; & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto navium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat; itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemne-

minerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. deductisque nostris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; &, si quando nostri facultatem nacti ferreis injectis manibus, navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis cominus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant; conspicatæque naves triremes II. navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antece-

de-

deret. illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero, perfracto rostro, tota collabefieret. quà re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq; ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naves nulli usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaq; ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v. sunt depressæ, IV. captæ, I. cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent: quam primo ad repentinos incursus humilem parvamq; fecerant. huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellandum & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquo versus pedes XXX. sed parietum crassitudo pedes V. postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem: eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur: ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo

ad-

adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. has trabes paullo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesq; insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris latas IV. pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt. quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atq; munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt: ubi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus instruebant; exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque elevabant. ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo VI. tabulata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX. longum ex materia

bi-

bipedali, quem à turri latericia ad hostium turrem, murumq; perducerent, facere instituerunt; cujus musculi hæc erat forma. Duę primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV. collocantur: inque eis columellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. ad extremum musculi tectum, trabesq; extremas, quadratas regulas IV patentes digitos defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur. Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima possunt vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tæda ac pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. involutæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere removentur. interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quę suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit. pars aliqua consequens procumbebat. Tum hostes tur-

turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum ifnulis sese porta foras universi proripiunt; ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: milites-que aversi à prœlio ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumq; pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, ut adventus Cæsaris exspectetur; captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. Hęc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuq; pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Cæsaris exspectatur. nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum. ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt. Interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma vero omnia reposita contectaque essent; portis se foras erumpunt;

punt; secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic diluuit vētus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma, quæ possunt, arripiunt. alii ex castris sese incitant. fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrimque latertitiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alteram turrem aggeremq; eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. nam ubi tantos suos labores & apparatus male cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, & convectis; aggerem novi generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint. & quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objecta, operi quæcunque

usui

usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur. quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; quum pene inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatii propinquitatis interire; parique conditione è muro turribus ac bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompejanis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur. præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompejo, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque sé ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectatione, & consentire omnem citeriorem Provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat; se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. delectum habuit

co-

tota provincia, legionibus completis II. cohortes circiter xxx. alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petrejoque mitteret; naves longas x. Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures pręterea Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem omniaq; ornamenta ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit. eò vi cohortes, præsidii caussa, ex provincia misit: Cajumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eò procurandæ hæreditatis caussa venerat, missus à Domitio, oppido Gadibus pręfecit: arma omnia privata & publica in domum Gallonii contulit. ipse habuit graves in Cæsarem conciones. sæpe ex tribunali prædicavit adversa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse. hęc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ sibi ad Remp. administrandam H s. cxc., & argenti pondo xx. millia, tritici modios cxx. millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat; & judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in sua & Pompeii verba per jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum II legionibus Gades conferret, naves, frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. in insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia, & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum

Q. Caſ-

Q. Cassio Tribuno pl. ipse cum equitibus DC. magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit ad quam diem magistratus; principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliasque in muro turribusque disposuit, cohortes II., quæ Colonicæ appellabantur, quum eò casu venissent, tuendi oppidi caussa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præclusit. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transjectu intercluderetur. tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntate provincię progresso ei paullo longius literæ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excedere Gadibus. si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II. legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeò ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero,

ro, omni interclusis itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionem, cui jusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi jubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cęsarem venit; relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; &, quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurionibusque qui eò præsidii caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quos erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoverat, tributis quibusdam publicis privatisque præmiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus Gades proficiscitur; pecunias monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit. huic IV. legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publicè quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido prętore cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prœlio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione victus (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod ad hu-

jusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant), dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III. comparatis, ex quibus II. familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. ex iis unum ipsius navigium contendit, & fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, II. ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Attii Varri despiciens, II. legiones ex IV. quas à Cæsare acceperat, & D. equites transportabat: biduoque & noctibus III. navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum XXII. millia, habetque non incommodam [æstate] stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum X. longis navibus ad Clupeam præstolans (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli caussa curaverat), veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio

dio

dio tuebatur. reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor navibus XII. quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille. sed hoc itinere est fons, quo mare succedit. longe, lateque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, VI. millium circuitu in oppidum perveniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili & angusto. simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemque tempore his rebus subsidio DC. equites Numidæ ex oppido, peditesque CD. mittuntur à Varo; quos auxilii caussa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompejo, & simultas cum Curione intercedebant; quòd tribunus pl. legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se, neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX. reliqui

se in castra ad oppidum receperunt. Interim adventu longarum navium Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter cc. se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. Qua pronunciatione facta, *temporis* puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam *relinquunt*, &, quo imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia complevit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exercitus conclamatione Imperator appellatur. postero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidũ castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire, eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac *morentur*. ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit. equites committunt prœlium: & prius, quam plane legiones explicari & consistere possent; tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi; quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II. ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII. ad Atium Varum perfugiunt. ii, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus); confirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione: maximè opus esse in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus postero die manè legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque co-

copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic demissus à Cæsare in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipuliq; constarent. Hanc nactus appellationis caussam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, à quibus contumelia perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim opiniones fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. Civile bellum, genus hominum, quod liceret liberè facere, & sequi, quod vellet. legiones eæ, quæ paullo antè apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo), qua offerrentur municipia etiam adversis partibus conjuncta, neque enim ex Marsis, Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis, commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgò durius accipiebant. nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur. Quibus de caussis concilio convocato de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quòd hu-

jusmodi militum consiliis otium maximè contrarium esse arbitrarentur, postremo præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri; quàm desertos, & circumventos à suis gravissimum supplicium pati. porrò erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; ut majore spatio temporis interjecto militum mentes sanarentur: simul si quid gravius accidisset, magna multitudine navium & tutius, & faciliùs in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat; hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus benevolentiam imperatoribus, & res adversæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quòd si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? an non uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? at etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque hujusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maximè adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam: neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia priùs ex-

pe-

perienda arbitror: magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido. Dimisso concilio concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim, vestrumq; factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine caussa & Cæsar amicissimè de vobis, & illi gravissimè judicaverunt. Pompejus enim nullo prœlio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? & in eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existimant? an verò in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL. quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. an qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi clam vobis salutem fuga petivit? non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis fascibus, & deposito imperio, privatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud,

 quod

quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra exspectatione leviora. sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætereeam? An pœnitet vos, quòd salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quòd classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equestri prœlio superaverim? quòd ex portu, sinuque adversariorum cc. naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, [an] Italiæ fugam, [an] Hispaniarum deditionem, [an] Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui. vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prœlio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum

tum

tum est, non ita magno, at difficili & arduo adscensu. hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœlium committeret. simul à sinistro cornu P. Attii equitatus omnia, & una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere, & concedi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio. qui dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus; ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati à suis, primi non facile eniterentur; sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid vellet, quæsivit; humerum apertum gladio appetit; paullumque abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius à proximis militibus circumventus interficitur, ac fugientium multitudine ac turba

portæ castrorum occupantur; atque iter impeditur; plurefque in eo loco fine vulnere, quam in prœlio aut fuga, intereunt. neque multum abfuit,quin etiam caftris expellerentur;ac nonnulli protinus eodem curfu in oppidum contenderunt. fed quum loci natura, tum munitio caftrorum aditum prohibebat: quod ad prœlium egreffi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem caftrorum erant ufui. itaque Curio exercitum in caftra reducit,fuis omnibus præter Fabium incolumibus,ex numero adverfariorum circiter DC. interfectis,ac ∞ vulneratis: qui omnes difceffu Curionis, multique præterea, per fimulationem vulnerum, ex caftris in oppidum, propter timorem, fefe recipiunt. Quare animadverfa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in caftris, & paucis ad fpeciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia filentio exercitum in oppidum reducit. Poftero de Curio Uticam obfidere, & vallo circummunire inftituit. Erat in oppido multitudo infolens belli, diuturnitate otii; Uticenfes pro quibufdam Cæfaris in fe beneficiis illi amiciffimi: conventus, qui ex variis generibus conftaret; terror ex fuperioribus prœliis magnus. itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Attio agebant,ne fua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmiffi ab rege Juba venerunt; qui illum cum magnis copiis adeffe dicerent, & de cuftodia ac defenfione urbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, fed aliquandiu fides fieri non poterat, tantam habebat fuarum rerum fiduciam. Jamque Cæfari in Hifpania res fecundæ in Africam nunciis ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus fublatus, nihil contra fe Regem nifurum exiftimabat. fed ubi certis auctoribus comperit minus v. & xx. millibus [longe] ab Utica ejus copias abeffe, relictis munitionibus, fefe in caftra Corneliana

recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti II. legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia: cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, & controversiis Leptitanorum restitisse in regno; Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. his auctoribus temere credens consilium commutat, & prœlio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebatur, & VI. millium passuum intervallo à Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno & dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt. multi perterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V. castris præsidio relictis. Progressus millia passuum VI. equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit. respondent, Saburam. reliqua, studio itineris conficiendi, q[illegible] re prætermittit; proximaque respicie[illegible]

Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant: atq; alii alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ab spe morabatur. Juba certior factus à Sabura de nocturno prœlio II. millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ caussa circum se habere consueverat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. ipse cum reliquis copiis, elephantisq; XL. lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumq; instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, & quum opus esset, signum prœlii daturum: &, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI. millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit. Sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Cu-

rio;

rio; suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat. sed ii erant numero cc. reliqui in itinere substiterant. hi quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant; & ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesque servare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ summissis ab rege auxiliis crebro augebantur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut, sua m mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo inferri signa jubet. hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit,

se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio se recipiunt. sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum caussa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor in castris relictus à Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. pollicetur: magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant, sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientem cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant. sed tanta erat completis litoribus contentio; qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Juba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quorum in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ con-

constituit, atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

DIctatore habente comitia Cæsare, consules creantur [Julius] Cæsar, & P. Servilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella & civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. item, prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeja lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompejus habuerat, quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim hos prius judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis XI. dies tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab Urbe proficiscitur, Brundusiumque pervenit. eo legiones XII., equitatum omnem venire jusserat. sed tantum navium reperit, ut anguste XX. millia legionariorum militum & DC. equites transportare

se possent. hoc unum[inopia navium] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit, atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumq; iter ex Hispania magnum numerum deminuerat;& gravis autumnus in Apulia circumque Brundusium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus omnem exercitum valetudine tentaverat. Pompejus annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto classem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastris, & tetrarchis, & liberis Achajæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum IX. V. ex Italia, quas transduxerat; unam ex Sicilia; veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis consederant; II. ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaja, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Prętर has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus III. millia numero habebat: funditorum cohortes VI. mercenarias II. equites VII. millia: ex quibus DC. Gallos Dejotarus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC. erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute. D. ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii caussa apud regem Pto-

Ptolemæum reliquerat: Pompejus filius cum classe adduxerat DCCC., quos ex servis suis, pastorumque suorum coëgerat: CCC. Tarcundarius Castor & Donilaus ex Gallogræcia dederant. horum alter una venerat, alter filium miserat. CC. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompejus tribuit, missi erant. in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet. ejus rei caussa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompejus filius: Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio: Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius. toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat. ad hunc summa imperii respiciebat. Cæsar, ut Brundusium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet; quodcunque imperavisset, se æquo animo esse facturos; pridie Non. Jan. naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum. saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam in-

incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus xiix. quibus jussu D. Lælii præerant, M. Bibulus cum navibus cx. Corcyræ. sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino xii. naves longas præsidio duxisset; in quibus erant constratæ iiii. Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit: quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundusium à Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter xxx., in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes, litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabant, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Issam à Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonas quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere posset, opidum oppugnare instituit. est autem oppidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese

mu-

munierunt; &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: servosque omnes puberes liberaverunt; & praesectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime à re frumentaria laborabant: quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt: &, magno numero interfecto, reliquos ante ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat, &, tantis detrimentis acceptis Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium sese ad Pompejum recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompejum mitteret: eundemque apud Cn. Pompejum auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina & præceptis habere pos-

possent, ut reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in Italia, atque in Hispania civium Romanorum c. atque xxx. se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram: proinde sibi ac reip. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentus, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere: interea & Reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompejo probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompejum fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompejum contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompejus erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque in Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defende-

dere, Græcos murum adſcendere, atque arma capere jubet. illi autem quum ſe contra imperium populi Rom. pugnaturos eſſe negarent; oppidani autem ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur; deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, & ſe atque oppidum Cæſari dedit, incolumiſque ab eo conſervatus eſt. Recepto Cæſar Orico, nulla interpoſita mora, Apolloniam proficiſcitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſideſque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos ſe negare; neque portas conſuli præcluſuros, neque ſibi judicium ſumpturos contra atq; omnis Italia populuſque Rom. judicaviſſet. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæſarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; & legatis ad Cæſarem miſſis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompejus, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ geſtæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturniſque itineribus, contendit. ſimul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiſerat, ut pene omnes in Epiro finitimiſque regionibus ſigna relinquerent; complures arma projicerent; ac fugæ ſimile iter videretur. ſed, quum prope Dyrrhachium Pompejus conſtitiſſet, caſtraque metari juſſiſſet; perterrito etiam tum exercitu; princeps Labienus procedit; juratque, ſe eum non deſerturum, eundemque caſum ſubiturum, quemcunque ei fortuna tribuiſſet. Hoc idem reliqui jurant legati. hos tribuni mil. centurioneſque ſequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæſar præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: caſtraque ad flumen Apſum ponit in finibus Apolloniatium, ut vigiliis caſtelliſque benemeritæ civitates tutæ eſſent præſidio; ibi-

que

que reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, & sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pompejus facit; & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit. Kalenus, legionibus equitibusq; Brundusii in naves positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum navium [facultatem] habebat, naves solvit, paullumque à portu progressus, literas à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus littoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portubusque Cæsarem prohibebat; ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidiis enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate; summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis: quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum

Cæ-

Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur. huc addunt pauca rei confirmandæ caussa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæsarem id summe sciebant cupere; &, profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per literas factus de postulatis Libonis & Bibuli legionem relinquit; ipse redit. cum revertitur. eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundiâ summâ erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse, ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium Pompejo permisissent: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompejum, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis, auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis caussæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompejum sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet: &, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis:

sin

sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompejum rejicere; unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit præsentis periculi, atque inopiæ vitandæ caussa omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit: sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Luccejo, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompejus consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompejus interpellavit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis: qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronunciaret, liceretne ci-

vi-

vibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo prædonibusque licuisset; præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam utrimque admodum tuto legati venire, &, quæ vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit: magnaque erat ejus rei exspectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit, summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit; &, si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi; integras verò tenere possessiones, qui se ... fateantur, cujus animi, aut cujus impudenN

dentiæ eſt? itaque, qui hoc poſtularet, reperiebatur nemo. atque ipſis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus eſt Cœlius. & ab hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpem cauſam videretur, legem promulgavit, * * ut ſexies ſeni dies ſine uſuris creditæ pecuniæ ſolvantur. Quum reſiſteret Servilius conſul, reliquique magiſtratus; & minus opinione ſua efficeret; ad hominum excitanda ſtudia, ſublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto; & nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius Conſul ad Senatum retulit: Senatuſque Cœlium ab Rep. removendum cenſuit. Hoc decreto eum Conſul Senatu prohibuit, & concionari conantem de Roſtris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus palam ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulavit, clam nunciis ad Milonem miſſis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, ſibi conjunxit, atque eum in Thurinum ad ſollicitandos paſtores præmiſit. Ipſe, quum Caſilinum veniret, unoque tempore ſigna ejus militaria atque arma Capuæ eſſent comprehenſa, & familia Neapoli viſa, atque proditio oppidi appareret; patefactis conſiliis, excluſus Capua, & periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hoſtis loco habendum exiſtimabat, conſilio deſtitit; atque eo itinere ſeſe avertit. Interim Milo, dimiſſis circum municipia literis, ea, quæ faceret, juſſu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſollicitabat. apud quos quum proficere nihil poſſet; quibuſdam ſolutis ergaſtulis Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. eo quum à Q. Pædio prætore cum legione * * lap[illegible]

de ictus esset ex muro, periit: & Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii caussa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L., Brundusium venit, insulamque, quæ contra Brundusinum portum est, occupavit, quod præstare unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos teneri. hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit, & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompejum literas mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci, & refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundusii; qui virtuti militum confisus scaphas navium magnarum circiter LX. cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes II. quas Brundusii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. has quum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V. ad eas misit. quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi studio incitati incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut

ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundusio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi jam menses transierant; & hiems jam præcipitaverat; neque Brundusio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur, quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompei literis castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent. duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundusium ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent; si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent. Hæc à custodiis classium loca maxime vacabant; quod se longius portibus committere non auderent. illi adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque prætervehuntur. qui quum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit, & quum jam nostri remissiore vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam caussam conatu desistebat; sed labore & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna viventi nihilo secius sequebatur. nostri usi fortunæ beneficio tamen impetum classis timebant, si forte ventus remis-

sis-

fiffet, nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Liffum millia paffuum III., eo naves introduxerunt; qui portus ab Africo tegebatur, ab Auftro non erat tutus: leviufque tempeftatis, quam claffis periculum æftimaverunt. Quo fimul atque intus eft itum, incredibili felicitate Aufter, qui per biduum flaverat, in Africum fe vertit. Hic fubitam commutationem fortunæ videre licuit. qui modo fibi timuerant, hos tutiffimus portus recipiebat: qui noftris navibus periculum intulerant, de fuo timere cogebantur. itaque tempore commutato tempeftas & noftros texit, & naves Rhodias afflixit, ita, ut ad unam conftratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad fcopulos allifa interficeretur, pars à noftris diftraheretur: quos omnes confervatos Cæfar domum remifit. noftræ naves II. tardius curfu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent quem locum reliquæ cepiffent, contra Liffum in anchoris conftiterunt. has fcaphis, minoribufque navigiis compluribus fummiffis, Otacilius Craffus, qui Liffi præerat, expugnare parabat: fimul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum fuftulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis [fe compleverat.] Hic cognofci licuit quantum effet hominibus præfidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti, & falo naufeaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hoftes, fe Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti contra religionem jurisjurandi in ejus confpectu crudeliffime interficiuntur. At veteranæ legionis milites item conflictati & tempeftatis & fentinæ vitiis non ex priftina virtute remittendum aliquid putaverunt; fed tractandis conditionibus, & fimulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere

se cogunt; ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi consecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter CD., quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto, conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit, & ad Pompejum pervenit. Ex omnibus copiis, Antonius, quarum erat summa, veteranorum III. legionum, uniusque tironum, & equitum DCCC., plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi reliquit; hoc consilio, ut, si forte Pompejus vacuam existimans Italiam eo transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset. Hæc eodem fere tempore Cæsar atque Pompejus cognoscunt. nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant: ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompejus, ut venientibus in itinere se opponeret, &, si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterq; eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompejus clam, & noctu, Cæsar palam, atque interdiu. sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompejus, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum na-

naſtus ibi copias collocavit: ſuoſque omnes caſtris continuit, igneſque fieri prohibuit; quo occultior eſſet ejus adventus. Hæc ad Antonium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille miſſis ad Cæſarem nunciis unum diem ſeſe caſtris tenuit. altero die ad eum pervenit Cæſar. Cujus adventu cognito Pompejus, ne duobus circum clauderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit: omnibuſque copiis ad Aſparagium Dyrrhachinorum pervenit: atq; ibi idoneo loco caſtra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibuſdam circa montem Amanum acceptis ſeſe Imperatorem appellaverat. Quo facto civitatibus tyranniſque magnas imperaverat pecunias: item à publicanis ſuæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eiſdem inſequentis anni mutuam præceperat; equiteſque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis, qui paullo ante M. Craſſum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obſidione habuerant, legiones equiteſque ex Syria deduxerat: ſummaque in ſollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum veniſſet, ac nonnullæ militum voces audirentur, ſeſe, contra hoſtem ſi ducerentur, ituros; contra civem & conſulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletiſſimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum cauſſa, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbiſſime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. in capita ſingula ſervorum ac liberorum, tributum imponebatur. Columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias videbatur. non ſolum urbibus, ſed pene vicis, caſtelliſque ſingulis cum imperio præficiebantur. qui horum quid acerbiſſime crudeliſſimeque fecerat, is & vir, & civis optimus ha-

habebatur. erat plena lictorum & imperiorum provincia, differta præfectis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam caussam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum. præterea Ephesi à Fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, ceterasque ejus deæ statuas. Quum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, literæ ei redduntur à Pompejo, mare transisse cum legionibus Cæsarem, properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet. His literis acceptis, quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisque post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ caussa posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat; &, quum ad eum legati venissent ex Thessalia, Ætoliaque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur XXVII. atque equitibus CC. in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V., paucisque equitibus in Ætoliam misit. maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria, ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum

num cum legionibus II.XI.& XII., & equitibus D., in Macedoniam proficisci jubet. Cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum Calydone & Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit: hic quum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egesaretus veteris homo potentiæ Pompejanis rebus studebat. Petrejus summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: &, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama omnium. nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; &, quum ab eo millia passuum xx. abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse, & venire nunciaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia dividit, cum cohortibus IIX. præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi literæ sunt consecutæ à M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Qui-

bus literis acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Iraque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret. sed quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI., castris Scipionis aciem suam subjecit. ille à vallo non discedere perseveravit. attamen ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prœlio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. & quum quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX. interfe-

ctis,

ctis, reliquis in fugam conjectis, nostri duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III. loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad insequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii & cognoscendum præmisit. qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravisent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. nostri cognitis hostium insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius præfectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III. cohortes Orici, opidi tuendi caussa, reliquit; iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pomp. filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra

scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra oppidum effecerat. IV. biremes subjectis scutulis impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV. ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus naves onerarias XXX. à M. Antonio relictas intra portum aggressus omnes incendit; Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque, quos præsidii caussa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. Cæsar, postquam Pompejum ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompejus præsidium habebat, III. die in Macedoniam ad Pompejum pervenit, juxtaque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompejo fecit. ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompejum aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum is eo contulisset; ut accidit. Pompejus enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse exi-

existimabat: postea per exploratores certior factus postero die castra movit; breviore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pompejus interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit. eo partem navium longarum convenire, frumentum, commeatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompejanis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ caussa L. Canulejum legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. id erat perexiguum quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quod Pompejus hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. hos primum præsidiis tenuit; castellaque ibi communit. inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompejum instituit, hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur; quodque Pompejus

jus multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompejum prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset illum à Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare: Pompejus neque à mari Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens quamplurimos colles occuparet, & quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quammaximè posset, distineret. idque accidit. castellis enim XXIV. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulatur; multaque erant inter eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompejani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumvenire, possent: sed illi operibus vincebant; quod & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompejus totis copiis & dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur. magnusque incesserat timor sagittarum; atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant,

rant,

rant, quibus tela vitarent. In occupandis præsidiis magna vi uterque utebatur. Cæsar, ut quam anguſtiſſime Pompejum contineret; Pompejus, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet. crebraque ob eam cauſſam prœlia fiebant. In his quum legio Cæſaris IX. præſidium quoddam occupaviſſet, & munire cœpiſſet; huic loco propinquum & contrarium collem Pompejus occupavit, noſtroſque opere prohibere cœpit: & quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum ſagittariis funditoribuſque circumjectis, poſtea levis armaturæ magna multitudine miſſa, tormentiſque prolatis, munitiones impediebat. neque erat facile noſtris uno tempore propugnare, & munire. Cæſar, quum ſuos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere ſe ſtatuit, & loco excedere. erat per declive receptus: illi autem hoc acrius inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud ſuos Pompejus dixiſſe, Non recuſare ſe, quin nullius uſus Imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde, quo temere eſſent progreſſæ. Cæſar receptui ſuorum timens crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, & adverſus locari; intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus, obduci juſſit; locumque in omnes partes quammaximè impediri: ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus completis legiones reduci juſſit. Pompejani hoc inſolentius atque audacius noſtros premere & inſtare cœperunt; crateſque pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod quum animadvertiſſet Cæſar, veritus, ne non reducti, ſed rejecti viderentur, majuſque detrimentum caperetur, à medio fere ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atque in hoſtes impe-

petum fieri jussit. Milites legionis IX. subito constipati pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipites Pompejanos egerunt, & terga vertere coëgerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique objecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat nova & inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam, quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque præstarent. Caussa autem obsidionis hæc ferè esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. at contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia maximum bellum confecisse. meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus verò, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod ad-

admistum lacte multum inopiam levabat. id ad similitudinem panis efficiebant. ejus erat magna copia. ex hoc effectos panes quum in colloquiis Pompejani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebroque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompejum è manibus dimissuros. frequenter etiam ex perfugis cognoscebant equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona quum angustiis loci, & odore tetro, & multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia [affectos.] omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat.atque,ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram dimissis præsepserat, terramque aggesserat, ut aquam continerent. itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidiis aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat:quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, quum animadvertissent ex ignibus noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adversi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant,& se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent,alio excubarent,

De-

Desunt.

Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II. cujus adventu facile sunt repulsi Pompejani. neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt: primisque dejectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cujus consilium reprehendendum non videtur. aliæ enim sunt legati partes atque Imperatoris. alter [omnia] agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prœlio decertare voluit: quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatoris sibi partes sumpsisse videretur. Pompejanis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant. si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompejus tumulum quendam occupavit: qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumve missum adjici non posset. Hoc consedit loco, atque eum communit: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompejus pariter, distinendæ manus caussa, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III., atq; eam loco depulit. altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita uno die VI. prœliis factis, III. ad Dyrrhachium, III. ad munitiones,

quum

quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompejanis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata, nostri non amplius xx. omnibus sunt prœliis desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. &, quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter xxx. in castellum conjecta Cæsari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ccxxx. quem Cæsar, ut erat de se meritus & de Republ. donatum millibus ducentis [æris] ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronunciavit. ejus enim opera castellum conservatum esse magna ex parte constabat. cohortemq; [postea] duplici stipendio, frumento, vel speciariis militaribusque donis amplissime donavit. Pompejus noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum xv. effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & v. intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achajam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fusium Kalenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achajam missus à Pompejo obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaja Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummis-

sis

sis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompejus prœlio decertare vellet; ut pene castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adjici posset. Pompejus autem ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset. Hæc quum in Achaja, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio, & commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataque ad eum: quorum hæc erat summa: Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset: quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompejum vererentur, Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere; sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii uti omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus; infectaque re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompejanum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit; castellaque his locis po-

posuit. Pompejus, ubi nihil profici equitatu cognovit: paucis intermissis diebus, rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompejus de eruptione existimavit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres Roscillus & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. his domi ob has caussas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesque ex egentibus effecerat. hi propter virtutem non solum apud Cęsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendiumq; equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem adierunt, palamq; de eorum injuriis sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secreto castigavit; quod quęstui equites haberent; monuitq; ut ex sua amicitia omnia exspectarent, & ex præteritis suis officiis

[re-

[reliqua sperarent.] Magnam tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. idque ita esse quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere à nobis, & novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant; primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompejum viderentur. postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis coëmptis equis, ad Pompejum transierunt cum iis quos sui consilii participes habebant. quos *Pompejus*, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoque comitatu, & multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant; quodque novum, & præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæsare ad Pompejum transierat; quum pene quotidie à Pompejo ad Cæsarem perfugerent, vulgo vero in Epiro, atque Ætolia conscripti milites, eorumque regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum varia diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompejum omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex vi-

viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ & ſagittariorum, aggeremque omnem noctu in ſcaphas & naves actuarias imponit; & de media nocte cohortes LX. ex maximis caſtris præſidiiſque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeque à maximis caſtris Cæſaris aberant. Eodem naves, quas demonſtravimus aggere & levis armaturæ militibus completas, quaſque ad Dyrrhachium naves longas habebat mittit; & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lentulum Marcellinum quæſtorem cum legione IX. poſitum habebat. huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Poſtumum adjutorem ſummiſerat. Erat eo loco foſſa pedum XV., & vallus contra hoſtem in altitudinem pedum X. tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. ab eo, intermiſſo ſpatio pedum DC., alter converſus in contrariam partem erat vallus humiliore paullo munitione. hoc enim ſuperioribus diebus timen Cæſar, ne navibus noſtri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut ſi ancipiti prœlio dimicaretur, poſſet reſiſti. ſed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia paſſuum in circuitu XIIX. munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſverſum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompejo, delata per Allobroges perfugas; magnumque noſtris attulit incommodum. nam, ut ad mare noſtræ cohortes IX. legionis excubuerant, acceſſere ſubito prima luce Pompejani [exercitus:] novuſque eorum adventus extitit: ſimulque navibus circumvecti milites in anteriorem vallum tela jaciebant: foſſæq; aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentiſque cujuſque generis, teliſque terrebant; ma-

gna-

gnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt, atque ex utraque munitione delectos terga vertere coëgerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prœlio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsaris restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc casu Aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. Jamque Pompejani magna cæde nostrorum castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII. descendens ex loco superiore cernebatur; cujus adventus Pompejanos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eodem venit. qui cognito detri[illegible]

to, quum animadvertisset Pompejum extra munitiones egressum; castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompejum munire jussit. Qua perfecta munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX. legio Cæsaris objecisset Pompejanis copiis, atque opere, * ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longius à mari passibus CD. aberant. post mutato consilio quibusdam de caussis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompejus occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore *vallo*, majorem adjecerat munitionem. ita minora castra inclusa majoribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD., quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra. munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris circiter passus D hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II., quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime reliquas cohortes numero XXXIII., in quibus erat legio IX., multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. neque

que eum prima opinio fefellit. nam & pervenit prius, quam Pompejus sentire posset; & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompejanos ex vallo deturbavit. erat objectus portis eritius. hic paullisper est pugnatum. quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque eritio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt, &, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, quum portam quærerent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompejus, hac longa satis interjecta mora, & re nunciata, v. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompejana enim legio celeris spe subsidii confirmata ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat,

bat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x. pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo, Pompejum adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum extra & intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui consulebant: omnia erant tumultus, timoris, fugæ plena. adeo; ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompejus insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant, ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque ejus, angustiis, portisque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt. eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei prœliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX., & notos equites R. * Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Gravium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos mil. & centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXX. I. amissa. Pompejus eo prœlio imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est. sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia

laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, caussa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompejanis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum; sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe caussæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac literis victoriam ejus diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. itaque uno tempore, præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur, multisq; secundis prœliis unum adversum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent: quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atq; exercitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasq; provincias in potestatem redegissent: de-

ni-

sibique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam suæ culpæ debere tribui: locum se tum ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellassent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se prœlio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq; studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti manendum eo loco & rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. itaque nulla interposita mora, sauciorum modo & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV. vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut A. militare institutum servaretur, & quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimq; egressus, & novissimum ag-

agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neq;vero Pompejus, cognito consilio ejus, moram nllam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prœlio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit CD., qui tantum profecere, ut, equestri prœlio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent. Confecto justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit; militesque omnes intra vallum continuit; equitatumque per caussam pabulandi emissum confestim Decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompejus, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique caussa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, IIX. millibus passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompejus discessu militum non potuit. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV. vigilia ipse egreditur; ut, si qua impcsita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem re-

li-

liquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompejus enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV. die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, qnantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompejus eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV. Lissi I., III. Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompejus quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. his de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, &, ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæ-

sarem Apollonia directo itinere averterat. Pompejus per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompejo videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul à Pompeio literis per omnes provincias civitatesque dimissis, de prœlio ad Dyrrhachium facto elatius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem pene omnibus copiis amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges Roscilli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompejum demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria elati cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt. à quibus Domitius certior factus vix IV. horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit: & ad Æginium, quod est objectum oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. sed eo fama jam præcurrerat, quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem

ser-

servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit, & ad Scipionem Pompejumq; nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito Larissam legiones adduxerat. Pompejus nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri,& crates parari jussit. Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit quãtum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. itaq; usus singulari militum studio,eodem,quo venerat, die, post horam IX. oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit, statimq;ab oppido castra movit,& Metropolim venit,sic,ut nuncios expugnati oppidi,famamq;antecederet. Metropolitæ,eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq;armatis compleverunt. sed postea casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas prẹter Larissẹos,qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur,quin Cẹsari pateret,atq;imperata faceret. ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoq; omnem rationem belli conferre constituit. Pompejus paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusq;apud cunctum exercitum suis agit gratias:Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisq; omnibus in una castra legionibus, suum

cum Scipione honorem partitur; classicumq; apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusq; magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompejus tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant: alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is à Pompejo ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompejum, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloq; una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuissent, neq; operam in re militari præstitissent. unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præ-

miis

miis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. nec quibus rationibus superare possent; sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermisso, quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompejus propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque à castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur à castris suis; collibusque Pompejanis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites prœliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis prœliorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equites ∞ apertioribus etiam locis VII. millium Pompejanorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus; quos perfugisse ad Pompejum supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompejus, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompejum existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus, hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad

laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeii progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pompejus quoque, uti postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. id quum essent plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem pollicepi: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem jaceretur. ita sine periculo legionum, & pene sine vulnere bellum conficiemus. id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. omnibus interfui prœliis; neque temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit: quod accidere tot prœliis

fuit

fuit necesse. multos Autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. an non audistis ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundusii factas? hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ; & pleræque sunt ex colonis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit. Hæc quum dixisset, juravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompejus idem juravit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex SC. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompejus. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompejus existimabat. reliquas inter aciem mediam, cornuaq; interjecerat: numeroque cohortes cx. expleverat. hæc erant millia XLV. evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie dispersæ erant. reliquas cohortes VII. castris propinquisq; castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. quam ad caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat. Cæsar, superius institutum servās, x. legionē in dextro cornu, IX. in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehe-

hementer attenuata: & huic sic adjunxit IIX., ut pene unam ex duabus efficeret; atq; alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX. constitutas habebat. quæ summa erat ∞ XXII. cohortes II. castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. ipse contra Pompejum consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atq; ex his quartam instituit, equitatuiq; opposuit; &, quid fieri vellet, ostendit; monuitq; ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. simul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset. quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempubl. alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc prœlium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter CXX. voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

cuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusq; exercitus. sed Pompejus suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemq;ejus distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur; aciesque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore,ut,duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur,& lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompejo videtur: propterea quod est quædam animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur, hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremq;universi tollerent: quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atq; animadvertissent non concurri à Pompejanis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt,& ad medium fere spatium constiterunt,ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu,pila miserunt;celeriterque,ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. neque vero Pompejani huic rei defuerunt. nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu,ut erat imperatum, universi procucurrerunt: omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit: equitesque Pompejani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circuire cœperunt. quod ubi Cæsar ani-

animadvertit, IV. aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes sagittarii, funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompejanis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. ita, quum recentes atq; integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompejani non potuerunt, atq; universi terga verterunt. Neq; vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV. acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompejana à sinistra parte erat circumventa, atque initum fugæ factum. sed Pompejus, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffisus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum exspectans. Cæsar, Pompejanis ex fuga intra vallum cōpulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimās, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraq; oppugnarent: qui, etsi magno ęstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta) tamen,

men, ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbarisq; auxiliis. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis pleriq; armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinusq; omnes, ducibus usi centurionibus, tribunisque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaq; præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; ut facile æstimari posset, nihil de eos eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates, atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompejus jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoris, Decumana porta se ex castris ejecit; protinusq; equo citato Larissam contendit. neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto, pene proditus videretur. Cæsar castris potitus à militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompejani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi [juris ejus] Larissam versus se recipere cœ-

pe-

perunt. qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV. secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompejanis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI. aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompejani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompejani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, noctu fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq; arma projicere jussit. quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, projecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere jussit: & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia; ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit. In eo prœlio non amplius CC. milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX. amisit. interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus; gladio in os adversum conjecto. neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. sic enim Cæsar existimabat, eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeq; eum de se meritum judicabat. Ex Pompejano exercitu circiter millia XV. cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia XXIV. namq; etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt. multi præterea in finitimas

ci-

civitates refugerunt. Signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata CLXXX., & Aquilæ IX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundusium venit; eademque ratione, qua factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis instratisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustiis portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioq; aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neque ante prœlium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: & quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo completas onerarias naves tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit XXXV., in quibus erant XX. constratæ: tantusq; eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. sed opportunissime nunciis allatis oppidum fuit defensum; Cassiusq; ad Sulpicianam inde classem pro- classem

fe-

fectus est & Libonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL. præparatas ad incendium immisit: & flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ V. quumque ignis magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, & à terra solverunt; impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II., in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prœlio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompejanis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis amicisq; Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cũ classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompejum existimavit, quascunque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum ronovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civesq; Rom. jurandi caussa convenirent. sed utrum avertendæ suspicionis caussa Pompejus proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusq; aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit: ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiumque Rom. qui il-

lic

se negotiarentur, arcem ante captam esse excludendi sui caussa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur: ne Antiochiam adirent. id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi, qui quum ex fuga Pompejum sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompejus; deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam privatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompejus misit, ut pro hospitio atq; amicitia patris Alexandria reciperetur, atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompejo præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompejus Alexandriam

driam Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jussserunt. ipsi clam consilio inito Achillam præfectum regium singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompejum miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejusque rei caussa, senatores omnes ex provincia vocasse, ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atq; enumeratis diebus, quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque convertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Suria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami in occultis, ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci *adyta* appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento extitisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompejum Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; ejus loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jus-

miserat, altera, quam ex Achaja à Fusio legato coegerat, equitibusque DCCC., & navibus longis Rhodiis X., & Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III. millia CC. reliqui vulneribus ex prœliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atq; ibi primum è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: complurésque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompejanis militibus confecerit. Ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum Rom. & adse, quod esset consul, pertinere existimans, atq; eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & SC. societas erat facta; ostendit sibi placeret regem Ptolemæum, atq; sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. is primum inter suos queri atq; indignari cœpit, regem ad dicendam caussam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillan, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis nunciique

que edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis, major; & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Rom. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompejum sunt depositæ); alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: Regemque hortatus est; ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret; &, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius quam audiret, aut, cujus rei caussa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici jussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius privato paucorum & latronum consilio, quam regio susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neq; numero, neque genere hominum neq; usu rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim xx. in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetu-
di-

dinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi Rom. dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Suriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exsulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, ut dato nomine militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant præterea equitũ millia II. qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemq; tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L. missæ ad Pompejum: quæ, prœlio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII. erant, quæ præsidii caussa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes. quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua pote-

ſtate haberent: commeatu auxiliiſque Cæſarem prohiberent. itaq; tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere viderent. ſed rem obtinuit Cæſar; omneſque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confeſtimque ad Pharum navibus milites expoſuit. Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus exſtructa, quæ nomen ab inſula accepit. Hæc inſula objecta Alexandriæ portum efficit: ſed à ſuperioribus regionibus in longitudiuem paſſuum DCCCC. in mare jactis molibus, anguſto itinere, & ponte cum oppido conjungitur. In hac ſunt inſula domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia, aut tempeſtate paullulum ſuo curſu deceſſerint, has more prædonum diripere conſueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe, propter anguſtias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæſar, hoſtibus in pugna occupatis, militibuſque expoſitis, Pharum apprehendit, atque ibi præſidium poſuit. Quibus eſt rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum ſupportari poſſent. dimiſit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia evocavit: reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut æquo prœlio diſcederetur, & neutri pellerentur (id efficiebant anguſtiæ loci): pauciſque utrimque interfectis, Cæſar loca maxime neceſſaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipſe habitandi cauſſa initio erat inductus, & Theatrum condi junctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis vacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillan ſe ex regia transjecit, unaque bellum

ad-

administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ALEXANDRINO,

LIBER UNUS.

BEllo Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Suria Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco evocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantumq; aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur: nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, & stru-

ćturis atque fornicibus continentur, tectaq; fun rudere, aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus, vineisque agendis, à reliqua parte urbi excluderet; illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora, inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii, regnumque pertinet, legatos, conquisitoresque delectus habendi caussa miserant; magnumque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum convexerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. servos præterea puberes armaverant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque præbebant: hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. omnibus viis atq; angiportis triplicem vallum obduxerant. erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL. pedes altitudinis habebat. quæq; partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque [objectis,] directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant. urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri vi-

viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: & sua sponte multa reperiebant; unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, populum Rom. paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompejum se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature, namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim, dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoën Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutricium suum, atque Achillan interficit. hoc occiso ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat. exercitus Ganymedi transditur. is suscepto officio largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. hac uti domini ædificiorum, atq; eorum familia consueverunt. nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat. sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum caussa vicatim ex privatis ædificiis, specubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc

probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. interceptis enim specubus, atq; omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. quamobrem salsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis, ac saporis, aqua dicerent uti, atque ante consuesent: vulgoq; inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquę, cognoscebant. parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino: illa inferior corruptior jam, salsiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur; atq;alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multo graviorem extimescerent casum; quod neq; celari Alexandrinos posent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neq;, illis imminentibus atq;insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris: quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut, si mihi defendendi esent Alexandrini, quod neq;fallaces esent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. quum vero uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. nam puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirmabat. omnia enim litora naturaliter aquę dulcis venas habere. quod si alia eset litoris Ægyptii natura, atq; omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neq;hostes clasem haberent, pro-

hiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistra parte à Paratonio, vel à dextra ab insula; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur: fugæ vero nullum esse consilium non solùm iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumq; & ædificiorum notitiam. hos præcipue in victoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora atq; ædificia occupaturos: ita fuga navibusque nostros prohibituros. proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos *habita*, atq; omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq; conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio XXXVII. ex dedititiis Pompejanis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves à Domitio Calvino, ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, quum diu retinerentur, atq; aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi jussit, nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet, mu-

 ni-

nitiones nudare nolebat; quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, quum longius à navibus prędatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cęsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendę rei crediderunt. itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cęsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat, quod & nullos milites in navibus habebat, & post horam x. diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit: quem in locum illos successuros non existimabat. erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu longe ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu IV. ad eam constratæ naves, & complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, si quid gravius illi accidisset, merito casurum judicabat. Prœlium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus & scientia & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita prœlium secundissimum est factum. capta est una hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prœlium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset.

ſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus, adverſo vento leniter flante, naves onerarias Cæſar remulco victricibus ſuis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeo ſunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, ſed ſcientia clariſſimorum ſe victos viderent . . . quibus, & ſuperioribus locis ſublevabantur, ut ex ædificiis defendi poſſent: & materiam cunctam objicerent, quod noſtræ claſſis oppugnationem etiam ad terram verebantur. iidem, poſtea quam Ganymedes in concilio confirmavit ſeſe & eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum, & numerū adaucturum, magna ſpe & fiducia veteres reficere naves, accuratiuſq; huic rei ſtudere atq; inſervire inſtituerunt: ac, tametſi amplius cx. navibus longis in portu navalibuſque amiſerant, non tamen reparandæ claſſis cogitationem depoſuerunt. videbant enim non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe, ſi claſſe ipſi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianoque uſu à pueris exercitati, ad naturale ac domeſticum bonum refugere cupiebant; &, quantum parvulis navigiis profeciſſent, ſentiebant: itaque omni ſtudio ad parandam claſſem incubuerunt. Erant omnibus oſtiis Nili cuſtodiæ exigendi portorii cauſſa diſpoſitæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant uſi. has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. deerant remi: porticus, gymnaſia, ædificia publica detegebant: aſſeres remorum uſum obtinebant aliud naturalis ſolertia, aliud urbis copia, ſubminiſtrabat. Poſtremo non longam navigationem parabant, ſed præſentis temporis neceſſitati ſerviebant, & in ipſo portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes xxii., quinqueremes v. confecerunt. ad has minores apertaſque complures adjecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſeque ad confligen-

dum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodi
naves IX. habebat (nam, X. missis, una in cur
litore Ægyptio defecerat,) Ponticas IIX., Lyci
V., ex Asia XII. ex his quinqueremes V. erant, &
quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudi
nem, & pleræque apertæ. tamen virtute milit
militum confisus, cognitis hostium copiis, se a
dimicandum parabat. Postquam eo ventum est
ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharo
classe circumvehitur, adversasq; naves hostibu
constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, i
sinistro Ponticas. inter has spatium CD. passuum
relinquit, quod satis esse ad explicandas naves
videbatur. post hunc ordinem reliquas naves
subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, & ad explicandam classem; & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. qui, ubi Cæsaris animum advertit, Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos prœlium sustinebimus, neque tuum judicium

cium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnæ. progressas ultra vadum IV. Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte solertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objicerent, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret. Minime autem erat par prœlii certamen. nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto. illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaq; hoc animo est decertatum, ut neq; maritimis nauticisq; solertia atque ars præsidium ferret, neq; numero navium præstantibus multitudo prodesset,

neq; flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prœlio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus remigibusq; & depримuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atq; ædificiis imminentibus, & nostros adire propiùs prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x., & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem distinendæ manus caussa cum constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. at primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur, & scaphis navibusque longis v. mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. sed ubi locis primum cognitis, vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora & vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. neque vero diutius ipsi [ex] munitione se continere potuerunt. etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, (ut minora majoribus conferantur:) turresque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, & membra debili-

litatjut tunc accidit. qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cęde paucorum, xxx. pedum altitudine in ędificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare pręcipitaverunt, & dccc. passuum intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt. sed numerus captivorum omnino fuit dc. Cæsar, pręda militibus concessa, ędificia diripi jussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi pręsidium posuit. hunc fuga Pharitę reliquerant; fortiorem illum, propioremque oppido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. jamque eos, qui pręsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium iii. instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustię loci patiebantur. reliquę copię in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem pręvallari, &, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset; altero instituto, omnes Alexandrinorum copię ex oppido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemq; tempore, quę consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quę erat adversus pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cęsare, milites que hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudi-
ne

ne telorum videbantur. sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandriui ex navibus egrediebantur, nostrosq; acrius perturbatos insequebantur. simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque à terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trisi, quę in ponte, ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti incolumes discesserunt: pauci allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Cęsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit quo multitudo hominum insecuta quum irrumperet; neq; administrandi neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnatavit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. navigium quidem ejus multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. hoc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD., & paullo ultra eum numerum classiarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multis-

tisque tormentis confirmaverunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atq; incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumq; sors obtulerat procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum, nec divulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus confirmari, & adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cęsaris erant præsidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod si pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum: itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset de-

deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Rom. sibique præstaret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dexteram dexteram tenens dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. at regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset. quum duce assumto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Suria Ciliciaque adduci, quod nondum Cæsari auditum erat; interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. præficitur Ti. Nero, proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atq; in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quę plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur.

tur. nam quum ad Canopum ventum esset; instructaq; utrimque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset; & illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximum longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit: sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; sive quod ipsi sibi timebant. itaq; unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Suriam Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis, quas celeriter & propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Suriæ, Pelusium adduxit: idq; oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (namq; tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur), repente, magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisq; subjiciebat, & perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumq; ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumq; adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine literæ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, [mire] derivata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo [à] mari conjungitur. cui loco quum appropinquare Mithridaten Rex cogno-

gnovisset ; & transeundum ei flumen sciret; re-
gnas adversus eum copias misit, quibus ve sa-
perari delerique Mithridaten, vel sine dubic e-
tineri posse credebat. quemadmodum auter o-
ptabat eum vinci ; sic satis habebat interclu: m
à Cæsare à se retineri. quæ primæ copiæ flui er
à Delta transire, & Mithridati occurrere o-
tuerunt, prœlium commiserunt, festinantes ; e-
ripere subsequentibus victoriæ societatem. q o-
rum impetum Mithridates magna cum prud n-
tia, consuetudine nostra castris vallatis, su i-
nuit. quum vero incaute atque insolenter s c-
cedere eos munitionibus videret; eruptione u n-
dique facta, magnum numerum eorum intei fi-
cit. quod nisi locorum notitia reliqui se tex is-
sent, partimque in naves, quibus flumen tra n-
sierant, recepissent ; funditus deleti essent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridaten oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse Rex. ita pene sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit; ne navibus in flumine dimicaret : sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior ; planitia ex omnibus partibus subjecta. tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. unum latus erat adjectum flumini Nilo ; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra Regis & Cesaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis; quod in Nilum influebat.

abe-

aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cęsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui trãsitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quod tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissoribus ripis flumen transnarunt; & legionarii, magnis arboribus excisis. quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoq; aggere injecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. sed id frustra. namque ex eà fuga pauci ad regem refugeruut, pene omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc quum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo v deret, lassos itinere, ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat vici obtinendi caussa, Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaq; eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus prœliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationibus nostris dabatur; una, quam liberum accessum

ſum habere demonſtravi ; altera, quæ mediocre intervallum inter caſtra & flumen Nilum habebat . maxima & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ faciliimum aditum habebat . plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis vulnerandiſq; noſtris , qui in regione fluminis Nili propugnabant . diverſis enim telis noſtri figebantur , adverſi ex vallo caſtrorum , averſi ex flumine , in quo multæ naves inſtructæ funditoribus & ſagittariis noſtros impugnabant. Cæſar, quum videret milites acrius prœliari non poſse , nec tamen multum profici propter locorum difficultatem;quumq; animum adverteret exceſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis ; quod & per ſe munitus eſſet , & ſtudio partim pugnandi , partim ſpectandi , decucurriſſent in eum locum , in quo pugnabatur ; cohortes illo circuire caſtra, & ſummum locum aggredi , juſſit;hiſque Carſulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris ſcientia virum præſtantem . Quo ut ventum eſt , paucis defendentibus munitionem , noſtris contra militibus acerrime pugnantibus, diverſo clamore & prœlio perterriti Alexandrini , trepidantes in omnes partes diſcurrere cœperunt . quorum perturbatione , noſtrorum animi adeo ſunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus,primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent : ex quo decurrentes magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt . quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim ſe de vallo præcipitaverunt in eam partem , quæ flumini erat adjuncta . horum primis in ipſa foſſa munitionis magna vi oppreſſis , ceteri faciliorem fugam habuerunt . conſtat fugiſſe ex caſtris regem ipſum, receptumq;in navem, & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant,demerſo navigio periſſe. Re feliciſſime celerrimeq; geſta, Cæſar, magnæ victoriæ fiducia proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus con-

ten-

tendit; atq; ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neq; eum consilium suum fefellit, quin hostes, pro prœlio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusq; suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur. Cæsar Ægypto atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Rom. ne mutarentur nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus. minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI. secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum regum imperium: qui neq; amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neq; vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges cõstituti. simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemq; publicam pertinere existimabat; si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coërceri. sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Suriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam,

stam, finitimasque provincias administrandas transdiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumtus rei militaris, quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Rom. & Cæsari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis, populi Rom. jus majestatemque tentaret. hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI. secum ducit, II. in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Suriam erat missa. adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Dejotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comanæ convenerunt. Interim legati à Pharnace responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni caussa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse non voluntate adductam, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam;

tam; quodque omnes III. legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum II. ad Cæsarem missas audisset, audaciusq; in Armenia substitisset; perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ: nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto à Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cujus itineris has esse [certas] opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia his jugis subjectas magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Rom. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, quum adventaret Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus; Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pene disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosq; & oppidanos in locis obversari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersi.

sisq;cæderentur. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atq; amicitia mittere ad Domitium: quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit caussam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraq; oppido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraq; intervallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitariq;à Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Suriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat;si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. itaq; ab oppido, qua facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II. directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV. pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neq;aliter utilis esse poterat,& multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur;neque se tuto discessurum arbitraretur,si conditiones,quas rejecerat,rursus appeteret,aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit.XXXVI.legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro;

De-

Dejotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. sic utrimq; acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieq; pugnatur. nam xxxvi. legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, adversosq; hostes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, quum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circuire [acies] secundo conatu esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Dejotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad xxxvi. legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit: magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Dejotari militum interfecta, xxxvi. legio in loca se superiora contulit, non amplius ccl. desideratis. ceciderunt eo prœlio splendidi ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obti-

Q ne-

nebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus æstate cum II. legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta; & quum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Jardetinorum, quorum semper in Remp. singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis, navibus sociorum: & quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompejum victor Cæsar sequeretur; compluresq; adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisq; copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magna copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionemque vivo Cn. Pompejo, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute & scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus magnas res & secundas ductu

ausuque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat; adeoq; est à barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimiq; incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXIIX. tribunis IV. cum reliquis copiis Salonam se recepit: summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. cujus & infelicitas viri, & subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatini versari passa non est. Vatinius, Brundusii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris literis Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis & subitæ præparationis. nam quum ipse paucas in portu naves longas haberet, literas in Achajam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justa ad prœliandum, rostra imposuit. his adjunctis navibus longis, & nu-

numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundusii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum; maritimasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur: nec sibi ullius rei moram necessitatemq; injungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra mariq;, ubi nostrum erat præsidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit. Octavius, quũ Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittiq; antennas jubet, & milites armari; & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, quũ animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, ro-

rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurriturque ad duces maxime. nam quum suo quisq;auxilium ferret,magnum cominus in angusto mari prœlium factum est: quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquata, longe superiores virtute rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. ipse Octavius se in scapham confert:in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prœlium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit,quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. capit ex eo prœlio penterem I. triremes II., dicrotas IIX.; compluresque remiges Octavianos: posteroq;ibi die fuit, dum suas, captivasq;naves reficeret. Post diem III. contendit in insulam Issam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. erat nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio. quo ut pervenit,oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitque ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta; provincia recepta,& Cornificio reddita,classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompejum obsidebat,& Palæpharsali rem

feliciter gerebat, Alexandriaque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus in Hispania proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ caussa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animadvertere poterat; & compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, H-S centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum H-S centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen & occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant. Cassius legionibus in hiberna dispositis ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; &, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum caussæ tenues conjiciebantur. neque ullum genus quæstus, aut magni & evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas, & detrimenta rei familiaris adjungebatur. Quibus de caussis accidit, ut, quum Longinus Im-

Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v. legionem novam conscribit. augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum III. millia: maximisque onerantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompejo Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda. certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque c. præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur, ne qua res, quum redisset, moraretur. reditus ejus fuit celerior omnium opinione. non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se daturum: v. fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit. eoque ipso die, meridiana hora, quum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit: deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat), quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato,

sit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili confidentia Plancum municipem suum adjuvāt. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. semper enim berones com pluresque evocatos cum telis secum habere consueverat. à quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur, &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lętus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal. prætor appellatur. nemo enim in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat II. legio, nō cum omni provincia consenserat in odio Cassii. nam legiones XXX. & XXI., paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, XXX. legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo. facit hoc idem XXI. subsequitur has V. quum II. legiones reliquę essent in castris, secundani veriti, ne soli relinquerentur, atq; ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, ne ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legio-

gionem v. in castra remittit, cohortibus xxx. retentis. indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximae dignitatis & gratiae provincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem & Racilium, in eadem fuisse conjuratione. nec diu moratur dolorē suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit excruciandum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indiciū, conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. nam palam H-S x. cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui etsi maxime nocentes sunt mulcati, tamen periculum vitae, dolorque vulnerum pecunia remissus crudelitatem cum avaritia certasse significabat. Aliquot post dies literas à Caesare missas accipit; quibus cognoscit Pompejum in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat: victoriae nuncius laetitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas jubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. aequa autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos transmarina militia perterritos ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adi-

 rent.

rent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama legionem xxx., quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quam Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad II. legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v. cohortibus undevicesimanorum egreditur. mane pervenit. ibi cum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. hic, quum legio xxx. & xxi., & cohortes iv. & v. legio, totiusque convenisset equitatus, audit iv. cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum *Hispalim* mittit. paucis ei diebus affertur conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: iv. cohortes legionis v., quas fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi, habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussa sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit. ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentum opponeret dignitatem: Cn. Pompejo se provinciam recuperare velle palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii: cujus nomen multum poterat apud eas legio-

giones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. frequens legionibus conventus obviam prodit. neque tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrymis exercitus commotus, quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoria, tamque omnibus Cęsarianis, quam Pompejanis, Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem asciverunt, prætoremque appellarunt; & sibi conventum adjunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV. millia passuum à Corduba, citra flumen Bætim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris caussa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt: ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quare cum tanta contumelia nobilissimæ carissimęq; possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esse, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro ca-

ſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret, cauſſa interpoſita, quod is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant. itaque copias reducere cœpit. Caſſius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum eſſe ſciebat, aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures noviſſimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid tranſitus fluminis vitii, difficultatiſque haberet, cognitum eſſet, Marcellus caſtra Bætim transfert: crebroque uterq; legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copiis pedeſtribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multiſque prœliis expertas. Caſſius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. itaq; quum caſtra caſtris collata eſſent, & Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aqua Caſſianos poſſet; Longinus veritus, ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis ſibique infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur, celerique itinere Ullam contendit; quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. Ideo adeo conjuncta ponit mœnibus caſtra, ut & loci natura (namque Ulla in edito monte poſita eſt) & ipſa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus eſſet. hunc Marcellus inſequitur, & quam proxime poteſt Ullam caſtra caſtris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus; ut neque confligeret, cujus ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat, neque vagari Caſſium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, operibuſq; in circuitu oppidi continuatis, Ullam, Caſſiumque munitionibus clauſit: quæ priuſquam perficerentur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit: quem magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedi-

men-

mento, si clausius obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresq; cohortes auxiliarias Hispanorum. namque, ut in civilibus dissensionibus accidere cõsuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrimque acriter crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrumq; transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv., magnoq; numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert. Cassius contra suis se tenet præsidiis, sive eo quod plus sibi juris deberi, quam Marcello existimabat, sive eo quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. ponit ad Ullam castra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam divisi. ne pugnetur, interdicit. ad exeundum Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibiq; liber exitus daretur. non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius (nam de hujus conscientia dubitabatur), impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prœlium esset di-

 rem-

remptum; major calamitas esset accepta. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur: Cassius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. de cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq; in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ caussa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi periit.

Quum in Suriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisque urbanis animadverteret, multa Romæ male & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod & contentionibus Tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur; & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret; tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberaren-

tur,

tur, jura legesque acciperent, & externorum hostium metum disponerent. Hæc in Suria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quòd hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim, & publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit. reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosq;, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit & sibi & populo Rom. amicissimos. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum & necessarium suum legionibus Suriæq; præficit. ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumque est. ibi, rebus omnibus provinciæ, & finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tāta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ majestate, imperio & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemq; generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, quum bene meritus uterq; eorum de Rep. esset, ne aut regni hęreditas Ariaraten solicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani at-

tribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Quum propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Dejotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis. Contra quem Cæsar, quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret; ubi Senatus populusque Romanus, ubi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum, consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concucurrissent hospites atque amici Dejotari ad deprecandum: de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Dejotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit. quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione VI., quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisq; functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac na-

navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus ∞ hominum in ea esset; reliquæ erant III. legiones, una Dejotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant); legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne ejus adventus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacen, quæ imperata essent. maximeque commemorabant nulla Pharnacen auxilia contra Cæsarem Pompejo dare voluisse; quum Dejotarus, qui dedisset; tamen ei satisfecisset. Cæsar respondet se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Dejotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompejo non misissent. nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui non fuisset in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. itaque se magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent: Ponto vero decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusq; ad

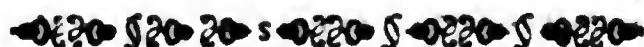
res

res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad Urbem Cæsarem revocari) , lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Ziela est oppidum in Ponto positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undiq; fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atq; itineribus pene conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum III. abest à Ziela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum Felicium castrorum refectis operibus, copiis omnibus suis occupavit. Cæsar, quum ab hoste millia passuum V. castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes priores non cepissent; quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium fecerat. huc omnem comportare aggerem è castris servitia, quæ ageret, jussit; ne quis ab opere miles discederet; quum spatio non amplius ∞ passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit: quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis per-

pervulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur. itaque deterritus non est, quo minus prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset, sive etiam veterani fiducia exercitus sui, quem [cum legione] XXII. in acie conflixisse, & vicisse legati ejus gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem; quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, adscendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit. Cæsar incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia motus, neq; opinans imparatusque oppressus eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nõdum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium; & clamore sublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tũ præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atq; acri cominus prœlio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI. erat collocata, initium victorię natum est ab ea parte, quum in pro-

proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediaque acie, totæ profligantur copiæ regis. quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis vallem transgressi nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri victoria elati subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. interfecta multitudine omni aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque subiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI. decedere ad præmia atq; honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: II. legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumq; earum provinciarum de controversiis cognoscit, & statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates rex Asiæ totius propter nobilitatē Pergamo parvulum secū asportaverat in castra, multosq;tenuerat annos), regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasq; populi Rom. à barbaris atque inimicis regibus in-

interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis adjudicavit, occupatam & possessam paucis ante annis à Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM DE BELLO AFRICANO,

LIBER UNUS.

CÆsar, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad XIV. Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, & ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in navibus remiges, militesq; continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV., levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X., elephanti CXX., classesq; esse complures, tamen non deterrebatur, animoque & spe confidebat. Interim in dies

dies & naves longas adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v., equitum ad II. millia. Legionibus collectis VI., & equitum II. millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest à Lilybæo. ibique commoratus bona paucorum vendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit. namq; onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atq; errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, inde Neapolim. complura præterea castella & oppida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter III millibus apparuit. Ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. cujus numerus in præsentia fuit peditum III. millium, equitum CL. castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam, consedit; cohibetque omnes à præda. Oppidani interim muros armatis complent. ante portam frequentes considunt ad se defendendum. quorum numerus II. legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ ejus, imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signa-

gnatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. quod minime Cæsarem fefellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque data facultate literas conscribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simulatque captivus pervenisset, literasque ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille, Unde, inquit, istas? Tum captivus, [Venio] à Cæsare. Tunc Considius, Unus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi Rom. deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: literasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset; subito legionarii consistunt; & equites, quamquam erant

pau-

pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx. Galli, Maurorum equitum II. millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi, & conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod quum sæpius facerent; & modo insequerentur, modo rursus equitibus in oppidum repellerentur; cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. itaq;eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam. Kalendis Januar. inde movit, & pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem, & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaq; centurionibus ad portas oppidi, & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ casu advenerunt. reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, subito equites Mauri, neq; opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. latent enim insidiis cum equis inter convalles, & subito existunt, non ut in campo cominus depugnēt. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque

que literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x. navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaq; unicuiq; præcipiebat, ut, fieri posset, necne, locum nullum excusatio haberet, nec moram, tergiversatio. ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat. tanta homines esse dementia, ut mallent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Non Jan. castra movet: Leptique VI. cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisq; imperat, ut plaustra, jumentaq; omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum icirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioq; firmata ad classem receptacula muniret. Itaq;, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quamplurima: ipse cum cohortibus VII., quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passum II. ibiq, classem sub vesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium; magno metu ac tristitia

 sol-

sollicitabantur. Parva enim cum copia, & ea tironum, neq;omni exposita, in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neq; quidquam solatii in præsentia, neq; auxilium in suorum consilio animadvertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabiliq; hilaritate. animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientia & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant. Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam cælo albente quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaq; sine mora navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitumq; copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX. frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia passuum III., per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi, atq; ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamq; quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omni-

mnino numerus fuit xxx. cohortium cum equitibus cc., & sagittariis ... Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos levis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroq; cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Quum utrimq; exspectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium, artificio magis, quam viribus, decernendum videret: subito adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collesque complecti & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturę cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites jacula conjiciunt. hic quum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato peditibus suis succurrerent. Cæsar novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant), edicit per ordines, ne quis miles à signis iv. pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Cæsaris paucita-

tem circumire conaretur. equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostes magis magisque instare. ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari: nonnumquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit. in magnum me hercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione x. veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles, Jam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit: & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maxime tironum. circumspicere enim Cæsarem; neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, convulneratisque, ad sua præsidia sese, sic, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petrejus & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ c electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmatis, rursus

qua

que renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset; cohortibus, equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, quum jam hostes languide negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum, atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prœlio dirempto, ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, ut novo atque inusitato genere prœlii tirones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atq; à suis superarentur; quippe qui in illorum sibi confideret multitudine; primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet

Numidarum equitum levisq; armaturæ. Praeterea ex fuga prœlioque Pompejano, quos secum à Brundusio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis servisque conscripserat, armaverat, equoque frenato uti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes cxx., equitatusque innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius xII. millibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque ∞ DC., Numidarum sine frenis IIX. millibus, præterea Petrejano auxilio adhibito equitibus ∞ c., peditum ac levis armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus. his copiis pridie Non. Jan. post diem tertium, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad Solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petrejus graviter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumq; ab oppido Ruspina usq; ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela, tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorumque, epibatarumque armare, & in castra evocare; uti si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur. sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Suriis & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno & Petrejo conjungere. cujus copiæ legionum IIX., & equitum IV. millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere, sagittasque & tela uti fierent complura, curare glandes fundere, sudes comparare; literas in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates mate-

riem-

riemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumq; mitteretur. & animum etiam advertebat, frumento se in Africa nisi importatitio uti non posse. priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus privatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atq; castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompejum filium multis verbis, assidueque objurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos patria civitateque carere; gloria & animi magnitudine elatus, privatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pene oppressam funditus & deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: Idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex-

rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate [parta], neq; tantis clientelis, nominisque claritate præditus, in Remp. est ingressus, tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine diligentiaq; præditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atq; optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis xxx., inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum II. millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompejo adveniente, oppidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta prostratos perterritosque Pompejanos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta Cn Pompejus filius naves inde avertit, neque postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, III. millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atq; eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, ita omnes adversarios intra munitiones continere. qua re Cæsariani gravi annona sunt conflictati; ideo quod nondum neq; ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neq; per anni tempus

pius in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI. terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, & periculis inopiaq; tali sæpe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admovere: Cirtamq; oppidum ejus regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Getulorum, quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idq; sibi vacuum transderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. inde progressi agros oppidaq; vexare non desistunt. quibus rebus cognitis Juba, quum jam non longe à Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens. elephantisque XXX. relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis literis circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris devenire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque com-

commemorare cœperunt. quorum lacrymis, querelisq; Cæsar commotus, quum antea consti-tisset in stativis castris; æstate inita, cunctis co-piis auxiliisque accitis, bellum cum adversarii gerere instituit; literisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscri-ptis, & per catascopum missis, ut sine mora, au ulla excusatione hiemis ventorumque; exerci-tus sibi quam celerrime transportaretur: Afri-cam provinciam perire, funditusq; everti à sui inimicis. quod nisi celeriter sociis foret subven-tum, præter ipsam Africam terram nihil, ne te-ctum quidem, quo se reciperent, ab illorum sce-lere insidiisque reliquum futurum. atque ipse i tanta erat festinatione & exspectatione, ut po-stero die, quam misisset literas nunciumque i Siciliam, classem exercitumque morari diceret noctes diesq; oculos mentemq; ad mare dispos tos directosq; haberet. Nec mirum. animadver tebat enim villas exuri, agros vastari, pecus di-ripi trucidarique, oppida castellaq; dirui deseri-que, principesque civitatum aut interfici, aut i catenis teneri, liberos eorum obsidum nomin in servitutem abripi. Iis se in miseriis suamq fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in c pere exercere, castra munire, turres, castella fa cere, molesque jacere in mare non intermittere Scipio interim elephantes hoc modo condocefa cere instituit. II. instruxit acies, unam fundi torum contra elephantos, quæ quasi adversario rum locum obtineret, & contra eorum fronten adversam lapillos minutos mitteret: deinde i ordinem elephantos constituit, post illos auten aciem suam instruxit; ut quum ab adversarii lapides mitti cœpissent, & elephanti perterrit se ad suos convertissent, rursus à sua acie lapi dibus missis eos converterent adversum hosten quod ægre tardeque fiebat. rudes enim elephan ti multorum annorum doctrina, usque vetust vix edocti, tamen communi periculo in acien

pro-

producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius, qui Thapso oppido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit: & quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v., quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus centurio legionis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda & custodienda curaverat: & ob has caussas timebat sibi. hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus à centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent: idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis prœliis inter se pugnare non intermittunt. nonnumquam etiam Germani, Gallique Labienani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III., oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facile & sine periculo defendebatur. quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; & quum forte ante por-

tam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & * ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus ccc. instruere aciem, ac majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis xxx. ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, non tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exer-

xercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum soleat parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem & tirocinium præparaverat, non hostium vi. & metu commotus. patientem se timidumque hostium opinioni præbebat, neque idcirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, & concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, & per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. interim Numidæ Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos cives datis, cohortatus, ut manu facta, se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes ci-

essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam f..nt, legati e x Acilia civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tamen orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum II. legionibus & equitibus DCC. præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum IIX. cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. cujus adventu C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII. & XIV., & equites Gallos DCCC.; funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV. die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes per-

venerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones; equitesque ex navibus egressos jubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari, & requirere. C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prœlio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur: itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV., & VI., ad te voluimus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nunc data facultate pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobavit. namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, & cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipio-

pionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro; in quo tritici modium millia ccc comportata fuerant à negotiatoribus Italicis, aratoribusque, ad Cæsarem venere; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus castello in montis loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando, est potitus. Cæsar, postquam legionibus veteranis II., equitatu levique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves VI. onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat speculatores apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus accessit: inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. hic campus mirabili planitie patet millia passuum XV.: quum jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. in hoc jugo colles sunt excelsi pauci: in quibus singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant collocatæ: quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit; atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui

esse

esse præsidium, stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci; equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestremque copiam in secundo acie minus passus CD. à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neq; adversariorum copiis moveri. jam quum non amplius passuum MD. inter hostium aciem suasq; munitiones esse animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones à munitionibus deducere: imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumq; inde deturbarent, locumq; caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoq; sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atq; suis fugientibus suppetias ire contendit. quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna IV. turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi à tergo sensit. ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi

ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusq; copiis campo collibusq;exturbatis, atq;in castra compulsis,quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusq; adducti ad eum se contulerant: nonnulli qui ex Curionis prœlio capti conservatique parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum corpora mirifica specie amplitudineq; cæsa toto campo, ac prostrata diverse jaciebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atq; omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. jamq;minus eo passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari,reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa,elephantisq;turritis interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamq;aciem mediam eo oppido texit. dextrum sinistrumq;cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. Quum jam prope Solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa

ra-

ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro, & sinistro, ex iniquiore loco, pugnare: præsertim quum milites à mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & VIII. cohortes stipendiarias Numidis Getulisq; obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recipit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari & M. Octavii est capta; in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. qui, postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defendi-

tis, certum est vobis vitam & pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV., Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim imperatorem te appello), quod mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius XXXVI. annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X. sumam. tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos à tironibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde civium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ caussâ in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fe-

ro Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, Vergiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut, si quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur, cum III. legionibus, equitibusque frenatis DCCC., Numidis sine frenis, peditibusq; ejus armaturæ grandi numero, elephantisque XXX., egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Cæ-

sa-

saris superiori tempore magnus terror; & exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intellectu Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX. productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quæ exspectasset, omnia convenisse, neq; moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupaverunt, atq; ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ Cæsaris ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraq; eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus, leviq; armatura consedit: & præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neque retro regrediundi neque ultra procedendi oblata facultate, circum-

cumventus conciderετur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis, in planitia positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus oppidi convenirent. id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur: Præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accidebat, magno cum eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteiq; ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim lõga & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu leviq; armatura, Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani v r. universæ subitæque hostium multitudinis pulsi

pa-

parumper cesserunt. quæ res aliter adversariis cecidit. namque Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. quod ni in noctem prœlium esset conjectum; pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusq; cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV. & VI. Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire. itemq; equites Curiani, diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Uzitam ab utrisq; ducibus administrantur, legiones duæ, IX. & X., ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac diu multumque jactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus Tribunus mil. x. legionis navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusq; : Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter

Te

ſe gerant; egomet ipſe documentum more militari conſtituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Rom. contra remp. inſtigaſti; rapinaſque per municipia feciſti; quodque mihi reique pub. inutilis fuiſti; & pro militibus tuam familiam jumentaque in naves impoſuiſti: tuaque opera militibus tempore neceſſario reſp. caret: ob eas res, ignominiæ cauſſa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abeſſe, &, quantum poteſt, proficiſci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunis mil. ſeditioſus, maluſque civis fuiſti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Cluſinas, quum ordines in meo exercitu beneficiò, non virtute conſecuti ita vos geſſeritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, & magis in ſeditione concitandi milites adverſus veſtrum imperatorem, quam pudoris, modeſtiæque fueritis ſtudioſiores; indignos vos eſſe arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; miſſoſque facio, &, quantum poteſt, abeſſe ex Africa jubeo. Itaque tranſdidit eos centurionibus; & ſingulis non amplius ſingulis additis ſervis in navi imponendos ſeparatim curavit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatiſque à Cæſare miſſos ſupra docuimus, ad ſuos cives perveniunt; quorum auctoritate facile adducti, Cæſariſque nomine perſuaſi, à rege Juba deſciſcunt, celeriterq; cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Juba diſtentus triplici bello, neceſſitate coactus, de ſuis copiis, quas contra Cæſarem adduxerat, VI. cohortes in fines regni ſui mittit, quæ eſſent præſidio contra Getulos. Cæſar brachiis perfectis, promotiſque eo uſque, ut telum ex oppido adjici non poſſet, caſtra munit; baliſtis ſcorpionibuſque crebris ante frontem caſtrorum, contraque oppidum collocatis, defenſores muri deterrere non intermittit: eoque V. legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Qua facultate oblata, illuſtriores notiſſimique, conſpectum amicorum

propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid ulilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter ∞ perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum adversariis colloqui. quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret. viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, *Vetat te rex colloqui*. Quo nuncio perterritus discessit; & dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, & ei, qui à populo Rom. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Jubæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti non longe à Cæsaris castris aciem constituunt; atque ibi con-

consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. præterea hæc quoque eum caussa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas & Jubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis, post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut, quum acies II. inter se concurrissent initio certami-

 nis,

tis, paullo longius ejus equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die prœliandi. Cæsaris, autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX., VII.: in dextro cornu XXX., XXIX.: XIII., XIV., XXIIX., XXVI., in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabat; sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset laborabat. eodemque suum omnem contulerat equitatum: &, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V. præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocaverat. Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum CCC. interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, à mané, usque ad horam X. diei, perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Getulorumque sine frenis ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere: quum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Getulos injussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levique armatura deserti, ac pulsi, convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVI. occisis, ad

ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. [quod] proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit. namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. in itinere prædatores equitum Numidas Getulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallumque & fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne jugo à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII. & IIX. ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia progressus Adrumetum cum LV. navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII. navium Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cùm XIII. navibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à tempestate nactus cum classe se longius à prospectu removit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi: gratia progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universa classe vectus naves onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & penteres duas, vacuas à defenso-

foribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia pasuum VI., equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaque motus cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV. consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX. in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; & postea se ad Pompejum contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob perjurium perfidiamque Cæsar jussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipse suam caussam Cæsari probaverat, se Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit. Est in Africa consuetudo incolarum,

rum,

rum, ut in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II. cum equitatu mittit à castris suis millia passuum x.; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus progressus à suis castris millia passuum VII., per jugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se IIX. veteranas cum parte equitatus sequi: atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Achillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, IV. noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & pervenit ad oppidum Agar, quod à Getulis sæpe antea oppu-

gnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit, atque ab ejus castris millia passuum VI. longe trinis castris dispartitis copiis, consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum x., ad ejus regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX. huc Scipio legiones II. frumentandi gratias misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV. vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur. legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari. &, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite R. de conventu Uticensi, & camelis XXII. regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Quum jam non longe à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atq; celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosq; finem

nem lacessendi facturos; & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabant, & una pariterq; cum equitibus accurrere & refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur, & refugerent instantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui à quarta vigilia usque ad horam x. diei, nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad Solis occasum esset, & non totos c. passus in horam iv. esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias; pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius II. millium numero ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis x. factis, reduxit. Labienus, circiter ccc. amissis, multis vulneratis, ac defessis, instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie,

terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocacaverat, reducit in castra. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, cominarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirifice enim hostium levis armaturæ anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quod eos jaculis interficiebat; & legionarium militem defatigabat propter velocitatem. gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prœlium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erant mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen invenerat remedium. namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo & miles noster speciemq; & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici posset. ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quę pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur. præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum non reformidarent. [Quibus ex rebus] largiter erat consecutus.

nam

nam & milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant: equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat: nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conveniret. itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per caussam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio non discessuras existimabat. atque post diem III. productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt. petunt & obsecrant, ut sibi præsidium mittat. se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate studioque erga Cæsarem transfuga suos cives facit certiores: Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo pervenitet, ad oppidum adcucurrisse, atque adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibus ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII. Kal. Apr. postero die productis universis copiis, processus à suis castris millia passuum V., à Scipionis circiter II. millium interjecto spatio, in a-

cie constitit. Postquam satis diuque adversarios à se dimicandum invitatos supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus tribicenos milites esse jusserat. itaq; eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, aquæ inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV. ad quam fecit castra; atque, inde IV. die egressus redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Jubæ esse consuessent, in extrema ejus regni

re-

regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem à se gestam docent. petunt orantque ut suis fortunis, de pop. Rom. quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisq; compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV., equites CD., funditores sagitariique ∞ uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX. millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero XV. millibus longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD. habere consueverat. eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar æquitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites ex porrigere cœpit in lōgitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. quod ubi Cæsar animadvertit, CCC., quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, sauciisque ac defatigatis integros, recentioribusq; viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD.

vim

vim hostium ad IV.millia numero sustinere non poterat,& à levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimq; cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per III.millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X. commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. in quo prœlio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratiq;sunt. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumq; periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquę penuriam se posse animadverteret, adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq;eo die circummunire cœpit, locaq;idonea opportunaq; complura præsidiis occupare; ne hostes intrare ad se,ac loca interiora capere possent. Scipio interim,cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi,ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Vergilium amitteret; confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX. à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. namq; pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, su-

supra stagnum postero die & nocte confecta, cœlo albente, non longe à castris, præsidioque, quod supra commemoravimus, ∞ c. passibus, ad mare versus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II. relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quammaxime ad litus appelli, signumq; suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroq; cornu collocatos, & nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse acie triplici collocata, legione x., secundaq; dextro cornu; 1 1x. & 1x. sinistro, oppositis v. legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, prœliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. quumque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocatique obsecrare Cęsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pu-

pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariiq; concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestiæ stridore fundarum lapidumque perterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v. legionis. nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret. quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide circumdat, atq; in sublime extollit armatum. qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso, qui erant præsidio,

dio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt; &, sive ut suis subsidio occurrerent; sive, ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant. qui à servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohiberi terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimq; toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. qui postquam adverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident, desperata salute in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. namque milites veterani ira & dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui pilo transjectus consulto à milite interiit. item Pompejus Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites R. senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x. millibus, fugatisque compluribus, se recepit, L. militibus amis-

amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV. ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem & clementiam commemoravit. quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit. præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebello proconsule cum III. ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradam. ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam Bellicam castris, fossaq; parvula dumtaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare coëgerat; senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum

suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis H-S. C. divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam, atq; in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transjecit. qui dum anima nondum exspirata concidisset; & impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses quamquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohorta-

tatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Utica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus Uscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat, id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit: deinde eodem die Adrumeto egressus Livinejo Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæsar facile, & pro sua natura & instituto concessit. item Cæcinæ, C. Atejo, P. Atrio, & L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit; circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. postero die mane oppidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter ccc. pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitaq; ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperant: petierumq; à Cæsare, ut universis ccc. uno nomine pecuniam im-

imperaret. itaque bis millies H. S. his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, una cum Petrejo interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit; atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maxime munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has caussas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Rom. suscepto, in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu, multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent, ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosq; redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petrejo paucisque equitibus se confert. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntq; ab eo, uti ante, quam rex manum colligeret, seseq; oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, oppidum, seque ei reservare. Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere,

ac

ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu Getulisque preerat, cognita cæde suorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum à suis desertum ab omnibus aspernari; Saburam, ejusque copias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodessent: à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque & sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute [quum jam conatus esset] cum Petrejo, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliorem Juba Petrejum facile ferro consumpsit. deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset, precibus à servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant,

rant, iterque in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter ∞ D. itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit cum conjuge & liberis. Pancis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompejæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Plætorio Rustiano navibus longis diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P.Sitii per id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur. ibiq.Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Rom.arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petrejoque ordines duxerant, item Thapsitanis H-S. XX. millia, conventui eorum H-S. XXX. millia, Adrumetanis H-S. XXX., conventui eorum H-S. L. millia, multæ nomine, imponit. Civitates, bonaque eorum ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus armis Juba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos atq; arbitris à senatu datis, sua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio per dissensionem principum societatum cum Juba inierant, eumq;armis, militibus, pecunia juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem conscendit,

& post

& post diem III. Carales in Sardiniam perv nit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque cl sem receperant, copiisque juverant, H-S. C. n libus multat; & pro decumis octavas pend jubet: bonaque paucorum vendit: & ante di III. Kal. Quinct. naves conscendit; & à Carali secundum terram provectus, duodetrigesi die, eo quod tempestatibus in portubus cohi batur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORU

DE

BELLO HISPANIENSI,

LIBER UNUS.

PHarnace superato, Africa recepta; qui iis prœliis cum adolescente Cn. Pomp profugissent, quum & ulterioris Hisp niæ potitus esset, dum Cæsar muneribus d dis in Italia detinetur; quo facilius præsi contra compararet Pompejus, in fidem unius jusq; civitatis confugere cœpit. ita partim p cibus, partim vi, bene magna comparata ma provinciam vastare cœpit. Quibus in re nonnullę civitates sua sponte auxilia mitteba item nonnullæ portas cludebant. ex quibu qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea ci tate optime de Cn. Pompejo meritus civis ess propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei in rebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex e pecunia latronum largitio fieret. ita pau

com

commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ. ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompejo auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator III., designatus IV., multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompejo discesserant, Cæsari obviam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provincia potitus esset, simulque quod tabellarii à Cn. Pompejo dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompejum de Cæsaris adventu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, atque ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompejus frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur. ipse autem Cn. Pompejus adolescens Ullam oppidum oppugnabat, & fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo Rom. meritam esse sciens, XI. cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Julium Paciecum. qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset; incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementiq; vento affligaretur. qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum

venerunt, jubet binos equites incedere, & recta par adversariorum præsidia ad oppidum contendere. mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant: & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Ullam præsidio, Cæsar, ut Pompejum ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit. qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prœlium fecerunt, sicut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompejus literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompejus, Ulla prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos dimisit ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum è regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompejus cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit.

Pari

Pari idem conditione Pompejus. Hic inter duces duos [illegible] contentio, uter prius pontem occuparet. [illegible] qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua; dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquebant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo à via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompejus ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multasque ballistas retraxit, & Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompejo quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii caussa Cæsar complura castella occupavit partim suo equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset carissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompejus, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ pla-

nitia dividuntur Salso flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompejus in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subito venire. Aquilas habuit, & signa XIII. legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant. nam de levi armatura, & equitatu, longe & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompejus; quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribusque, & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur. simulque in his habent speculas, &, propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur. quod in hoc contigit bello. nam ubi inter Ateguam, & Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompejus habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV. grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana. ibi præsidii causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompejus, qui eodem jugo tegebatur loci natura; & quod remotum erat à castris Cæsaris, animadvertebat

loci

loci difficultatem, &, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. nostri, quum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt: uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum III. legionibus est profectus: & quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti. in quibus multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Seguntinorum retulit V., quæ ab oppidanis cepit. suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompejus castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant, ex iis capti L. cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est ignemque multum miserunt; sic ut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. quum venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad igno-

gnoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui à Corduba ad Pompejum missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. L., quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repulsi [adversarii] bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompejus ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompejana captus à militibus, & interfectus est. idem temporis glans missa est inscripta: quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati missos facere loricatos, quique præsidii caussa præpositi oppido à Pompejo essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consuevisse. Qui quum in oppidum reversi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in castris no-

nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simulq; balista missa à nostris turrem dejecit: quam adversariorum, qui in ea turre fuerant, v. dejecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat observare. Eo præterito tempore, Pompejus trans flumen Salsum castellum constituit: neq; à nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulq; levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumq; castrorum gerebatur: & majore Pompejani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt prœlium facere. Fere apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo, quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. quum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent; idque in prœlio animadversum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre; pedes equestre prœlium facere cœpit: usq; eo, ut cædem proxime à vallo fecerint. in quo prœlio adversariorum ceciderunt cxxiii. compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. nostri ceciderunt iii. saucii xii. pedites & equites v. Ejus diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuq; nostro hospi-

tes, qui in oppido erant, jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ficut apud barbaros: quod poft hominum memoriam numquam eft factum. Hujus diei extremo tempore à Pompejanis clam ad noftros tabellarius eft miffus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, & III. vigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri confumpfiffent, portam, quæ è regione & in confpectu Pompeii caftrorum fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, fecumq; extulerunt calcatas ad foffas complendas, & harpagones ad cafas, quæ ftramentitiæ ab noftris hibernorum cauffa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & veftimenta; ut, dum noftri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præfidia Pompeii fe reciperent. nam, quod exiftimabat eos poffe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salfum in acie. Quod factum licet nec opinantibus noftris effet geftum; tamen virtute freti, repulfos, multifq; vulneribus affectos oppido repreffferunt, prædaq; & armis eorum funt potiti, vivofq; aliquos ceperunt, qui poftero funt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuiffet, jugulatione, oppidanorum facta, clamafse, facinus fe nefandum, & fcelus feciffe. nam eos nihil meruiffe, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos fuos recepiffent, eofque hofpitium fcelere contaminaffe: multa præterea dixiffe: qua oratione deterritos amplius jugulationem non feciffe. Ita poftero die Tullius legatus cum Catone Lufitano venit, & apud Cæfarem verba fecit: Utinam quidem Dii immortales feciffent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus effem; & hanc virtutis conftantiam in tua victoria, non in illius calamitate præftarem. cujus funeftæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives R. indigentes præfidii, & propter patriæ luctuofam perniciem dedamur ho-

ftium

stium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionem tot impetus sustentantes nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, & deserti à Pompejo, tua virtute superati, salutem à tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Remissis legatis, quum ad portam venisset Ti. Tullius, quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reversus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciavit, quo die equestre prœlium factum esset, suo signo perisse homines xxxv. neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq; & filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, & ita clam à Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis, quum in oppidum reversi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt quam Pompejus concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugę ostenderent: tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Cæsar oppidanis objecit, &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere. id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incende-

ret. ita * facturus de ligno quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. eadem nocte transfuga nunciavit, Pompejum, & Labienum, de jugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt, idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, & ad nos transiliit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem: illam oppressam & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: L. Minutius Cæsari. Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompejo sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemque præstaturum. ita ante diem XI. Kalend. Martii oppido potitus Imperator est appellatus. Et Pompejus, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus. sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit, Pompejum oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorū victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum jugulasse. is vivus est combustus. Eodemq; tempore centuriones loricati XIX. ad Cæsarem transfugerunt, ex legione

vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi III., & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militibus cervices abscisæ. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI. equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites IIX. Insequenti die Pompejus securi percussit homines LXIV., qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. reliquos in oppidum jussit deduci; ex quibus effugerunt CXX., & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompejo, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii caussa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Rom. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis, & redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent [legatorum responsa], ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se periisse. ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus,

jugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Icciroo, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neq; sibi ullam spem victoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumq; non amplius XVI. accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt. nec detinentibus * nostris multis telis injectis; complures vulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione V. flumen transgressi duo restituerunt aciem. acriterq; eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, quum is compar prœlium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cędem facere, à turmis, & levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. nam & munitione pręsidii ita coangustabantur; ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II. centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utręq; convenere copiæ. Nostri

stri brachia ducere cœperunt. Pompejus, quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod ab Ucubi millia passuum v. distat, hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. neq; tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usq; eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, dejectiq; planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. undiq; autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur: quibus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent. nam ceciderunt ex levi armatura cccxxiv. : ex legionariis cxxxix. : præterquam quorum arma & spolia sunt allata. Ita pridie ii. centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. simulq; vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut, consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, & planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompejus Niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est. quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirime-

mere pugna. ita avidi cupidiq; suarum quisque partium,* expertorum virorum fautòrumq;voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumq; laudis insignis præfugiens opus cælatum,quorum * pugna esset prope profecto diremta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Vt nostros equites in receptu,dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti,quum in fuga essent,multis amissis,in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia XIII., & præfecto torques aureos II., & levi armaturæ millia X. Hoc die A.Bæbius, & C. Flavius, & A.Trebellius equites Romani Astenses argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt;qui nunciaverunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent,ut transitionem facerent: servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, è quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn Pompejus: S.V.G.E.V. Etsi,prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus;tamen,si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere,nostrisq;adhuc freti præsidiis bellum ducunt, nam singulas civitates circumsident. inde sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati,necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III. Nonarum

Mar-

Martii prœlio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum,& Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompejus castra movit; & circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter VI. visa est, ita castris motis Ucubim præsidium,quod Pompejus reliquit,jussit ut incenderēt, & deusto oppido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare cœpisset,deditione facta, iter fecit in Carrucam: contra Pompejum castra posuit. Pompejus oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesq;,qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est à nostris,& fusti percussus.Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompejum constituit. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompejum de III. vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. idcirco enim copias eduxerat, quod Ursaonensium civitati [fuissent fautores] antea literas miserat, Cæsarem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitum tironem haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia dividit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat,circiter millia passuum V., ut auxilia Pōpeii duabus defenderentur rebus,oppidi excelsi,& loci natura. Hinc dirigēs proxima planities æquabatur.cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorū accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem.& Cæsar,quum aciem directam vidisset,

non

bant, sinistrum III., & V. legio, itemque cetera auxilia, & equitatus. Prœlium clamore facto committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab utrisq; clamor, telorumque missus, concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ. congressus enim & clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaq; ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit adversariorum multitudo. dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. ab ii eximia virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermissus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma; adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt. quibus oppidum fuit subsidio; ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. in quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX., & si quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus: quibus occisis utrisque funus est factum: itemqi equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum ∞ partim peditum, partim equitum, saucii ad D. adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII., & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII. capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hæc quum oppidum Mundam sibi

con-

constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur, scuta & pila pro vallo, * insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conversa universa hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, & vallo circumcluderentur adversarii. * ita Galli tragulis jaculisq; oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prœlio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompejo, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecunię secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompejus autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera contendit Cartejam, quod oppidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset. Literis missis, Pompejus Cartejam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo, quę vellent, de bello requirerent. quum frequentia convenisset, de lectica Pompejus eorum in fidem confugit. Cæsar ex prœlio munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. quum eo esset ventum, conviciari cœperunt, nos ex prœlio paucos superesse. quo confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit. pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quam optimam imperavit. item optimis instruendam vestimentis,

pe-

pecuniam & argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; * resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usq; eo, ut clamor in castra nostra perveniret, fere inter Cæsarianos, & inter Pompejanos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompejo manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. legio XIII. oppidum defendere cępit. nam quum jam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cęperunt; qui superati à nostris sunt interfecti hominum millia XXII., præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus; dum hic detinetur ex prœlio, qui circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; & bene multis interfectis in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset; Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompejanas partes præsidium, quod Cęsaris pręsidium receptum indignabatur, clam quendam Philonem, illum, qui Pompejanarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidia in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium cōvenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur. præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt. Dum hęc geruntur, legati Cartejenses renunciaverūt, quod Pōpejum in potestate haberent; quod ante Cæ-

Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent, [Ita] consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit. ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompejum dissentire cœperant. pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompejanarum partium essent fautores. Seditione concitata portas occupant. cædes fit magna. saucius Pompejus naves xxx. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequẽdum celeriter iter faciens. Item IV. die navigatione cõfecta, insequuntur. qui imparati à Carteja profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dũ aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompejus cum paucis profugit, & locum quẽdam munitum natura occupat. Equites, & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompejus humero & sinistro crure vehementer erat sau-

ciùs.

cius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusq; circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompejus, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis. quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem & celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompejus, ut supra demonstravimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum ut speluncam Pompejus se occultare cœpit, ut à nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. quum Cæsar gradiebatur Hipsalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompejo adolescẽte, Didius, quem supra demõstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se recepe-rũt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, ejiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias

po-

ponunt,& tripartito signa distribuunt. erant parati,qui naves incenderent,incensisque qui subsidium repeterent. ii sic dispositi erant,ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur. naves incenduntur; simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur. nonnulli ea pugna scaphas,quæ ad litus fuerant,occupant: Item complures nando,ad naves,quæ in salo fuerunt,se recipiunt. Anchoris sublatis,pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hipsalim recurrit. Fabius Maximus,quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat,operibus assiduis,hostesque circum sese interclusi,inter se decernere,facta cæde bene magna,* eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt,& reliquos vivos capiunt,ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur,sic, ut ipse locus non solum opere,sed etiam natura editus,ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua prȩterquam in ipso oppido,non erat. nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propius millia passuum IIX.quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum prȩterea accedebat, ut agger, materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI. non reperiebantur. Ac Pompejus,ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret,omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri,ut à Munda,quam proxime ceperant, materiem illo deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur,& Ursaonem,Cęsar,quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die,concione advocata,commemorat. Initio quęstu-

ruræ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti prætura amplisto honore, vectigalia, quę Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, privatasq; causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos in se, & in populum Rom. hoc bello, & in præterito tempore cognosse. Vos jure gentium, inquit, & civium Rom. institutis cognitis, more barbarorum Populi Rom. Magistratibus sacrosanctis, manus sæpe & sæpius attulistis: luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint Populi Rom in hac provincia haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn Pompejus adolescens à vobis receptus, fasces imperiumqs sibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum Rom. comparavit: agros, vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An me deleto, non animadvertebatis x. habere legiones Populum Rom. quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quarum laudibus & virtute *Desunt reliqua*.

DE GALLIÆ DIVISIONE

ALDI MANVTII P. F. A. N.

COMMENTARIUS

Ad Franciscum Morandum Sirenam.

SÆpe legendo incurrimus in hæc tria Gal lia cognomina, Togatæ, Comatæ, Bra chatæ: nec tamen omnes, quæ sit earun differentia, novere. quod ostendere, brevi de finitione proposita, veterum testimonio cona bimur. Definitur Gallia vel à regione, vel al hominum cultu: à regione sic Gallia vel tran salpina est, quæ ulterior etiam dicitur; vel ci salpina, quæ citerior. utraque dividitur in duas transalpina in Narbonensem & Comatam; cisal pina in transpadanam & cispadanam. Rursus cultu definitur hoc modo: Gallia vel Comat est, vel Brachata, vel Togata. Comata est o mnis transalpina præter Narbonensem; Bracha ta, quæ postea Narbonensis dicta; Togata, ci salpina omnis. de Comata probat Plinius libr IV., cap. XVII. Gallia, inquit, omnis, Comat uno nomine appellata, in tria populorum ge nera dividitur; amnibus maxime distincta; Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garu mnam Celtica, eademq; Lugdunensis; inde ad Py renæi montis excursum, Aquitania, Aremorici ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. IV., jam locutu erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam Comatam fuisse; postea vero Nar bonensem, in qua fuere Allobroges, provin ciam à Romanis factam, Romanorum hominus

con-

consuetudine alere copias desiisse. Intonsas enim gentes vocat Plinius Alpinas quoq; gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse lib. XI., cap. XXXVII. Nomina, inquit, ex eo capillatis Alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quamquam reliqua quoque Gallia à C. Cæsare in provinciæ formam est redacta: quia tamen Narbonensis prius Provincia facta fuerat; ideo Provinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata. reliqua vero Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi Provinciæ separatæ. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa universarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Juram, quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem CCCCXX. so passuum latitudinem CCCXIII. computavit. & Catullus in initio Carminis XXX., Comatam appellavit Galliam à Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero Philippica IIX.? Galliam Togatam remitto: Comatam postulo. Fuit enim hoc Antonii consilium, ut cisalpinam Galliam D. Bruto, jam eam obtinenti, relinqueret: transalpinam autem, à L. Planco tunc administratam, quæ longe erat firmior, sibi asumeret; quo posset deinde, superatis alpibus, in Bruti Provinciam, quæ Togata Gallia à Romano vestitu vocabatur, impetum facere; Brutoque ejecto, urbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subjecit enim in eo loco: Otiosus videlicet esse mavult. Et Philippica V. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter

Narbonensem: Togata vero cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancona Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine; in eo terminos jurisdictionis non spectavit. nam ita Anconam Italiæ adjudicasset: sed Gallorum veterum incolarum rationem habuit. quis autem Anconam cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam. & ait: Cari, & Veneti colunt Togatam Galliam.

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plinius lib. III., cap. IV. Narbonensis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur. Brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, Alpiumque saluberrimis Romano imperio jugis: à reliquis vero Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenna, & Jura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando Brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod aus ejus maternus, trans Alpes natus erat. Et in oratione pro Fontejo, Sagatos, Brachatosque vocat Gallos, qui Fontejum accusabant: cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fontejus præfuisset. Quo patet, licet ea Galliæ pars nomen mutaverit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen Brachas non esse depositas. Brachæ autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen potius, quam à Brachis dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem; recitabo illud Suetonii, quod in C. Cæsaris vita scriptum est: Iidem in curia Galli brachas deposuerunt, latum clavum sumpserunt. Latus enim clavus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli brachis depositis, sumpserunt.

NO-

NOMENCLATOR

GEOGRAPHICUS

Omnium Galliæ, Germaniæ, & Britanniæ locorum, quorum apud Cæsarem fit mentio.

Excerptus quidem olim potissimum è Thesauro Geographico ABRAHAMI ORTELII; *sed nunc plerisque locis utiliter auctus & emendatus.*

ADUALDUBIS. Sic legit Ful. Ursinus apud Cæsarem; quo loco alii codices Alduasdubis, & Alduadalis habent. Ptolemæo Dubis est. atque ita restituendum in Juliani Imp. epistolis, ubi Danubin invenies. Galliæ Lugdunensis fluvius est, quem Poldus & Marlianus hodie *le Doux*, nomen habere ajunt.

ADUATICI, alias ATUATICI, quorum Metropolis Atuatuca, ut apud Cæsarem; quanquam apud Ptolemęum(*Atuacutum*)legitur. quę olim civitas Tungrorum erat, ubi primum sedes Episcopalis fuit: translata deinde Trajectum Mosæ, hinc in vicum S. Lamberti. Itaque Atuatici sunt Leodienses.

ÆDUI. Civitas eorum hodie Augustodunum.

AGENDICUM. Civitas Senonum. Hodie *Sens.* Valde in ea exponenda delirarunt Scholiastæ Cæsaris. Est civitas Archiepiscopalis.

ALEXIA. Cæsari Mandubiorum in Celtis oppidum. Alesia Paterculo scribitur, Diodoro & Polyæno lib. 8. Stratag. *L'Aussois en Bourgogne*, vocant. Paradinus vero dicit ejus hodie nihil exstare, præter nominis umbram, *Alize*; cui subscribit Vigenereus.

ALLOBROGUM caput fuit Vienna. quorum major pars sub Ducatu Sabaudiæ hodie. Olim tamen Sabaudi erant intra Alpes maritimas, ut est in Notitia Imperii.

ALPES, montes longissimi tractus, qui Italiam à Germania & Gallia tanquam muro nativo separant. Albia & Alpionia olim dictos fuisse scribit Strabo. Stephano etiam Alpeja & Alpejoi dicuntur. Olpia sint Phavorino. Hodie multis locis, in Germania, adhuc *Alben* vocantur. Salpii videntur à Lycophrone appellari: ut sentit ejus commentator Isacius. Alpis, singulari numero, aliquando usurpant poëtæ. Abax vocat Serapio, cap. De resina. De Alpibus vide Alciatum, in Commentariis ad Tacitum De moribus Germanorum: sed in primis Josiam Simlerum, in libello, quem De Alpibus inscripsit.

AMAGETROBIA. Ignoratur. vide MAGETROBIA.

AMBARRI. Celtarum populi, ignorantur.

AMBIANI. Belgicæ gens. *Amiens* hodie, Picardiæ urbs. Ambianum primum Sommonobriam dictam, scribit Sigebertus: si Samarobrinam voluerit dicere, falsò, cum ex Cæsare & Antonino diversas esse urbes constet. Ambiano idem Antoninus tribuit LEG. XXIII.

AMBIBARII. inter Aremoricos, ignorantur.

AMBIALITES aut AMBILIATES in Celtica; ignorantur.

AMBIVARITI in Belgio. ignorantur.

ANARTES. Cæsari sunt populi Dacis vicini. *Walachi, Servii, & Bulgari*, sũt Blasio Viginereo.

ANCALITES. Britanniæ insulæ populi. *Ankelut*, Glareano: *The hundred of Henley* Camdeno.

ANDES. *Le Deuchè d'Anjou*. Civitas Episcopalis Juliomagus, *la ville d'Angers*.

ANTUATES. vide Nantuates.

AQUITANIA. Augustus divisit Aquitaniam in tres maximas provincias: primam Aquitaniam, cujus metropolis Avaricum Biturigum Cuborum: secundam Aquitaniam, cujus metro-

polis Burdigala Biturigum Vibiscorum: tertiam Novempopulaniam, cujus caput Augusta Ausciorum: Ea est, quam Cæsar Aquitaniam vocat, contenta intra Garumnam, Pyrenem, & Oceanum. Hodie ab ipsis Aquitanis vocatur Vasconia: quum Aquitaniæ nomen latius pateat. Itaque angustiores fines sunt Aquitaniæ Cæsaris, quam in tertiam partem Galliæ facere possit.

ARAR. Galliæ Narbonensis fluvius. Plinio & Virgilio Araris est. Ab Am. Marcellino Sangona appellari scribit Paradinus: Sauconna ego apud Marcellinum lego. Videtur Scoras à Polybio appellari. Hodie *Saone* vocatur. Auctor de fluminibus tradit antea Brigulum nuncupatum. Fides sit penes auctorem.

ARDUENNA. Galliæ maximus saltus in Belgio nomen fere retinet; *Ardenne* enim nominant. Franc. Irenicus *Achtervvalt* appellat: *Luttichervvalt*, Rhenanus; quasi Leodiensium nemus dicas.

ARECOMICI. Duplices sunt: Volcæ Arecomici, ubi Nemausus, & Narbo: Tectosages, ubi Tolosa.

ARMORICÆ CIVITATES, ponuntur à Cæsare in eo tractu, qui Britannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & vulgo *Bretagne*, Rob. Cœnali auctore. Antiquâ Britannicâ linguâ hodie *Lhydavv* appellatur: ut scribit Humfredus in suo Britannicæ descriptionis fragmento. Joannes Lelandus, *Armoria*, idem significare dicit, quod, Supra mare, in ipsa Britannica lingua. Sunt Plinii Britanni, Pontico Virunnio si fidendum. Letavia quoque dicta fuit hæc Armorica.

ARVERNI. Celtarum populi. Aroerni Stephano. Hodie *Auvergne*.

ATREBATES. *Le pais d'Artois*. quorum Civitas Origiacum, *Arras*.

AVARICUM. Est metropolis primæ Aquitaniæ, *Bourges*.

AULERCI. Quadruplices fuerunt: Aulerci

Eburovices, *Le pais d'Evreus en Normandie*, ubi Episcopatus. Aulerci Diablintres. Aulerci Cenomanni, *le pais du Mans*. Aulerci Brannovices.

AUSCII. Caput Novempopulaniæ, sive Vasconiæ: Archiepiscopatus. Augusta Ausciorum. *la ville d'Auchs en Gasgone*.

AXONA, *Aisne*, notissimum flumen.

B

BACENIS, Germaniæ silva Cęsari, Cheruscos, à Suevis dirimen., quam Althamerus putat *Thiiringervalt*. Ubi forte Semana Ptolemæi. Confundunt quidam cum Hercynia silva & Martiana: & *Schuvarivvalt* nominant.

BATAVI. Ptolemæo, Tacito & Cæsari Germaniæ inferioris regio est, ad ostia Rheni posita, quam hodie *Holland* vocant, sed improprie. Ea enim Hollandiæ pars, quæ hodie inter veterem Rhenum & Vahalim fluvios à Lobico ad Oceanum usque quasi duobus brachiis constringitur, olim Batavia dicta fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris nomenclaturæ vestigia retinet. nam *Betvve*, ab incolis vocatur. Hæc fere Lamb. Hortensius in libello Ultrajectinarum secessionum. Batavorum insula hæc vocatur à Plinio, Dione, Cæsare & Tacito. *Betvve*, Battua, ab Aimonio, & Badua à Reginone nuncupatur.

BELGÆ, seu Belgica, statim è principio Commentariorum Cæsaris innotescunt.

BELGIUM. Est quidem regionis nomen in Belgis, non autem urbis, ut nugantur Scholiastę. Sed nomen ignoratur.

BELLOCASSES, VEROCASSES, BAIOCASSES. *Le pais de Bayeus en Normandie* urbs Episcopalis eorum est Noviomagus. *la ville de Bayeus*.

BELLOCASSI, aut Bellocasses. Sunt qui eandem cum Verocassibus, aut Velocassibus gentem faciant: eorumque rursus quidam, *Vergassius*, ad Sequanam, quorum oppidum primarium *Gisors* esse volunt; quidam in Ultimis Armoricæ Gal-

liæ

liæ finibus ponunt. Marlianus vero distinguit, & Bellocassos Celtas, ait, eos qui hodie Bajocenses: Velocasses autem Belgas; eosque qui hodie in Comitatu Flandriæ territorium *Cassel* occupant.

BELLOVACI. In Belgica siti. hodie *Beauvoisin.*

BIBRACTE. Æduorum longe maximum & copiosissimum oppidum. *Beaulne* Orontio, in sua Galliæ tabula: item Vigenereo. Marlianus scribit nomen retinere. Bibracte aliquando Julia dicta fuit, nisi corruptus sit locus Panegyrici Constantino dicti; ubi hæc in calce leguntur: Bibracte quidem huc usque diicta est Julia. Bibracte & Augustodunum unum & eundem locum designare, vult Petrus Sancto-Julianus in sua Burgundia. *Beuray d'Autun.*

BIBRAX. Rhemorum oppidum, ignoratur.

BIBROCI (pro quo nonnulli Bibrocassi legunt), Britanniæ populi. Glareanus eos nominat *Bibroger*; Camdenus, *The Hundred of Bray.*

BIGERONENSES. In Novempopulania; quorum civitas Episcopalis Tarba. *Le Conté de Bigorre en Gascogne.*

BITVRICES. Duplices fecimus, Cubos, hodie *Berri*, & *le Deuché de Berri.* Vibiscos, *La Seneschaucée de Bourdelois.* Cæsar Cuborum tantum meminit, quorum metropolim Avaricum supra fuisse diximus.

BOII. Transrhenani populi. Eorum pars quæ cum Helvetiis Galliam invaserat, in finibus Æduorum, ipsis Æduis deprecantibus, collocata, eos fines incoluisse creduntur, qui hodie *Bourbonnois.* Boja oppidum etiam habet Cæsar.

BRANNOVICES. Ignorantur.

BRATUSPANTUM. Inter Bellovacos & Ambianos. ignoratur.

BRITANNIA. Cæsaris tempore parum explorata regio: si aliis scriptoribus creditur. tamen accurate satis eam describit Cæsar. unde sunt qui dubitant an Commentarios istos scripserit ipse Cæsar. Ut ut sit, Britanniæ nomine

Veteres comprehendebant omnem illam majorem insulam, cum circumfusis minoribus, quæ hodie in Angliæ & Scotiæ regna dividuntur.

C

CABILLONUM. Æduorum oppidum Marliano: nomen retinens, *Chalons sur Saone*.

CADETES. In Aremoricis. Ignorantur.

CADURCI. *La Seneschaucée de Querci*. Civitas Episcopalis, Divona Cadurcorum. *La ville de Cahors*.

CÆRESII. Germaniæ populi. ignorantur.

CALETES. Belgicæ populi, Strabo eos ad Sequani ostia pertingere facit. eorum regionem esse putat Divæus, quæ hodie *le païs de Caulx*. Turnebus, eum tractum in quo hodie Diepa & Juliobona, & Caletenses vocari.

CANTIUM. Britanniæ insulæ promontorium Orientale Straboni, & Diodoro. Hodie *Northforland* appellatur. Cæsar totum hunc tractum insulæ qui se versus Ortum extendit, Cantium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgo *Kent* nominatur. Littus Saxonicum in lib. Notiar. est.

CARNUTES. *Le païs Chartrain*. urbs Episcopalis Autricum Carnutum. *La ville de Chartres*.

CaSSII. Britanniæ insulæ populi. *Gaßeter*, Galerani. *Chaisbovv*, Camdeni.

CATUACI in Belgis. ignorantur.

CATURIGES. in Alpibus. *Le païs d'Embrun*. Eorum enim metropolis Archiepiscopalis Eberodunum, *Embrun*.

CELTÆ. Qui Cæsari fuerint, satis ipse initio libri primi ostendit. Nomen Celtarum alias latius extenditur. Græcique etiam Germanos sub iis comprehendebant, & omnes Gallos.

CENIMAGNI. Britanniæ populi. Glareanus eos *Cuman* appellat. Eosdem cum Icenis esse vult Camdenus.

CENOMANNI. *Le païs & Seneschaucée du Mans*.

Mans. civitas Episcop. Vindinum: *La ville du Mans*.

CENTRONES vicini Nerviis ignorantur. & suspecta est lectio.

CENTRONES in Alpibus. *Le pais de Tarantaise*. Civitas Archiepiscopalis Tarantasia.

CHERUSCI, Tacito, Paterculo & Straboni; Chærusci Ptolemæo. quos Vib. Sequester Cervecios nuncupat. Germaniæ populi, Baceni silva à Suevis divisi. *Mansfeldres* ego existimo. *Luneburgenses* mavult H. Junius in sua Batavia. Vide Althamerum in Tacitum.

CIMBRI. Germaniæ populi maxime Septemtrionales. *Jutlandres* sunt nostra tempestate, iidem cum Cimmeriis Straboni. Cerberios etiam ab Aristophanis Commentatore vocatos notat Becanus.

COCOSATES, seu (Cocossates Sexignani, ut Plinius nominat) Aquitaniæ populi.

COCOSATES in Novempopulania, ignorantur.

CONDRUSII, &, ut existimat Vigenereus, Condrusones, Germaniæ populi, seu potius Belgicæ. *Condrotz* hodie. Leodiensis Diœcesis tractus est, in quo caput est *Hoyum* oppidum, ad Mosam. P. Divæus & H. Leodius. *Condostrum Austrasiæ* vocat Molanus in vita S. Beregisi.

CONFLUENTES MOSÆ & Rheni, in Belgica non longe ab oppido *Bommel*.

CURIOSOLITÆ. inter Armoricos, ad Oceanum. *Corisopitenses* multis esse, tradit Marlianus. vulgo *Cornovaille*.

D

DECETIA. Urbs ad Ligerim. quæ ponte continetur etiam hodie, & nomen retinet. *Decise sur Loire*.

DIABLINTES, vel Diablintres. Celtæ, eosdem cum Diablindis Plinii facit Ursinus. Diaulitas Ptolemæi credit Villanovanus. *Leondoul* oppidum iis adscribit Marlianus. Becanus vero

in suis Atuaticis, *Linter* interpretatur: qui pagus est Brabantiæ ad Getam flumen.

DUROCORTORUM. Urbs Archiepiscopalis, caput Rhemorum. *La ville de Reims*.

DURANIUM FLUMEN. Hujus fluminis in octavo Commentario de bello Gall. nomen quidem non extat, sed tamen ibi designatur, in cujus editissimo & maxime prærupto colle Uxellodunum situm est. *La reviere de la Dordogne*. Nam prioribus quidem temporibus Duranius fluvius dictus, ut Ausonio & Sidonio: posterioribus vero Dordonia, ut Gregorio Turonensi. Nobilissimum & amplissimum flumen Aquitaniæ secundum Garumnam.

E

EBURONES, qui & Aulerci Eburones, Belgæ: Trevirorum clientes. Eburi Dioni. Horum urbs hodie Leodium & Leodicum dicitur; vulgo apud Gallos, *Liege*; Teutones, *Luick*, & *Lüttich*.

EBUROVICES. urbs eorum Episcopalis, Mediolanum Eburovicum, *la ville d'Evreus*.

ELAVER. Celtarum flumen in Arvernis. *Allier* Marliano. idem cum Eleari Sidonii. Vide Gabrielem Simeonium in Dialogo pio & speculativo.

ELEUTHERI. vox ipsa Græca satis indicat hoc nomine populos immunes dici. ideo Eleutheri Suessones, Eleutheri Cadurci Cæsari.

ELUSATES. *Le pais d'Euse en Gascogne*. Eorum olim Episcopatus, Elusa Novempopulaniæ. Vide Ausonianas lectiones Josephi Scaligeri: ubi traducitur sententia stultissima eorum, qui Elusates eosdem cum Foxensibus faciunt.

ESSUI. ignorantur.

G

GABALI. *Le pais de Givaudan*. quorum caput hodie urbs Mimatensis: *La ville de Mande en Givaudan*. Est civitas Episcopalis provincia

Bi-

Biturigum attributa. Nugantur qui hodie subjiciunt Arelatensi metropoli.

GALLI, Quinam illi Cæsari, apparet ex initio libri primi Commentariorum ipsius De bello Gallico.

GARITES in Novempopulania, sive Aquitania Cæsaris, ignorantur; nisi sint Gavaritani; hoc est, *Le pais de Gavardan*.

GAROCELLI. Inalpini populi. Marlianus & Paradinus eos in monte *Mont Cenis* dicto, collocant. *Val de Morienne*, Vigenereo.

GARUMNA. fluvius Celtas ab Aquitanis dividens. Ptolemæo Garyna est, *Garonne* hodie. Garumnus, hujus accolas, nominat Cæsar.

GARUMNI in Novempopulania, ignorantur.

GEBENNA, & Gebennici montes, qui Arvernos ab Helviis separant, Cemmenus mons Ptolemæo. *Montagnes de Cevennes*.

GENABUM. Civitas Aurelianorum Episcopalis, olim Carnutibus attributa, ævo Cæsaris, *La ville d'Orleans*.

GENEVA. Allobrogum op. ad Lacum Lemanum. Incolis *Geneve*: Helvetiis & Germanis *Genff*.

GERGOVIA. Distat horæ itinere à Claromonte civitate Episcopali Arvernorum, ubi quædam rudera & alia priscæ urbis vestigia extant: Vulgo locus dicitur Gergeoja, ut amici nostri nobis retulerunt.

GERGOVIA Bojorum VII. Commentario de Bello Gallico manifesto suppositum à sciolis. Nam oppidum Bojorum, quod Vercingetorix expugnare decreverat, non nominatur, ut alia loca apud Cæsarem designantur potius, quam nominantur. Quare nullum est Bojorum oppidum nomine Gergovia.

GERMANIA. incolis *Teutschland*, exteris *Alemagne*.

GORDUNI. in Belgis, ignorantur.

GRUDII, in Belgis, ignorantur.

GRUDII. Nerviorum clientes. *Lannois* Marliano; *Brugge*, Flandriæ urbs, Becano; aliis Lovanium, seu, *Löven*.

H

HARDUES, populi transrhenani, ignorantur.

HELVETII. Satis à Cæsare descripti. *Schvveitzer*, & *Eydgnosse*, incolis, *Suisses*, Gallis.

HELVII. Meltus sine aspiratione. populi ad ripam sinistram Rhodani, quorum Civitas Episcopalis Castrum Vivario *Le pais de Vivarez*, & *Ville de Viviers*. Hic negantur rerum Gallicarum scriptores.

HERCYNIA. Silva in Germania maxima. Orcinia Eratosthenis, teste Apollonii Scholiaste. Orcynium Ptolemæo. Hercynius saltus, & Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus in Annotationibus ad Cæsarem, & cum eo fere Althamerus ad Tacitam, hæc de isto nemore adferunt: Unam eandemque esse silvam, veterum Becenim, Marcianam, Gabritam, Semanam & Hercyniam. Hodie vero diversis nominibus appellari. nam juxta Friburgum Brisgaviæ *Schvvartzvvalt*; prope Heidelbergam, *Odenvvalt*; prope Herbipolim *Styegervvalt*; ad Loniam amnem prope Confluentiam *Westrrvvalt*; prope Francfurdiam *Spesbart*; in Saxoniç faucibus ad Mansfeldensem ditionem, *Auff dent Hartz*: denique à Thuringis, *Thiiringervvalt*, & *Behemervvalt*, à Bohemis.

HIBERNIA. Insula maris Oceani. Incolis *Erin*. Germanis *Yrland*. Scribuntur melius sine aspiratione IBERNIA, & IVERNIA, & IVERNA.

I

ICCIUS PORTUS, Morinorum in Belgica navale, ut scribit Strabo, sed is Itium habet; ut etiam pleraque mss. Commentariorum Cæsaris. Ho-

Hodie *Calais* est, ut Lhuydus ostendit: quam urbem vernaculo vocabulo *Petresse*, quandoque vocatam, scribit P. Oudegeest in suis Flandrorum Annalibus. Sunt qui S. Audomari fanum olim Iccium portum fuisse credunt, persuasi partim ex loci situ; qui cum valde humilis sit, prealta tamen litora urbem quodammodo cingunt; & sinum maris olim capacissimum fuisse indicant; partim ex vetusto urbis nomine, quo *Sithieu* vocitabatur, quasi dicas sinus Ithii. His addam distantiam, quæ est ab hoc oppido ad proximum Britanniæ insulæ continentem, ad amussim cum cccxx. stadiis, quæ illi Strabo lib. 4., tribuit, hodie quadrare. tot namque stadia XIII. milliaria nostratia efficiunt: quæ in hac distantia computantur. Cæsar eam XXX. mill. pass. facit, Plinius quinquaginta. Dion, lib. 39, sex millibus auget. Hunc portum videtur Plinius alio in loco Britannicum portum Morinorum vocare.

JURA, & JURASSUS mons, *Le mont Jura*: in Burgundionum finibus.

L

LATOBRICES; finitimi Helvetiis. ignorantur.

LEMANUS. Lacus Helvetiorum. Limene, in Ptolemæo, & Lausonius in Itinerario Antonini nominatur. Hodie à Gallis. *Lac de Losanne*, & *de Geneve*, dicitur: à Germanis *Genfferſee*.

LEMOVICES in prima Aquitania. *Limosin*. urbs Episcopalis Ratiastum, *Limoges*.

LEPONTII. Rhætica gens Straboni, Helveticæ populi, apud quos Rheni fontes sint Cæsari. *Rhynvvalder*, summa Alpium habitantes, sunt Scudo. Lepontios Viberos nominat Plinius, qui Rhodani fontem accolunt. Forte *Suitenses* hodie dici putat Marlianus.

LEVACI in Belgis. ignorantur.

LEUCI. Belgæ. Eorum urbem vocat Ptolemæus Tullum; atque etiam Itinerarium Antonini. *Toul*, in Lotharingia, Marliano & Divæo.

LE-

LEXOVII, vel Lexobii. Celtæ. *Lisieux* in Normaniæ Ducatu, ut Marliano & Vineto placet.

LIGERIS, & Liger. Celtarum flumen maximum. *Loire*.

LIMONUM, Oppidum inter Mediolanum Santonum, & Augustoritum Pictonum, VIII. Comment. de bello Gallico. Ptolemæo, Antonino, ignoratur.

LINGONES. Celtæ, Longones habet Ptolemæus Ligonicam urbem nominat Greg. Turonensis *Langres*, hodie.

LUTETIA. Oppidum Parisiorum in insula Parisiorum, ubi hodie sedem regiam *Paris* locant. Lucotetia Ptolemæo, & Leucetia Juliano, in Misopogono, est.

M.

MAGETROBIA in Celtis, ignoratur.

MANDUBII. Celtarum populi, quorum caput Aloxia. in Ducatu Burgundico, ut putat Marlianus.

MARCOMANNI. Germaniæ populi, qui cum Ariovisto Galliam invaserant. *Mehren* hodie est Rubravio & aliis.

MATISCO, Æduorum ad Ararim civitas. *Mascon*.

MATRONA. Galliæ fluvius, Celtas à Belgis disterminans. hodie *Marne*.

MEDIOMATRICES. Belgæ. quos *Westreicher* appellat Rhenanus. eorum metropolis *Metz* dicitur, in Lotharingia.

MEDIOMATRICES. Eorum urbs Episcopalis *Divodurum*. *la ville de Metz*.

MENAPII, Brabantiæ & Flandriæ maritimi populi.

METIOSEDUM ter nominatur à Cæsare. Posteris temporibus Melodunum dictum. Hodie *Melun*.

METIOSEDUM, aut Josedum, ad Sequanam oppidum. Marliano *Corbeil* est.

MO-

MONA. Inter Angliam & Hiberniam insula. dubium an illa quæ medio cursu inter utramq; (ubi & Cæsar collocat) quæque hodie *Menau* ab incolis, & *Man* ab Anglis vocatur : an illa quæ proximior Angliæ, quæque *Mon*, & ab Anglis *Anglesey* dicitur.

MORINI. quorum caput Taroana, urbs Episcopalis, sed nunc solo æquata. Retinet nomen, *Terovane*.

MORINI. Belgæ. *Teroanne* indigitant Marlianus & alii. Bovillus *Monstrevil*.

MOSA. Galliæ Belgicæ celebris fluvius. Gallis hodie *Meuse*, Germanis *Maese*.

N

NANNETES, vel NAMNETES, (*Namnite*) Ptolemæo, quorum urbs Episcopalis Condivincum. *La ville de Nantes*.

NANTUATES. inter Veragros, & fines Genevensium, secundum ripam Lenani. Longe fallit eos suum judicium, qui monasterium, Nantua inter Lugdunum & Genevam situm, idem cum Nantuatibus faciunt. Diversæ enim sunt regiones. Neque ubi blanditur aliqua similitudo nominum, statim sine delectu de re proposita pronunciandum.

NARBO. Provinciæ Romanorum urbs, à qua & Gallia Narbonensis nomen servat, *Narbone*.

NEMETES. Ad Rhenum populi. Rhenano & alis *Speir*, ubi Camera imperialis.

NEMETOCERNA. in Belgis. ignoratur.

NERVII. quidam Tornacenses putant. Sed Cesar ultra fines Tornacensium eos statuere videtur.

NITIOBRIGES. Populi secundæ Aquitaniæ, quorum civitas Episcopalis Aginum, *Agen*. *La Seneschaucée d'Agenois*. Mira fuit omnium inscitia hactenus, qui Mompelienses faciunt. quasi in provincia Narbonensi bellum gesserit Cæsar. Errant itinere septem dierum.

NORICUM regio & Norica urbs, in Germania. hodie forte Norimberga.

NOVIODUNUM ÆDUORUM. civitas Nivernensium, ut est in Notitia manuscripta. Est urbs Episcopalis. *Le deuché de Nivernois: La ville de Nevers*.

NOVIODUNUM BELGARUM. civitas Episcopalis. *Nojon*. Dicta fuit etiam Noviomagus. Nam in Synodis, & Gestis Francorum dicitur *Noviomum*, unde Gallicum nomen formatum. Sic ex Rigomago, Rigomum, *Rion:* ex Rotomago, Rotomum, *Rouën*.

NOVIODUNUM BITURIGUM, ignoratur.

O

OCELUM. Cæsari & Straboni in Alpibus oppidum, quod Villanovanus & Varrerius *Oulx* appellari ajunt (*Ours* Itali dicunt) *Isilles* vocat Simlerus. *Esilles* Vigenereus. *Novalesiam* interpretatur Marlianus; & *Chielano* Castilioneus: sed male, ut docet Varrerius. Non esse idem cum Oscella Ptolemæi, quod in Lepontiis ponit, ostendit Scudus eruditè.

OCTODURUS Veragrorum vicus S. Mauritii hodie, inquit Marlianus, *Martenach*, Vallesia vallis, Rhenanus & Scudus.

OSISINI, vel melius OSISMII. iidem qui Plinio Ofismii: quosque Timios vocat Pithœus apud Strabonem, qui etiam Sismii sunt. ad mare Britannicum populi. *Landriguet* nominat Cœnalis.

P

PÆMANI in Belgis; ignorantur.

PARISII. Ad Sequanam populi. hodie proprie *l'Isle de France*, & caput ejus *Paris*.

PETROGORII. in secunda Aquitania, *Le païs & Seneschaucée de Perigort*. Urbs eorum Episcopalis in duas partes divisa, in oppidum, & ci-

& civitatem. Oppidum antiquitus Vesuna. Hodieque nomen retinet, ubi Episcopium. Civitas à populo nomen hodiernum nacta *Perigueus* dicitur.

PICTONES. in secunda Aquitania, *le païs de Poitou*. Latissime patet. Urbs Episcopalis Augustoritum: *La ville de Poitiers*. Ampliss. & florentiss. civitas.

PLEUMOSII. in Belgis, ignorantur.

PRECIANI. in Novempopulania. ignorantur.

PROVINCIA Romanorum, ea Galliæ pars quæ etiam Narbonensis dicta, pars hodie nomen retinuit, *Provence*.

PYRENÆI. Pyrenæus saltus. Montes altissimi, qui Galliam ab Hispania separant. *Los Pyreneos*. Hispani in universum vocant. partes tamen separatim diversa nomina sortiuntur.

R

RAURACI. Ad Rhenum populi, Helvetiis vicini, *Basler* sunt Scudo, id est, Basileensis territorii incolæ.

RHEDONES. in Aremoricis, urbs eorum Episcopalis Condate. *La ville de Renes en Bretagne*.

RHEMI. urbs Archiepiscopalis eorum Durocortorum. *La ville de Reims*.

RHENUS. Fluvius notissimus Galliam à Germania separans. Germanice *Rhyn*.

RHODANUS. Galliæ celebris fluvius, Provinciam Romanorum à Celtis dispartiens, *Rhosne* hodie.

RUTENI. in prima Aquitania. *La Seneschaucée de Rovergue*. urbs eorum Episcopalis Segodunum, *Rodais*.

S

SABIS, Belgicæ fluvius, Mosam influens, *Sambre*.

SAMAROBRIVA. *La ville d'Amiens*. Civi-

vitas Ambianorum Episcopalis. Mufta multi de hac deblaterarunt ineptissime.
SANTONES. in secunda Aquitania: *La Seneschaucée de Saintogne*. urbs eorum Episcopalis Mediolanum. *La ville de Sainctes*. Inepte quidam libri per X. Xantones.
SCALIDIS. Hic Ptolemæi Tabula. Fluvius Belgicæ, nomen servans, apud Teutones *Schelt*, Gallos *l'Escault*.
SEDUNI. Galliæ populi, Alpibus vicini, *Vallesia* superior. item Sedunum metropolis, *Sion* Sabaudica lingua, & Germanica *Sitten*.
SEDUSII. inter Germanos, ignorantur.
SEGNI. in Belgis, ignorantur.
SEGONTIACI. Angliæ insulæ populi. à Glareano *Sengerer* nominantur. Apud Belgas fuisse putat Camdenus, in tractu *Holesbot* nunc dicto.
SEGUSIANI. *Le pais de Forés*. quorum duæ urbes, Forum Segusianorum. *Fours en Forés*. Unde Fores vulgare nomen, tanquam Foreses, id est Forenses. Altera urbs Rodumna. hodie vicus celeberrimus ad Ligerim, *Roiiane*. Ptolemæus Lugdunum ponit in Segusianis, non bene.
SENONES. vide Agendicum.
SEQUANA. Straboni Sequanus. flumen Inter Celtas & Belgas. *Seine*.
SEQUANI. *La Franche Conté*. Maxima Sequanorum civitas & Caput Visontio. *Besancon*. Civitas imperialis extra territorium Comitatus Burgundici.
SESUVII in Aremoricis, ignorantur.
SIBUTZATES. in Aquitania Cæsaris, sive Novempopulania, ignorantur.
SICAMBRI. Belgicæ populi. Olim fuisse videntur (ut Marliano placet) ubi hodie Geltriæ Ducatus est, inter Mosam nempe & Rhenum fluvios. Ptolemæo tamen (apud quem Syngambri scribuntur) sunt ab altera parte Rheni; cui subscribit Suetonius in Augusto. Zutphaniæ Comitatum eos obtinuisse nonnulli volunt. Sugam-

gambros nominat Strabo: atq; ita plerumq; vett. cod. Junius in sua Batavia putat *Sigem* oppidum, *Sigenburch* arcem, & *Sigenberch* cęnobium, in Bergensi Comitatu, gentis servare nomen.

SOTIATES. in Novempopulania. *Sots* hodie vocatur. Oppidum in edito colle positum patrimonii Ecclesiæ Metropolitanæ Ausciorum.

SUESSONES. *Soissons.* urbs eorum Episcopalis Augusta Suessonum.

SUEVI. Maximam Germaniæ partem obtinebant. parum adhuc cognita ipsorum regio tempore Cæsaris. Hodie qui *Schvvaben* appellantur, procul dubio partem tantum veteris Suevorum dominii obtinent.

T

TAMESIS. Ptolemæi Jamissa, maximus Angliæ fluvius. Incolis hodie etiamnum *Thames* scribitur; sed *Thems* pronunciant.

TARBELLI. Ultimi populi Novempopulaniæ, sive Aquitaniæ Cæsaris, ad Aturri fluminis ripas. Eorum, duæ urbes Episcopales, Aquæ Tarbellicæ, *Aqs*; & Bajona Lapurdensium, *Bajone an pais de Labourd*. Cave confundas cum Tarba Bigerronum, quæ longe hinc distat, quod fecit Ortelius. Vide Ausonianas lectiones Josephi Scaligeri.

TRUSATES. in Aquitania in Cæsaris, ignorantur. Quidam volunt esse. Tursam Episcopalem urbem in Ausciorum provincia, quæ nulla est in rerum natura, neq; ullus Episcopatus eo nomine in omni Vasconia. *Tursan* quidem est vicecomitatus patrimonii illustris gentis Labreticorum. Sed Tursan cum Tarusatibus idem facere, hoc est divinare, & fortasse delirare.

TAURENTUH in secunda provincia Narbonensi. ignoratur. Qui Telonum dicunt esse, non meminerunt Telonum esse vetustam urbem, neque potuisse dici Taurentum, si quidem Telonum vocata est.

TEC-

TECTOSAGES. Hi apud *Cæsarem* Germani sunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Hercyniam silvam. Nicri fluminis ripam eos accoluisse putat Rhenanus: ubi adhuc hodie vetusta arx est *Teck* dicta. Ful. Ursinus in *Cæsare*, Volcæ legit, pro Tectosages. Volcæ Tectosages alii; nec absurde.

TENCHTHERI. aliis Tencteri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides, Tingri Ptolemæo. Germaniæ populi, Apud VVillichium sunt, qui hodie prope Rhenum, Luppiam & Lonam fluvios accolunt, ubi sunt plerique Hessi, & nonnulli Franci. H. Junio sunt qui Drentam incolunt, non abludente vocabulo.

TIGURINUS pagus. Ejus caput & urbs olim fuit Aventicum, vulgo *Avenches*, ut indicat vetus inscriptio, quæ Aventici extat, in qua legitur GEN. PAG. TIGOR. hoc est, Genio pagi Tigorini, & urbs ipsa dicitur Aventicum Helvetiorum in alia inscriptione.

TOLOSATES. Populi Narbonæ finitimi: nomen retinuere, *Thoulouse*.

TREVIRI Cæsari, Tribori Ptolemæo. Triberi in Lib. Not. Belgicæ populi, qui hodie *Trierische* possunt appellari, à metropoli *Trier*.

TRIBOCES. Ita Cæsari. Ptolemæo Tribocci. Germaniæ populi; qui hodie *Elsaßer* Pyramio & *Strasburgher*, ab eorum metropoli, Rhenano nominantur. Osvvaldo autem Molitori *Zun dreyen buchen*, vocantur. pagus est Alsatiæ: non male ad Tribocci vocem alludens.

TRINOBANTES, vel Trinovantes, Angliæ populi. Hodie sunt, ut Lelandus & Lhuydus affirmant, territorii Londinensis. etiam Nevyllius: qui tamen latius extendit, & illis *Essex* & *Middelsex* adscribit.

TULINGI. Celtæ Helvetiis finitimi. *Lothringer*, ut Germani pronunciant, vel *Lorainois*, ut Galli, Marliano & Rhellicano sunt. *Stulingen* & *Nellenburg* Comitatus Scudo.

TURONES. Eorum urbs Archiepiscopalis

Cæsarodunum. *Tours*. Apud Ptolemæum male legitur *Turúpii* pro *Turónii*.

V

VANGIONES. Germaniæ populi ad Rhenum. *Wormisches Bisthumb*, B. Rhenano & Lichtenavio. Sed contra affirmat Pirchaymerus Vangiones esse Spirenses, Nemetes vero VVormatienses. Sig. Gemblacensis tamen, qui ante annos scripsit circiter quingentos, VVormatiam Vangionum urbem vocat; eandemque Vangionum Speculam aliquando vocatam, ex antiqua ibidem inscriptione colligit Joannes Heroldus.

UBII. Germaniæ populi, qui & Agrippinenses Tacito, ubi & hodie Colonia Agrippina. *Ubich* pagus in agro Juliacensi forte horum nomen servat.

VELAUNI. Pagus Velaunensis. *Le païs de Velai*. Eorum urbs Episcopalis Anicia, *Le pui en Velai: Le pui nostre Dame, Nostre Dame du Pui*.

VELLAUNODUNVM, Senonum oppidum, hodie *Auxerre* Cœnali. Sed Vigenereo *Chasteaulandon*; aliis *Villeneuve en Loraine*.

VELOCASSES. vide Bellocasses.

VENETI. Inter Armoricos, *Vannes* hodie in Britannia minori.

VERAGRI. quorum urbs Octodorus. Vide Octodorus.

VERBIGENUS. Pagus Helvetiorum. ignoratur.

VEROMANDUI. Eorum urbs Augusta Veromanduorum (*S. Quentin en Vermandois*) Ptolemæo, & in Martyrologio.

VESONTIO. Metropolis maxima Sequanorum. vide SEQUANI.

VIENNA. Allobrogum ad Rhodanum urbs, sub Medulis. *Vienne* hodie.

UNELLI. ignorantur.

VOCATES. in Novempopulania, ignorantur.

VO-

VOCONTII. Eorum duæ Civitates Episcopales, Dia Vocontiorum, *Die en Daulfiné*. item Vasio Vocontiorum, *Valson au Contat de Venisse*.

VOGESUS. Mons in finibus Lingonum, unde Mosa profluit, *Mont de Faveilles* dicitur Vineto.

VOLGÆ. vide ARECOMICI.

USIPETES. Germaniæ populi, quos Plutarchus in vita Julii Husipas vocat. Rhellicano sunt intra Rhenum & montes in Hassia, in eo loco qui *Hochrug* appellatur. Hos Usipetes, putat VVillichius eosdem esse cum Usipiis Taciti, & Visspiis Ptolemæi; item Sysipetibus Appiani. Usipii tamen & Usipetes sunt apud Tacitum diversi populi. Nupsi sunt Straboni, ut censet H. Junius in sua Batavia, ubi eos *Zeutphen* hodie vocari, quidquid alii dicant, adfirmat. Visspos Ptolemæi alios esse ab his, docent ejus tabulæ.

VAHALIS, sive Valis. Batavorum fluvius, aut potius pars Rheni. *Wael* hodie dicitur. Tacitus Nabaliæ fluminis etiam meminit. sed Vahalis, ibi quoque legunt.

UXELLODUNUM in finibus Cadurcorum primæ Aquitaniæ, in prærupto colle, qui Duarnio flumini imminet, situm. Hodie nomen retinet. Incolis *Lo puech d'Ussoldun*, id est, Podium Uxelloduni. Ibi quotidie effodiuntur multi nummi veteres. quædam etiam monumenta venerandæ vetustatis extant. Situm est in territorio oppidi Martelli. Fons etiam ille de quo mentio fit in ejus oppugnatione Commentarii VIII., ostenditur à rusticis, qui, mirum dictu per manu traditum à majoribus habent, Uxellodunum à Cæsare obsessum & vix tandem expugnatum fuisse. Ridiculi sunt, qui *Cadenac* interpretantur. Vide DURANIUM.

No-

Nomina Urbium & Locorum Hispaniæ.

ANas fl. *Guadiana.*
Astures, *Asturia.*
Bætica, *El reyno de Granata.*
Betis fl. *Guadalchibir.*
Baleares. *Majorca, Minorca.*
Barcinon, *Barcellona.*
Cæsarea augusta, *Saragosa.*
Castilon, *Castiglia.*
Calpe, *Gibraltera.*
Cinga fl. *Ringa.*
Cartheja, *Tariffa.*
Corduba, *Cordua.*
Carpentani montes, *Monte de Segovia.*
Calleci, *Gallecia.*
Derthosa, *Tortosa.*
Durias fl. *El Duero.*
Emporiæ, *Empurias.*
Ebusus, *Eviza.*
Girunda, *Girona.*
Hiberus fl. *Hibero.*
Hispalis, *Sibillia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca.*
Numantia, *Sora.*
Nerium promótorium, *S. Maria de finibus terra.*
Oscenses, *Osca.*
Olisippo, *Lisbona.*
Ophiusa, *Frumentera.*
Pompejopolis, *Pampaluna en Navarra.*
Rhoda, *Roses.*
Saguntum, *Morvedro.*
Sicoris fl. *El Segro.*
Setabum, *Sativa.*
Sacrum promontorium, *Capo S. Vincentio.*
Tarraco, *Aragon.*
Tagus fl. *El Tago.*
Turdetani, *Andalusia.*
Valentia, *Valenza.*

FINIS.

INDEX RERUM ET VERBORUM MEMORABILIUM.

Quæ in Commentariis Cæsaris habentur.

A

Afra-

Ani-

Ava-

Ca-

Ce-

Com-

Cor-

Da-

E

Ele-

Fuga

L

Ma-

M

Mas-

Nu-

Ple-

Q

Ru-

S

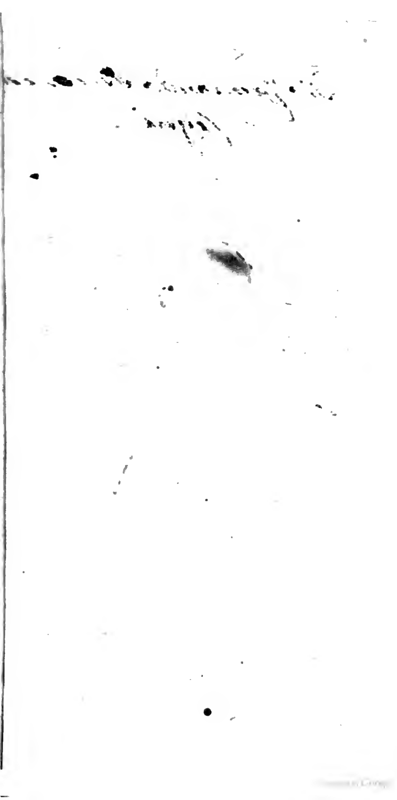
To-

Tu-

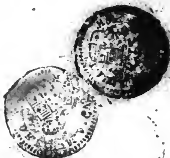
Z.

FINIS.

gehenna

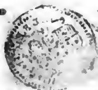
di Raimondo Buonconsegni

LEGATORIA DI LIBRI
VANGELISTI
FIRENZE
VIA ROMANA

